A. de Lamartine

İmparatorluk yolu

(TÜRKİYE TARİHİ)

2. Cilt

Tercüman 1001 TEMEL ESER

Tercüman
1001 TEMEL ESER
39

YAZAN

A. de Lamartine

HAZIRLAYAN

M.R. UZMEN

İMPARATORLUK YOLU

(TÜRKİYE TARİHİ)

İKİNCİ CİLT

Tercüman gazetesinde hazırlanan
bu eser Kervan Kitapçılık A. Ş.
ofset tesislerinde basılmıştır

1001 Temel Eser'i iftiharla sunuyoruz

Tarihimize mânâ, millî benliğimize güç katan kütüphaneler dolusu birbirinden seçme eserlere sahip bulunuyoruz. Edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, folklor gibi millî ruhu geliştiren,ona yön veren konularda "**Gerçek eserler**" elimizin altındadır. Ne var ki, elimizin altındaki bu eserlerden çoğunlukla istifade edemeyiz. Çünkü devirler değişmelere yol açmış, dil değişmiş, yazı değişmiştir.

Gözden ve gönülden uzak kalmış unutulmaya yüz tutmuş -**Ama değerinden hiçbir şey kaybetmemiş, çoğunluğu daha da önem kazanmış**- binlerce cilt eser, bir süre daha el atılmazsa, tarihin derinliklerinde kaybolup gideceklerdir. Çünkü onları derleyip - toparlayacak ve günümüzün türkçesi ile baskıya hazırlayacak değerdeki kalemler, gün geçtikçe azalmaktadır.

Bin yıllık tarihimizin içinden süzülüp gelen ve bizi biz yapan, kültürümüzde "Köşetaşı" vazifesi gören bu eserleri, tozlu raflardan kurtarıp, nesillere ulaştırmayı plânladık.

Sevinçle karşılayıp, ümitle alkışladığımız "**1000 Temel Eser**" serisi, Millî Eğitim Bakanlığınca durdurulunca, bugüne kadar yayınlanan 66 esere yüzlerce ek yapmayı düşündük ve "**Tercüman 1001 Temel Eser**" dizisini yayınlamaya karar verdik. "**1000 Temel Eser**" serisini hazırlayan çok değerli bilginler heyetini, yeni üyelerle genişlettik. Ayrıca 200 ilim adamımızdan yardım vaadi aldık. Tercüman'ın yayın hayatındaki geniş imkânlarını 1001 Temel Eser için daha da güçlendirdik. Artık karşınıza gururla, cesaretle çıkmamız, eserlerimizi gözlere ve gönüllere sergilememiz zamanı gelmiş bulunuyor. Millî değer ve mânâda her kitap ve her yazar bu serimizde yerini bulacak, hiç bir art düşünce ile değerli değersiz, değersiz de değerli gibi ortaya konmayacaktır. Çünkü esas gaye bin yıllık tarihimizin temelini, mayasını gözler

önüne sermek, onları lâyık oldukları yere oturtmaktır.

Bu bakımdan 1001 Temel Eser'den maddî hiç bir kâr beklemiyoruz. Kârımız sadece gurur, iftihar, hizmet zevki olacaktır.

KEMAL ILICAK

Tercüman Gazetesi Sahibi

X

Musa Çelebi ölümü ile, Avrupa ve Asya topraklarının I. Mehmed tarafından idare edilen bir tek elde birleştirilmesinden sonra, daha önce Yıldırım Bâyezid'in tahtının üç vârisi ile ayrı ayrı üç anlaşma imzalamış olan Bizans imparatoru, Mehmed Çelebi ile yaptığı anlaşmanın kendi lehine olan hükümlerinin uygulanmasını talep etti. Irkının ve hânedanının bir müddetten beri kırılmış olan birliğini sağlamakla uğraşan I. Mehmed Çelebi, imparatora Türklerin İstanbul'u fethetmeyeceklerine dair teminat verdi ve gerek kardeşleri Süleyman ve Musa tarafından, gerekse kendisi tarafından Bizans imparatorluğundan koparılan Teselya ve Selânik körfezi şehirlerini Bizans'a iade etti.

Manuel Paleologos'un elçilerine şöyle hitap etti.

«Gidin İstanbul'daki imparator babama söyleyin ki, yardımı sayesinde atalarımdan bana kalan mülke yeniden sahip oldum ve onun bana karşı gösterdiği iyi niyete karşılık olarak hayatım boyunca kendisine bir oğul gibi adaletli ve saygılı davranacağım.»

Macaristan'dan, Sırbistan'dan, Bulgaristan'dan,- Pelopones'deki hıristiyan prensliklerinden gelen elçiler kendisini kutladılar ve on yedi yıldır süregelen karışıklıklardan dolayı bozulan barışçı ilişkilerini yeniden kurmak niyetinde olduklarını belirttiler.

Mütevazi bir gururla barışma tekliflerini dinleyen Sultan kendilerine yeni bir teminat vermeden şu sözleri ilâve etti:

«Gidin efendilerinize söyleyin, ben herkese barış teklif ediyorum, ve herkesden barış bekliyorum. Tanrı barışı bozmak isteyenlere akıl ve adalet ihsan etsin!»

XI

Fakat I. Mehmed Avrupa'yı sakinleştirirken ve yeniden kopan bağları kurarken, Asya topraklarında ise Karaman Beği yeniden ortalığı karıştırıyordu. Yanında diğer Türkmen beğleri ve verdiği hiçbir sözü tutmayan hain Cüneyd ile birleşik bir ordunun başında Bursa surlarına dayandı. Şehri besleyen Uludağ'dan inen akarsuların yönünü değiştiren Karaman Beği Bursa halkını susuz bırakarak direncini kırmak istiyordu. Tam şehir halkı teslim olmak üzere iken, Karamanlılar tarafından bir mucize olarak kabul edilen bir olay cereyan etti. Musa Çelebi'nin cenazesi Bursa'da atalarının yanına gömülmek üzere getiriliyordu. Sultan Mehmed'in sipahilerinden bir müfreze cenazeye karşı son ödevlerini yapmak üzere eşlik ediyorlardı.

Tabutu ve silâhlı müfrezeyi gören Türkmenler, ya korkularından ya da pişmanlıklarından, müthiş bir korkuya kapıldılar ve Bâyezid'in son vârisinin tabutu önünden kaçıştılar. Şüphesiz, rakipsiz kalan I. Mehmed'in başkentini tahrip etmenin kendilerine pek pahalıya mal olacağını da düşünmüşlerdi.

Arzusu hilâfına bu savaşa sürüklenen Karamanlıların bir müttefiki, Beğ'e dönerek: «Korkaklar! bir ölünün önünden böyle kaçarsanız bir canlının karşısında kimbilir ne yapmazsınız?» dedi.

Babası Sultan Bâyezid'in zindanlarında Timurtaş Paşa tarafından hakaret gördüğü için intikam almaya kararlı olan Karaman Beği, Bursa'nın dışında bir bahçede gömülü olan Bâyezid'in türbesine karşı iğrenç saldırılarda bulundu, hânedanının düşmanı olan Sultan Bâyezid'in kemiklerini etrafa saçtı.

XII

Kendisine karşı kurulan yeni ittifakı haber alan I. Mehmed, hemen savaşçı ordusunu topladı, Bizans gemileri ile Boğaz'ı aşarak Bursa'nın imdadına koştu ve babasından kalan Asya topraklarını kurtarmaya karar verdi. Bursa'da savaşacak düşman bulamayınca, Cüneyd'in kendisine bağladığı eski Yunan şehri Bergama üzerine yürüdü. Cüneyd tarafından güçlendirilmiş olan kaleler birbiri ardından Sultan Mehmed'in sadık veziri Bâyezid Paşa'nın kumandasındaki Osmanlı Ordusu önünde düşüyordu. Türkler ile veya Türklere karşı her savaşta yer alan Arnavutlardan Odulas adında biri Cüneyd bey tarafından Nif kalesini korumakla görevlendirilmişti. Kaleyi son kulesine kadar savundu ve Bâyezid Paşa'nın şahsî kinine hedef oldu.

Cüneyd Bey'in güzelliği ve zenginliği dillere desten olan kızının kalbini çelmek isteyen pek çok Osmanlı şehzâdesi ve şöhretli savaşçısı vardı. Sultan'ın veziri olan ve onun ordularına kumanda eden Bâyezid

Paşa İzmir Beğ'inden kızını evlenmek üzere istemeye hak kazandığını sanıyordu. Bâyezid Paşa'nın elçilerini divanının önünde kabul ederek taleplerini küçümseyici bir ifâde ile dinledi ve orada hazır olan Arnavut Odulas'a dönerek, sanki onu hiç tanımıyormuş gibi sordu:

«Sen kimsin? — Senin kölenim, diye önünde iğilen Odulas'a: — Nerede doğdun? diye sordu. — Arnavutluk'ta. Sahneye şahit olanlara dönen Cüneyd devam etti: — Eh öyle ise, bu Arnavut köleyi âzad ediyor ve kızımı kendisine eş olarak veriyorum. Bâyezid Paşa'nın elçisine dönen Cüneyd nefretle kendisine hitap etti: — Git gördüklerini efendine anlat. Kendisi gibi bir Arnavut köleyi kendime damat olarak seçtim, ama bu köle ondan daha genç olduğu için bir imparatorluğu daha iyi savunur ve başka devletler ile daha iyi savaşır.»

Bu hakaret Bâyezid Paşa'nın kalbine bütün şiddeti ile kök salmıştı. Nif'in eline geçmesinden sonra, savaştığı yerde ölmeden esir düşen rakibi Odulas'ı huzurunda görünce kendisini hadım etti ve sarayında hadım ağaları ile beraber hizmet etmesini sağladı.

XIII

I. Mehmed, Cüneyd'i bizzat İzmir'de kuşattı. Kudüslü Sen Jan şövalyeleri artık Rodos Şövalyeleri olarak, yüksek savaş gemileri ile İzmir'in kuşatmasına yardımcı oldular. Bu savaş Temür'ün yaptığı savaş gibi bir din, imha veya ırklar savaşı değildi. Yıldırım Bâyezid'in imparatorluğunda meydana gelen karışık-

lıklardan istifade ederek yükselen, İzmir'i kendisine başkent seçen, ve her efendisine ihanet eden bu Beğ'e karşı İonya'nın, Yunanistan'ın, Adalar'ın bütün hıristiyan prensleri, tekfûrları birleşmilşerdi. Şehir, etrafını çeviren dağların eteklerinde, körfezde velhasıl her yerde düşmanla kuşatılmış olduğunu görünce dehşete kapıldı.

Cüneyd'in alınması imkânsız olarak gördüğü İzmir'e kapattığı çocukları, karıları ve annesi bir müddet sonra kaleden çıkarak Sultan Mehmed'in ayaklarına kapanırlar ve merhamet dilenirler. Dünyanın da tanıdığı gibi Çelebi lâkabının gerektirdiği şekilde hem mert hem de şövalye ruhlu olan Sultan onları ayağa kaldırır ve sadece şehrin teslim olmasını istediğini söyler. İntikam ve güven olarak, şehrin bundan böyle asilere sığınak olmaması için imparatorluğun bu üçüncü büyük kentinin bütün surlarını ve kulelerini yıktırır.

Rodos Şövalyeleri Üstad—ı Âzamı, bütün hıristiyanların ve kendi tarikatlarının koruyucusu olan Papa'nın, Temür'ün yıktırdığı şatosunu yeniden inşa ettirmek için Sultan'dan müsaade isteyince, Mehmed Çelebi ileri görüşlü olduğu kadar alçak gönüllü olan şu cevabı verdi:

«Senyör, dünyadaki bütün hıristiyanlara bir baba gibi şefkat göstermek, onlara ihsanda bulunmak ve şeref vermek isterim, zira bir prens iyileri mükâfatlandırmalı ve kötüleri cezalandırmalıdır. Ancak önce öz vatandaşlarının refahını düşünmek ve pek çok müslümanın benden istediği şeyleri göz önüne almak gerekir. Her ne kadar Temür bütün Anadolu'yu yerle bir

etti ise de, İzmir şatosunu yıktığı için müslümanlar arasında şükranla anılmaktadır. Çünkü bu şato hem bize karşı gelen kölelerimizin sığınak yeri olmakta, hem de deniz ve karada seyahat eden teb'amız oraya esir olarak götürülmekte, bunun neticesi olarak Rodos Şövalyeleri ve Türkler arasında çatışma hiç eksik olmamaktadır. Türkistan Han'ı Temür bu hareketinden dolayı herkes tarafından methedilmektedir. Bütün bunlara rağmen seni memnun etmek için ve müslümanların arzusuna boyun eğerek, Menteşe topraklarında göstereceğimiz bir yerde şato kurabilirsiniz.»

Üstad—ı Âzam şatonun, bu kıyılara sahip küçük hıristiyanlık prensliklerin topraklarında değil, Osmanlı topraklarında kurulmasını istedi.

«Sana verdiğim toprak benim toprağımdır, çünkü Menteşe Beyliği bana bağlıdır.» diye cevap verdi.

Cüneyd'in annesi, karıları ve çocukları göz yaşı dökerek kolayca Sultan Mehmed'in affını elde ettiler. Kendisini karşılayan Sultan, ailesine ve servetine dokunmadan bu entrikacı Beğ'i Sırbistan'a, islâmiyete yeni geçen Lazar'ın oğlu Şişman'ın maiyetine yolladı.

XIV

İzmir'in ve Cüneyd'in düşüşü İyonya ile Karaman arasındaki bütün Beyliklerin Osmanlı hâkimiyetine geçmesine sebep oldu. Yeniden fethedilen Konya'da Küçük Asya'ya barış getiren anlaşma imzalandı. Karamanlıların sadakatsizliği henüz teessüs eden barışı bozdu. Bursa'dan Ankara'ya dönen I. Mehmed sıkıntı-

sından hastalandı. Hattâ bir ara hayatından ümit kesildi. Komşu Germiyan Beği Türkler arasında şairliği ve hekimliği ile şöhret bulmuş Sinan'ı gönderdi. Sinan mısraları ile ruhu, reçeteleri ile bedeni tedavî ediyordu. Şeyhî adı altında Ferhad ile Şirin'in aşklarını terennüm eden yine Sinan'dır.

Sultan Mehmed'in nabzını dinledikten sonra, «Kahraman Mehmed'e lâzım olan ilâçlar değil, zaferdir. Hastalığı, insanların kendi kendilerini yemesine sebep olan hüzündür.» Bu hastalık daima dalgın olan Osmanoğullarında sık sık görülecektir.

Büyük Vezir Bâyezid Paşa efendisini iyileştireceğine dair yemin etti. Karaman beğini ordusu ile bir tuzağa düşürerek, büyük oğlu Mustafa Beğ'i tutsak aldı.

Bu zaferin haberi hakikaten Sultan Mehmed'in iyileşmesine sebep oldu. Düşmanın oğlunu bir kardeş gibi bağrına bastı, asla gazaba gelmiş bir galip gibi davranmadı. Bu son derece yiğit davranıştan duygulanan genç Beğ, kaftanının altından elini yüreği üzerine koyarak, «Babamın adına yemin ederim ki, elimin altında hissettiğim ruhum bedenimi terketmedikçe, ne ben, ne de babam Sultan'ın en küçük malına bile göz dikmeyeceğiz» dedi.

Ancak bu yemin de Karamanlılar tarafından tutulmadı. Türklerde gelenek olduğu üzere, Mustafa Beğ davul, bayrak, cins atlar, nâdir hayvanlar ile dolu hediyeler alıp, Osmanlı Orduları Karaman şehirlerini boşalttıktan sonra babasının yanına döndü. Yunanlıların eski topraklarına sahip olan Karamanlılar onların kö-

tü huylarını da miras almışlardı. Dönerken yolda rasladığı Sultan'a ait köleleri ve atları zaptederek babasına ganimet olarak yolladı.

«Beşikten mezara kadar tek anlaşma, Osmanlılar ile Karamanlıların daima ve heryerde savaşacaklarıdır.» diye haykırdı.

Yanındaki savaşçılardan bazıları Ankara'da Tanrı'yı şahit göstererek yaptığı yemini hatırlatınca, kelime oyunları üzerinde durarak hilekâr bir zihnin ne derece yalan söyleyebileceğini ortaya koydu. «Asla yalan yere yemin etmedim. Kaftanımın altında ölmek üzere olan bir güvercin saklamıştım, elimi onun üzerine koyarak, bu vücut canlı olduğu müddetçe Karamanlılar Osmanlıların mallarına göz dikmeyecekler diye yemin ettim.»

Bunca tecavüzün intikamını almak isteyen Sultan Mehmed, ordularını Karaman Beğliği'nin vâdilerinden aşarak şimdiki Fethiye Körfezinden Tarsus Körfezi'ne kadar yaydı. Önce Kilikya'ya kaçan asi beğler, sonra Sultan'ın Bursa'ya dönmesinden istifade ederek tekrar Konya'yı ellerine geçirdiler. Bunun üzerine Konya üçüncü defa Osmanlı Orduları tarafından kuşatıldı ve fethedildi; aynı yerde, ağır hükümler ile dolu olduğu kadar daha sonraları saygı gösterilmeyecek olan bir anlaşma da yapıldı.

XV

I. Mehmed Bursa'da geçirdiği günlerinde; Boğaz'dan ordularını daha kolaylıkla geçirebilmek, böylece

Asya ile Avrupa'yı daha sıkı bağlayabilmek ve Yunan adalarında yuvalanmış küçük hıristiyan prensliklerinin korsanlığından kurtulmak maksadıyla imparatorluğa bir deniz kuvveti kazandırmak istedi. Hemus ve Uludağ meşelerinden inşa edilen ve I. Mehmed'in amirallerinden Çalı Beğ tarafından kumanda edilen kırk iki Osmanlı kadırgası, Çanakkale Boğazından Venedığ'e ait olan Ağrıboz adasına kadar kol gezerek, Osmanlı kıyılarını durmadan yağmalayan Andros Adası korsanlarına engel olmaya başladı.

Türk filosu korsanları yakalayacağı sırada Venedik Cumhuriyeti'nin deniz filosu amirali Loredano tarafından idare edilen bir Venedik filosu Lesbos ufuklarında göründü. Bu filonun kendileri ile savaşıp savaşmayacağını kestiremeyen Türkler, geri dönerek Çanakkale Boğazından içeri girerler ve Gelibolu önünde demir atarlar. Venediklilerin, Andros dükünü desteklediklerini ve bu dükün korsanlıklarını bastırma hareketlerinin kendilerine hakaret anlamına geleceğini biliyorlardı. Yine, Venedik ve Ceneviz'in bu denizlerde rekâbet yüzünden çatıştıklarını ve Ceneviz gemileri ile iyi ilişkiler kurmalarının Venedik tarafından düşmanca bir niyet olarak karşılanacağını da biliyorlardı.

XVI

Türklerin yarattığı gürültü üzerine toplanan Venedik filosu, yanlarında iki Venedikli müfettiş olduğu hâlde, Türkler ile denizlerin mutlak hâkimi olarak anlaşma yapmaya veya kendileri ile Ege sahillerinde yeni yeni boy ölçüşmeye başlayan Türk filosunu yakmaya geliyorlardı.

Loredano filosunu Marmara Denizinde Gelibolu açıklarında demirledi. İki amiral arasında görüşmeler başladı. Dostâne devam eden görüşmeler esnasında, İstanbul'daki Ceneviz filosuna erişmek isteyen bir Ceneviz kadırgası fora yelken Gelibolu limanından denize açıldı. Venedikliler hemen kadırganın arkasından ateş ettiler. Bu top ateşini kendi filolarına tevcih edilmiş sanan Türkler, ateşe ateş ile karşılık verdiler. Günümüzde Navarin'de olduğu gibi kanlı bir dövüş başladı. Türkler kahramanca savaştılar, ama henüz öğrendikleri bir mesleğin inceliklerine düşmanları kadar hâkim değillerdi.

Amiral gemisindeki köprü üzerinde oklarla yaralanan amiral Loredano, vücuduna saplanan okları teker teker elleri ile çıkararak gerekli emirleri vermekte devam ediyordu. Venedikliler tarafından savaşa sokulan sekiz küçük gemi ile dokuz kadırga bir anda Türklerin amiral gemisini sardılar. Türk kadırgası kat'î fakat korkunç bir katliama sahne olurken, Gelibolu kıyılarında analar, eşler ve çocuklar gözleri önünde cereyan eden bu olayı seyrediyorlardı. Dalgaların cesetleri kıyıya atığı Gelibolu plâjından bir dehşet ve keder uğultusu işitildi. Şehrin kalesine çıkan on binlerce Osmanlı askeri denize doğru attıkları oklarla göğü boşuna karartıyorlardı. Denize açıldıkları liman önünde, otuz Türk gemisi batırılmış, yakılmış veya ele geçirilmişti. Bu muazzam yangının ışığı bütün gece, Bursa'ya kadar olan Marmara sahillerini aydınlatmıştı.

Ertesi gün, savaşta amansız olan Venedikliler, katliamdan kurtulabilen tutsakları aralarında pay ettiler.

Türklerin arasında buldukları Cenevizli, Katalanyalı, Sicilyalı, ve Fransızları gemilerin seren direklerine astılar. Türk amirali ile işbirliği yaptığını sandıkları vatandaşlarını amiral gemilerinde işkence ile öldürdüler. Müslüman gemiciler ve askerler hüküm sürdükleri Ege adalarına çatıştırılmak üzere götürüldü. Sultan'ın denizlerinde bir tek gemisi bile kalmamıştı. Loredano hiçbir endişe duymadan filosunu Bozcaada'dan Ağrıboz'a, Ağrıboz'dan İstanbul'a götürüyor ve karada Osmanlıların ilk müttefiki olan Venedik Cumhuriyeti'nin denizlerdeki rakipsiz hâkimiyetini tescil ediyordu.

Mecbur kalan I. Mehmed Venedik ile bir anlaşma yaparak bu devletin bütün Akdeniz'de kayıtsız şartsız hüküm sürmesini kabul ediyordu. Venedikte debdebe ile karşılanan Osmanlı elçileri, gördükleri kabulün parlaklığı yüzünden, Sultan adına Venedik Doc'undan talep edecekleri deniz imtiyazlarını iyi gizleyemediler.

XVII

1416 Yılı I. Mehmed tarafından Türkiye Devleti'nin kuzey sınırlarında Macarların, Sırpların, Lehlerin, Ulahların içişlerine karışmak ve Germanya Konfederadyonuna karşı Tuna'nın sağ kıyılarında kaleler inşa ettirmekle geçirildi. İmparatorluğa karşı bunca ihanetleri görünen Cüneyd'i sürgün olduğu Sırbistan'dan dördüncü defa alarak Niğbolu kumandanlığına getirdi. Cüneyd'in kabiliyetleri o kadar elverişli idi ki, kötülüklerini örtebiliyordu.

Aynı yıl Sultan Mehmed Tuna kıyılarında Rumen şehri Giurgewo'da bir kale inşa ettirdi; bu kale ilerde

Osmanlı Ordularını Ruslara karşı aldığı savunma tedbirlerinde çok önemli bir takviye merkezi olacaktır. Sultan oraya, gayet mânidar bir şekilde, sanki imparatorluğun güveni bu müstahkem mevkide kök salmış gibi «Yerkökü» adını verdi. Daklar'ı yenen imparator Trajan'ın devrinden kalmış olan kaleleri ve köprüyü de onarttı. Kâh yenen, kâh yenilen kumandanları, Bosna'da Stiryalılara ve Avusturya dükünün şövalyelerine karşı küçük savaşlar veriyordu. Genel Vali Peterfi'nin kumandasındaki Macarlar, küçük şaşırtma manevralarından faydalanarak Mehmed Çelebi'nin kumandanlarına karşı kahramanca savaşlar veriyorlardı. Böylesine yiğitçe meydana gelen savaşlarda kumandanlar bile boğaz boğaza geliyorlardı; bu çatışmalardan birinde, Osmanlı kuvvetlerine kumanda eden İshak Paşa, Peterfi tarafından atından düşürüldü ve şehit edildi. Peterfi'nin başarılarından cesaretlenen Macar Kralı Sigismund, arkasına yirmi bin kişilik kuvvet topladı süratle Sırbistan'a girdi, Türkleri geri iterek Sofya'yı ele geçirmeye muvaffak oldu. Bu felâket Osmanlı İmparatorluğunu Edirne'ye kadar sarstı.

XVIII

Ard arda gelen bu felâketler sırasında henüz tam anlamıyla bastırılamamış olan iç harp yüzünden Anadolu'da bulunan I. Mehmed zaman zaman siyasetinin birer parçası olan kuvveti, oyalamayı ve yiğitliği açığa çıkarıyordu. İmamları ve ordusu arasında doğan çok tehlikeli bir isyan kendisine Avrupa'daki tehlikeleri ve Anadolu'daki karışıklıkları unutturdu.

Musa Çelebi'nin ölümünden sonra ordunun büyük kadısı, yani hem din, hem fıkıh ve hem de savaş işleri ile uğraşan memuru olan Şeyh Bedreddin, Türkler arasında ilim ve din hukuku konularında çok büyük bir adam olarak tanınmasına rağmen Mehmed Çelebi tarafından İznik'e sürülmüştü. Sürüldüğü yerde, kaabiliyetlerinin körlenmesi için kendisine yapılan bu hareketin intikamını almayı tasarlıyordu. Hükmedemedikleri şeyleri bozan insanların karakterini taşıyordu. Mizaçları gibi ihtiraslarını açıkça ortaya seren Türkler arasında son derece az raslanan entrikacılık, büyük kadının içinden pazarlıklı ruhunda giderek tehlikeli olmaya başlıyordu. İsyan ateşini büyütmek gayesiyle üzerine üflenecek bir kıvılcım arıyordu. Tesadüf ona bu imkânı verdi.

İzmir Körfezi'nin Sakız adasına bakan ucunda, Karaburun'da kendisine gökten ilham geldiğini iddia eden birisi türemiş, köy kasaba dolaşarak sözde kendisine vahyolan fikirleri, toplumsal teoriler ile karıştırarak, halkın cahilliğinden istifade etmeye ve ona ümit dolu şaşırtıcı şeyler anlatmaya çalışıyordu. Bu adamın adı Mustafa idi. Karaburun'a yaslanmış dağlarda keçi besleyen bir Türk'ün oğlu idi. Türklerin geniş hayâlleri, Kur'an'ın hükümlerini istedikleri gibi yorumlama imkânı bırakan islâm dininin ferdiyetçi karakteri, herkese arzu ettiği tarikatı seçme hakkını ve alışkanlığını veren uzun iç savaş yılları, I. Mehmed tarafından henüz düzeltilmeye çalışılan çağın olaylarla dolu günleri, Türkleri her yeni çıkan inanışın propaganda ve tahriklerine müsait kılıyordu. Mustafa'nın düşünceleri de, yoksulluktan yetişen ve yoksulların, Tanrı'nın

eliyle, dünyada mevcut mesut insanların adaletsiz üstünlüğüne ve şartların önlenemez şekilde yarattığı eşitsizliğe karşı intikam almayı tavsiye eden her doktrin gibi halk tarafından benimsendi. Bu saçma fikir haklı bir şikâyet olabilir, ama asla uygulanabilir bir doktrin olamazdı. Zihinler üzerinde geniş bir imparatorluk kurmayı başardı; zira uygulanması mümkün olan doktrinlerin sınırı var iken, hayalî doktrinler sınır tanımazlar. Bütün sızlanmalar, haklı haksız şikâyetler, bütün sefâletler, ve bütün hayâller orada yerlerini bulurlar ve tatmin olurlar. İşte ham hayâllerin (ütopya) gücü bundan ileri gelir.

Mustafa'nın düşünceleri de bir anda İyonya'yı kaplayarak, çadırdan çadıra, köyden kasabaya hızla yayıldı. Yeni peygamberin taraftarları kendisine gerçeğin babası ve efendisi anlamında Dede Sultan adını verdiler. Kendi hayat felsefelerine tıpatıp uyan yeni fikirler hemen dervişler arasında yayıldı. Bütün özel mülkiyetin kaldırılması, tabiattan ve çalışmadan elde edilecek bütün ürünlerin ortaklaşa paylaşılması, ellerinde mülkleri olanların mallarına el konması ve fakirler arasında yağmalanması gibi ilkeler ile beslenen sahte doktrinde yalnız kadınlar Doğu'nun kıskanç geleneklerine uygun bir şekilde bu karmaşık cemiyette ortak olmaktan kurtulmuşlardı. Ancak mülkiyetin beslediği kadın ve aile, bir kere mülkiyet ortadan kaldırılınca ihtiyaçtan dolayı bu doğu komünizminin (*) en

---

(*) Komünizm ve komünist kelimesi metnin aslında aynen mevcuttur. Olduğu gibi çevrilmesi uygun görülmüştür. (Çeviren)

âdi yaratıkları olacaklardı. Gayet kurnaz bir sahtekârlıkla Dede Sultan'ın komünistleri tarafından kandırılan Yahudiler ve hıristiyanlar, taraftarların sayısını kabartıyordu. Onların ilgisini çekmek için üç dinin kardeşliği ve eşitliği ilân edildi. Sakız adasında yaşayan münzevî keşişleri geceleri, denizi yürüyerek aştığını iddia eden sahte peygamber tarafından ziyaret ediliyorlar ve mucizeye inanarak veya inanmış görünerek bütün adaları dolaşarak olayı doğruluyorlar, böylece Yunan dervişlerinin keşişlere ait komünizmi ile Türk dervişlerin toplumsal komünizmi birleştirilmeye başlanıyordu. Dede Sultan imparatorluğu yeni dini ile tesiri altına alıyor, katı düşünceleri İzmir Körfezinden, Manisa vâdilerine, ve İznik ovasına kadar yayılıyordu. Kısa zamanda etrafına on bin kişilik bir ordu ve sayısız yobaz topladı.

XIX

Bu asîler tarafından Tanrı adına sultanlığı kabul edilmeyen I. Mehmed, yeni bir dünya yaratmak isterken bir imparatorluğu yıkmakta tereddüt göstermeyecek olan bu tarikatın silâh gücü ile ortadan kaldırılması gerektiğine inandı. Bursa'dan, müslüman olan Sırp Kralı'nın oğlu Şişman'ın kumandasında altı bin kişilik bir yeniçeri ordusunu sefere çıkardı. Yapılan ilk karşılaşmada, Dede Sultan ve komünistleri tarafından sarılan Şişman yanındakiler ile birlikte kılıçtan geçirildiler. Üzerlerine yollanan orduyu mağlûp etmeleri kendilerine İlâhî bir işaret gibi geldiğinden giderek sayılarını ve cüretlerini arttırdılar.

Aydın Valisi Ali Beğ, Tire vâdisi üzerinden taze bir kuvvetle asîlerin üzerine yollandı; ancak bu sefer de birincisi gibi ayaklanan dağlıların önünde dayanamadı. Ordusunun önemli bir kısmını kaybettikten sonra Dede Sultan'ın takibinden zorlukla kurtulup Manisa vâdisine sığındı.

İmparatorluğun ciddî bir tehlike karşısında olduğuna iyice kanaat getiren Mehmed Çelebi, henüz on iki yaşında olan Amasya valisi, oğlu şehzâde Murad'a, Bâyezid Paşa'nın askerî gözetimi altında bir ordu toplamasını ve kıyıları takip ederek İzmir dağlarına varmasını buyurdu. Bu arada kendisi de gerekli kuvvetleri toplayarak içerden ilerleyecek ve asîlerin dağlarını kuşatacaktı. Medenî toplum için tehlike teşkil eden asîlere karşı bütün Anadolu Türkleri el birliği ediyorlar ve Sultan'ın arkasından kaynaşmış bir kitle olarak geliyorlardı. Hıristiyan, yahudi, müslüman, rum isyancılardan meydana gelen komünistler ümitsizce savaştılar ve imhá edildiler. Yakalananlardan bazıları, ihtida etmeleri hâlinde canlarının bağışlanacağı teklifini kabul etmediler. Zincire vurulan ve kolları kesilen Mustafa Dede Efes şehrine götürüldü. Çarmıha gerilerek bütün bölgeye gezdirildi, müritlerine onu inkâr etmeleri hâlinde son defa olarak hayatları bağışlanacağı bildirildi. Ama hepsi birden, başlarını kılıçlara uzatarak «Hayır! Dede Sultan ruhlarımızı krallığında kabul et» diye bağırdılar. Dede Sultan'ın, Efes'te en az yüz bin müridinin gözleri önünde ölmesi bile onun ölümsüzlüğe kavuştuğu efsanesinin yayılmasını önlememiştir. Tekrar dirildiği, Sisam adası ormanlarında saklandığı söylentileri adaları ve ülkeyi kapladı.

Bütün komünizmler gibi hayâli gerçekle karıştıran Türk komünizmi havârîsinin ölümünden sonra dağılmadı. Dilencilik felsefelerini bu yeni doktrinde bulan üç bin dilenci derviş, Murad'ın Manisa'dan ayrılmasından hemen sonra Dede'nin cesedini çıkardılar. Murad hemen geri döndü, geniş çınar ormanları isyanın süratle bastırılmasını önlüyordu. Sonunda üç bin derviş bu çınar ağaçlarına asılarak idam edildi.

XX

Avrupa Türkiye'si de bu bulaşıcı hastalıktan kendisini kurtaramadı; kötü tesirleri asırlarca devam etti, ancak hiçbir zaman hayalperestlerin ve müfritlerin sınırını aşamadı. Sırbistan ile Trakya arasında kalan ülkelerde mevcut ortak otlaklar bir nevi tatbik edilmek istenen komünizmin bir örneği olarak kabul edilince oralarda yaşayan çoban halklar aynı prensiplerin savunucusu olarak isyan ettiler. Ancak Dede Sultan'ın saçma fikirleri burada Bedreddin'in ihtirasları ile karışınca birden siyasî ve askerî önem kazandı ve imparatorluğu daha ziyade meşgul etti. Süleyman, İsa ve Musa Çelebilerin eski taraftarları tarikatçıları destekler gibi görünerek içlerine sızıyorlar ve kendilerini iktidara getirmeye çalışıyorlardı. Bütün bu değişik ihtirasları ayrı ayrı şımartan Bedreddin'in arkasında büyük bir çapulcu kuvveti toplandı. Bedreddin çeteleri bir araya getirerek Sultan'ın ordusu ile boy ölçüşebilecek bir ordu yaratmaya çalıştı. Ancak Serez'de I. Mehmed'in oğlu Murad Beğ tarafından mağlûp edildi, teşkil edilen Yüksek Kadılar Mahkemesinde idama mahkûm oldu ve asıldı. İmparatorluğun önemli ka-

nun adamlarından biri olması, Osmanlı hukuku hakkında pek çok ilmî eser vermesi ölüm cezasından kurtulmasına yetmedi. Cahil halk için bir hezeyan olarak kabul edilebilen doğu komünizmi, Bedreddin gibi aydın bir adam için affedilmez bir suç oluyordu. Sultan Mehmed onun şahsında ikiyüzlülüğü ve asîliği cezalandırıyordu. Ezilen sınıfların cahilliğini ve saflığını istismar etmek isteyen bütün dinler, adalet ve eşitlik safsataları ihtiva eden komünizme meylerderler. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra İran ve Arabistan'da komünist prensiplere dayanan pek çok kanlı, kansız ayaklanma olmuştur. Dede Sultan'ın doktrinleri Doğu'da bu tip akımların sonuncusu oldu. Ancak bu sefer Doğu'dan Batı'ya geçti ve orada çeşitli karışıklıklara sebep oldu. Meselâ Almanya'da Reform'dan sonra anabaptistlerin isyanı; İngiltere'de Cromwell ihtilâlinden sonra, Fransa'da 1789 ihtilâlinde 1848 yılında Babeuf'ün ve diğer radikal sosyalistlerin kışkırtmaları ile kanlı ayaklanmalar meydana gelmiştir. Her tarafta milletin birleşik gücü karşısında erimiştir. Safsatadan ileri gitmeyen komünizm, her zaman bastırılan ve kısa süren bir zihin hastalığıdır.

Sultan I. Mehmed onunla mücadele ederek Asya ve Avrupa'da gücünü sağlamlaştırdı. Beşiğinde boğulan bu doktrinden gizli bir kaç cemiyetten başka bir şey kalmadı.

XXI

I. Mehmed müfrit bir fikre dayanan ayaklanmayı henüz bastırmıştı ki Epir dağlarında hanedan ile ilgili ikinci bir ayaklanma başgösterdi.

Yıldırım Bâyezid'in devri anlatılırken, Ankara Savaşı sırasında Şeyzâde Mustafa'nın ölüler arasında tanınamadığı veya bir Doğu Türkünün eline düştüğü veya Toros dağlarında çobanlar arasında kimliği bilinmeden yaşadığı hakkında çeşitli fikirlerin olduğunu bahsetmiştik. Bu kayboluştan sonra yirmi yıl geçmiş, Süleyman, İsa, Musa ve Mehmed birbirleri ile tahtı çekişmişler, bu arada kardeşleri Mustafa ortaya çıkıp da kendi hakkını istememiştir. Bütün kötü niyetleri ve fikir ayrılıklarını uyandıran iç savaş, zaman, zaman iktidara gelen kardeşler ile beraber bir sürü muhterisi de hareketlerinde serbest bırakmıştı.

Bir anda bütün imparatorlukta, Yıldırım Bâyezid'in gerçek vârisi Kahraman Mustafa'nın uzun bir yokluktan sonra ortaya çıktığı, içlerinde eski İzmir Beğ'i, şimdiki Niğbolu ve Tuna boyları valisi meşhur Cüneyd'in de bulunduğu babasının eski silâh arkadaşları tarafından tanındığı, taht üzerindeki hakkını zâlim zorbanın elinden alacağı hakkında dedikodular yayılmaya başladı, Sultanlara karşı bunca ihanetleri görünen ve her defasında affedilen Cüneyd'in şahitliği şüphe ile karşılandı. Ancak I. Bâyezid'in maiyetinde olan diğer eski paşalar ve yaşlılar efendilerinin talihsiz oğlunu tanıdılar. Bâyezid devrinin tanınmış kumandanları Evrenos ve Timurtaş Beğ'lerin oğulları, beraber yetiştikleri ve Ankara Savaşında yaptığı kahramanlıkları gıpta ile seyrettikleri şehzâde Mustafa'yı tanıdıklarını beyân ettiler. Ayrıca Yıldırım ile Paleologos'lar arasında devam eden sıkı ilişkiler esnasında Sultan'ı ve beş oğlunu yakından görmek fırsatını bulmuş olan Bizanslı prensler hâfızalarında yer eden

şehzâdeyi tanımışlardı. Nihayet, komşusu Cüneyd tarafından kışkırtılan Ulah Prensi Mirçe, Mustafayı kendi topraklarına dâvet etti ve Edirne'de hüküm süren Sultan'a karşı bir müttefik ordusu kurmasına yardım etti.

Mustafa ve etrafındakiler, Ankara Savaşından sonra şehzâdenin ölüler ve yaralılar arasında yattığını bu arada ganimet aramaya gelen Temür'ün askerleri tarafından elbiseleri ve işaretleri çıkarıldığı için daha sonra kendisini aramaya gelen Türkistanlılar onu alelâde bir esir gibi Doğu Türkistan'a götürüp satmışlardı. Satıldığı aşiretin dilini bilmediği için derdini anlatamayan Mustafa daha sonra Buharalı bir tâcirin eline düşmüş oradan da İran'a götürülmüştü. Ancak burada kim olduğunu açıklayan Mustafa, İstanbul'a yollanmış, Paleologos'lar da onu Cüneyd'e, Evrenos'a ve Timurtaş'a göstermişlerdi. İspatları karşısında hiç bir tereddütleri kalmayan eski kumandanlar, Mirçe ile Sırbistan, Bulgaristan ve Epir Prensleri kendisini Yıldırım'ın kanunî vârisi ve Osmanlıların gerçek Sultan'ı olarak kabul etmişlerdi.

Bütün delillerin uydurma olmadığını gösteren bu hikâye, bir kaç ay gibi kısa zamanda Mustafa ve destekleyicilerinin etrafında iknâ olmuş Osmanlılardan, Dede Sultan ve Bedreddin'in tamamen yok edilmemiş taraftarlarından meydana gelen bir ordu topladı. Bulgaristan, Epir ve Yunanistan'.da giderek büyüyen ordu, kırk bin kişiye varmış, Selânik Körfezine inerek yeni Sultan'ın geçici başkenti olarak Selâniğ'i seçiyordu. Buradan hareket ederek Trakya'yı ellerine geçirecekler, Paleologos'lar ile işbirliği yaparak Bizans

gemilerinden faydalanarak Anadolu'ya geçecekler, Bursa'ya sıkışıp kalan Mehmed'e karşı galip geleceklerdi.

Mustafa'nın veziri olan Cüneyd'in bu tasarısı enerjik ve süratli davranan Sultan Mehmed tarafından boşa çıkarıldı. Kardeşini tanımış veya tanımamış olsun, Mehmed Çelebi hemen halkı uyararak, taht iddiasında bulunan şahsın Cüneyd'in ihaneti ile ortaya çıkarılmış bir sahtekâr olduğunu ilân etti. Oğlu Murad'ın İzmir ve Balkan isyanlarında maharetle kullandığı altmış bin kişilik ordusu Bursa'dan Gelibolu'ya geçerek Selânik ovasında yerleşen Cüneyd ve Mustafa'nın kuvvetlerini darmadağın etti. Tahtın rakibi ve veziri gençliklerinde, birinin Ankara Meydan Savaşında, diğerinin İzmir'de gösterdiği şecâati, I. Mehmed'e karşı gösteremediler. Mağlûp oldukları takdirde maruz kalacakları cezayı kestirdikleri için bütün savaş boyunca sür'atli kısrakların üzerinde, okların menzili dışında ve her an kaçmaya hazır olarak beklediler.

Ordularının perişan olmaya başladığını sezince hemen dörtnala Selâniğe kaçtılar; orada kendilerini, Selâniği Bizans imparatoru adına yöneten Demetrius Laskaris karşıladı. Sultan Mehmed'in düşmanlarını Bizans imparatorundan istemesi reddedildi. Demetrius, «Misafirler kutsaldır, onları size teslim ederek kulu olduğum imparatorumu küçük düşüremem» dedi. Uzun görüşmelerden sora Sultan, Paleologos'tan Cüneyd ve Mustafa'nın Lemnos adasında Aya Mariya Manastırında Rum muhafızların himayesinde ömür boyu hapis kalmalarının teminatını aldı.

XXII

Süleyman'ın Ankara Savaşından sonra Avrupa'ya geçerken Bizans'a rehin olarak bıraktığı Yıldırım'ın son oğlu Kasım Sultan ile kızı Fátma Bâyezid'in kalabalık çocuklarından hayatta kalabilmeyi başaranlar oldu. İmparatorluğun huzura kavuşması için Sultan'ın bütün kardeşlerinin idamını öngören zâlim hüküm Kasım için uygulanmadı. Mehmed Çelebi bütün devri boyunca bu gaddar kanunu kullanmaktan kaçındı. Ancak Bursa Yüce Divanı Kasım'ı ölüme mahkûm etmişti. Mümkün olduğu kadar iyi davranmaya çalışan Mehmed Çelebi, Kasım'a Bursa sarayında hayatın bütün zevklerini tattıracak bir hayat vaadetti. Kızkardeşi Fatma, Batı Anadolu beğlerinden biri ile evlendirilmiş ve ağabeyinin bütün cömertliği ve sevgisi ile sarayda yaşamaya başlamıştı. Merhametli yüreği, Osmanlı ailesinin şimdiye kadar uğradığı felâketlerden, kız ve erkek kardeşlerinin hiç olmazsa uzak kalması ile teselli buluyordu. Bütün düşünceleri ile barışa, adalete ve imparatorluğun yaralarının sarılmasına kendisini adamıştı. En sıkı ilişkileri Bizans sarayı ile sağlamış, daha önce Manuel'e söz verdiği gibi ne bir kasaba, ne de Marmara denizinde bir kayalığı işgal etmişti. Her iki imparator karşılıklı olarak birbirlerini bayram vesilesiyle dâvet ediyorlardı. Sultan Mehmed, vezirlerinin tuzak olması hakkındaki uyarılarına rağmen İstanbul'a serbestçe girip çıkıyordu.

Gayet güzel bir şekilde donatılmış bir kadırga, her iki imparatoru Boğaziçi'nde gezdiyor, iki kıyıya birikmiş halk imparatorların anlaşması şerefine alkış tu-

tuyordu. Bazen Manuel karşı kıyıya geçerek Asya tarafında I. Mehmed tarafından hazırlanmış şahane çadırlarda ağırlanıyordu. İki imparator kendi milletlerinin saadeti üzerinde uzun uzun konuşuyorlardı. Kalplerin yakınlaşması gibi gelenekler de uzaklaşıyordu. Hattâ her iki din birbirine karışmaksızın karşılıklı saygı duyuyorlardı. I. Mehmed'in doğruluğu hıristiyanların hayranlığını uyandırıyor; Manuel'in hoş görürlüğü ise Osmanlıların dostluğunu kazandırıyordu. Manuel, Mehmed Çelebi'nin Edirne yolunu kısaltması için kendi topraklarından geçmesine izin veriyordu.

XXIII

Edirne'ye döndüğünde tedavisi mümkün olmayan dizanteri I. Mehmed'i yakaladı. Gün geçtikçe kuvvetten düştüğünü anlıyor fakat oğlu henüz oraya gelmeden etrafındakilere zayıflığını belli etmek istemiyordu. Ancak Edirne'ye geldikten sonra üçüncü günü camiye giderken atının üzerinde baygınlık geçirdi ve yere düştü. Kendisine geldiğinde veziri İbrahim ve Bâyezid paşalardan oğlu Murad'ın Edirne'ye erişinceye kadar ölümünün gizlenmesini istedi. Meşhur vezir Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın imanına ve kendisine beşikten mezara kadar vasîlik etmiş olan Bâyezid Paşa'nın sadakatine güvenerek iyileşeceğine dair söylentiler çıkarttı ve kendisini sevenlerin duaları arasında hayata gözlerini yumdu.

XXIV

Vefatı sarayda en ufak bir söylenti veya değişiklik yaratmadı. Hadımağaları ile anlaşan İbrahim ve Bâye-

zid Paşalar hükümdarın ölümünü ordudan ve milletten gizlediler. Her türlü ayaklanma ihtimaline karşı elde hazır bir ordu olmasını sağlamak maksadıyla şehzâde Murad gelinceye kadar Edirne civarındaki bütün ordu birliklerini, Sultan Mehmed adına yapılan bir çağrı ile topladılar. Bütün birlikler hiç bir şeyden kuşkulanmadan toplandılar. Yalnız her Cuma padişahı görmeye alışkın olan yeniçeriler, Sultan'ı bizzat görmeden hareket etmeyeceklerini bildirerek az çok isyan havasına girdiler. Bu kışkırtıcı talep karşısında İbrahim ve Bâyezid Paşaların düşünceleri suya düşme tehlikesi gösterdi. Ancak vezirlerin sırlarına vâkıf olan saray hekimi Kurt Uzun, ölü sultan'ın cesedini mumyaladı, yüz hatlarını canlandırdı, yüzüne boyalar sürerek elbiselerini giydirdi ve sarayın avlusuna bakan karanlık bir pencere içine yerleştirdi. Kaftanı altına giren iki haremağası gerektiğinde Sultan'ın elini sallayacaktı. Efendilerinin önünden geçmeye başlayan yeniçeriler kendisini coşkun tezahürat ile selâmladılar. Bir anda bütün şüpheler ortadan silindi ve İbrahim Paşa'nın arzuları Avrupa Türkiye'sinde uygulanmaya başladı. Kırk bir gün boyunca bu hile ile Edirne aldatıldı ve imparatorluk bir ölü adına idare edildi.

Bu arada I. Mehmed'in ve Bâyezid'in güvenilir adamlarından olan Elvan Beğ Amasya'ya gitmiş ve durumu Murad'a açıklamıştı. Bütün Ön Asya'yı Elvan Beğ ile at üzerinde aşan Murad Bursa'ya erişmiş ve orada kendisini bekleyen vezirler ile güya Anadolu'da ki isyanları bastırmak için getirilen Rumeli Ordusu ile buluşmuştu.

XXV

İşte daha henüz hayatının yarısında iken vefat eden I. Mehmed'in ölümü böyle oldu. Bu hayata o kadar çocuk yaşta atılmıştı ki Tarih onu çok uzun ve yüklü bulabilir. Osmanlılar kendisini, ırklarını iç harbin kan ve ateşinden kurtardığı için Türklerin Nuh Peygamberi diye anarlar. Hayatında yalnız bir tek ihtiras vardı. İhtilâlci fikir ayrılıklarına ve kötü kardeşlere karşı dövüşürken daima kahramanlaşmıştır. Zaferden ve barıştan sonra kendisini yalnız bir tek aşırılığından dolayı tenkid edebiliriz, bu da aşırılıkların en cömerdi olan bağışlama'dır. Hainleri yorulmadan bağışladığı için zaman zaman onların ihanetine zemin hazırlamıştır. Fakat uzun karışıklıklardan sonra işbaşına gelen her kişi, isterse adı Sezar, IV. Hanri veya I. Mehmed olsun çok fazla cezalandırmak ve intikam duygusunu çeşitli acılarla devam ettirmek istemiyorsa bağışlamak zorundadır. Kendisinden sonra imparatorlukta görülen huzur I. Mehmed'i tenkid eden şiddet taraftarlarını haksız çıkarmıştır. Rakiplerinin yarattığı dehşet havasını silerek imparatorluğu herkese sevdirmiştir. Gayesi durmadan fethetmek değil, barış sağlamaktı; aslında bu, gerçek Devlet adamlarının başarısı değil midir?

XXVI

Israrla tuttuğu büyük vezirleri ve gerçek arkadaşlığa dayanan dostlukları sayesinde övgüye lâyıktır. Öldükten sonra arkalarında adlarının bir işaretini bırakmak isteyen insanlar gibi âbideler yaptırmaya merak-

lı idi. Her iki başkentinde inşa ettirdiği eserleri kendi kibrine değil, Tanrı'sına ve milletine adıyordu. Her cephesi iki yüz adım uzunluğunda, zârif sütunlar ile tutturulmuş dokuz kubbeli, sınır taşı gibi duran iki minaresi ile Edirne camiî zenginliğini, zevkini ve mimarlarının dehâsını tasdik eder. Dedesi tarafından başlatılmış, babası zamanında devam edilmiş ve kendi devrinde tamamlanmış olan Bursa camii, ortasında Uludağ'dan kaynayan suların şırıldayarak aktığı ve müminlere seren veren geniş mermer havuzu ile yüzyıllardan beri dindarlığının bir hâtırası olarak ayakta durur.

I. Mehmed Bursa'da Yeşil Cami diye adlandırılan başka bir ibadet yerinin inşası için elli bin düka altını ile üç iş yılı harcadı. Bu cami herhangi bir klâsik stile sahip olmaksızın, beyaz bir mermer temele oturmuş ve Asya ile Ege adalarının bütün renkli mermerlerinden yapılan bölmelerden meydana gelmişti. Kan rengi mermerden oyulan kapısı üzerine Kur'an—ı Kerîm'den âyetler kakılmıştı. Kubbesi İran'ın şeffâf porseleninden imâl edildiği için, Temür'ün Semerkand'da ki sarayı gibi göğün maviliğini mâbedin içine geçiriyordu.

XXVII

Devrinin bunca savaş ile geçmiş olması ve sık sık kanlı ayaklanmalar ile sarsılması yine de insan dimağında önemli bir yer tutan edebî eserlerin çıkmasını önlememiştir. Zaten Farsların, Arapların ve Mısırlıların rakibi olan Türkler, o çağlardan itibaren Bizans'-

ın okumuş ve yükselmiş edipleri ile temas kurarak şiir, bilim, dinbilimi, hukuk, tıp ve tarih gibi konulara çok daha fazla ilgi duymuşlar ve artık fethetmeyi bırakarak medenîleşme yoluna giren milletler gibi bu ilimlere ciddiyetle eğilmişlerdir.

I. Mehmed'in saray erkânının en tanınmışları şüphesiz kumandanı, veziri ve bilhassa dostu olan Bâyezid Paşa'dır. Mehmed Çelebi, Bâyezid Paşa'nın kendisini Ankara Savaşından kaçırdığını, Tokat dağlarında dilenci derviş kılığına sokarak gizlediğini ve Temür'ün askerlerinden kaçamayacak hâle geldiğinde kendisini sırtında taşıdığını asla unutmamıştır.

Hekimlerinden Şeyhî aynı zamanda en sevdiği şairlerinden biri idi. «Güneş ve Neş'e» adlı eserin sahibi olan Karamanlı Cemalî kendisine hem okuma yazma, hem de farsça, arapça ve rumca öğretmiştir. Edebiyata karşı duyduğu aşırı sevgi ve edipleri esirgemesi dünyanın her tarafından Bursa'ya tanınmış adamların akmasına sebep oluyordu. Kendinden öncekiler gibi

Bizans'ın topraklarını, şehirlerini ve zenginliğini yağmalamaktansa barış yolu ile istediklerini elde ediyor ve dehası ile onlardan ganimet topluyordu.

I. Mehmed'in çok kısa süren hükümdarlık devrinde Osmanlılar Asya ve Avrupa'da dinlenme fırsatını bulmuşlar, bu arada Türkler on yıldır iç savaşın açtığı yaraları sarmak ve azalan nüfuslarını çoğaltmak için ihtiyaç duydukları barışın bütün nimetlerinden, yani eğlence, düzen, disiplin, tarım yapma zevki, medenî ilişkiler, sınırlara saygı, anlaşmalara riayet, deniz ticareti, ticaret kaideleri, dehâ önünde saygı, dinlere

karşı hürmet, hıristiyanlar ile sıkı bağlar, Avrupalı güçler ile temas'dan büyük ölçüde istifade etmişlerdir. Bazı imparatorları Osmanlıların şanı için çok şey yapmışlardır, ancak imparatorluğun kurtuluşu ve sağlam temellere oturması için yapılan en iyi hareket I. Mehmed zamanında yapılmıştır. Mehmed Çelebi'nin milletine yaptığı en büyük iyiliklerden biri de, bilgelik ve devlet adamlığı vasıflarını şahsında toplayan Murad gibi bir oğulu bırakmaktır.

XXVIII

I. Mehmed son nefesini verirken oğlu Murad'ın devrinin Osmanoğlu için parlak geçeceğini kestirmişti. Babasının hastalığı Murad Beğ'e bildirilmek üzere iken, kâğıt kalem isteyen Sultan imzasının altına şu satırları yazmıştı: Karanlıklar yaklaşıyor; ama bizi daha aydınlık günler bekliyor; Hayatımızın geçici çiçeği soluyor; fakat o başka bir hayat içinde yeniden açacaktır.»

SEKİZİNCİ KİTAP

1

Yaş bakımından çocukluktan henüz çıkmış olan II. Murad aslında hem savaş sanatında, hem de siyasette çocukluktan çok uzaktı. On iki yaşında iken ordunun başında Balkanlar'da Bedreddin'in komünist ayalkanmasını bastırdığı sırada, babası I. Mehmed'in, oğlunun vaktinden önce tahta oturacağına dair içinde bir ön sezi doğduğunu söylerler. Sultan, böylece oğlunu hükümdarların eğitiminden geçirmek istemiş, veliahtın savaşlar ve iktidarın zorlukları ile karşılaşmasını istemiştir. Oğulun vaktinden önce tahta geçmesi babanın tasarılarına uygun düşüyordu. Genç yaşı, yakışıklılığı, ilişkilerindeki zarafet, goğüs göğüse savaşta mahareti; kendisinden daha yaşlı ve tecrübeli savaşçılar ve bilhassa vâsisi Bâyezid Paşa ile yaptığı tartışmalarda son derece yumuşak başlı davranması ve çocuksu görünüşüyle çerilerinin onu hem kalpten sevmeleri, hem de kudretine saygı göstermeleri, II. Murat'ı ordunun ilâhı yapmıştı. Babasında görülen muntazam yüz hatları olduğu gibi oğluna da geçmiş, manevî etkisine bir de yakışıklılığından ileri gelen tesir eklenmişti. Velhasıl, bir milletin kendi başında olan hükümdarda görmek istediği, tabiatın tacı olan yakışıklılık bütünüyle II. Murat'ta toplanmıştı.

II

Amasya ile Bursa'yı ayıran uzun yolu süratle ve tanınmadan aşan II. Murat, babasının ölümü Bursa'da yayılmadan şehre girdi. I. Mehmed'in ölümünden ancak o zaman haberdar olan yeniçeriler yeni sultanı karşılamak için şehrin dışına çıktılar ve büyük tezahürat arasında başlarında II. Murat şehre girdiler. Bütün yol boyunca I. Mehmed'in cenazesi örtüye sarılı olarak getirilmiş ve kendisine sanki yaşıyormuş gibi saygı gösterilmişti. Babasının ölüsünü gören II. Murat göz yağlarını tutamadı; cenaze büyük törenden sonra edebî istirahatgâhı, Yeşil Cami'nin yanındaki türbesine gömüldü.

Sultan Murat'ın, Osmanlıları taht hakkında tereddüte düşürecek yaşta başka erkek kardeşi yoktu. I. Mehmed daha henüz beşikte olan iki kardeş bırakmıştı; taht üzerinde hak iddia eden ve mağlûp olduktan sonra Bizans imparatoru Manuel'in himayesinde Lemnos'da muhafaza edilen amcası Mustafa, Rum imparatoru tarafından serbest bırakılsa idi Osmanlıları yine ikiye bölecek faaliyetlere girişirdi. Bursa'ya elçiler gönderen hain Manuel, II. Murat'ı tehdit ederek, imparatorluk ailesinden rehineler talep etti.

O zamanlar vezir-i azam olan Bâyezid Paşa, Rum elçilerine gayet mağrur bir ifade ile, isterse Yıldırım Bâyezid'in kanından gelsin, gâvurların elinde yetişmiş bir prensin asla Osmanlıları idare edemiyeceğini belirtti. İhtiyatsız hareket eden Manuel, bu cevap üzerine Mustafa'yı Selânik bozgununda ölümden kurtulan Demetrius Laskaris'i Lemnos'a göndererek Cüneyd ile

beraber bozguncu prensi serbest bıraktırdı. Hürriyetlerine kavuşan iki mahpus imparatorun zoruyla bir anlaşma imzalayarak Rumların yardımı ile tahta oturdukları vakit daha önceleri Bizans'ın elinde olan Gelibolu ile Marmara Denizi'nin Trakya ve Batı Anadolu sahillerindeki bütün şehirleri ve Karadeniz sahillerini Bizans imparatorluğuna iade edeceklerdi.

III

Rum imparatorunun savaş gemileri Mustafa ve Cüneyd'i bir zamanlar kendilerini desteklemiş olan Gelibolu civarına çıkardılar. Olay, Edirne'de I. Mehmed'in ölümünü saklayan İbrahim ve Bâyezid Paşa'ların ne denli akıllı davrandıklarını ispatlıyordu. Zira, her ne kadar Gelibolu garnizonu askerî disiplin icabı II. Murat'a sâdık kalıyorsa da, gerek Yıldırım Bâyezid'in hatırasında israr eden, gerek on yedi yaşında bir çocuğun imparatorluğu lâyıkıyla idare edemeyeceğinden ve gerekse macerapcrest Mustafa'nın halkın çocukça duygularını uyandırdığından, Trakya halkının büyük bir kısmı Mustafa'nın dâvasını savunmaya başladı. Mustafa birkaç gün içinde Trakyalı, Makedon ve Epirlilerden meydana gelen büyük bir gücü Selânik ovasında toplamayı başardı. Körfez üzerindeki bütün limanlar tek tek eline geçti. Yüz yirmi bin kişilik bir ordunun başında Gelibolu'nun kapılarına dayanınca, bu defa şehir Cüneyd Bey'in hilekârlığı sayesinde teslim oldu. Menfaati olduğu zaman taraf değiştirme işinde büyük bir maharet kazanan bu hain seçtiği tarafta nâdiren yanıldığı için onunla beraber olmak daima kazanılan tarafta olmak anlamına geliyordu. Ta-

rihte, İngiltere'de Shaftesbury kontu ve Fransa'da Prens Talleyrand gibi ender şahsiyetlerde görülen bu karakter Rumların ikiyüzlülüğü ile boy ölçüşebilecek ve Türklerin saflığı eğlenecek bir özellikte idi.

VI

Daha henüz kendisini toparlayamadan imparatorluğun parçalanmaya başladığını gören II. Murat, hemen babasının divanından en tecrübeli yaşlıları, Timurtaş'ın oğullarını, kendi silâh arkadaşlarını danışmak üzere topladı. Genç vezirleri, yaşlarının tabiî bir tezahürü olarak derhal Rumeli'ye geçmelerini ve ataları Yıldırım'ın şanına lâyık bir şekilde asîlere karşı koymalarını teklif ettiler. «Bu bulutu ancak şimşek dağıtır» diyorlardı. Bu teklif Murat'a daha yatkın geliyordu. Yılların tedbirli olarak yetiştirdiği İbrahim Paşa'ya ve savaşların pişirdiği Bâyezid Paşa'ya karşı duydukları derin saygı, vezirleri Sultan'ın arzusuna karşı ilk fikirlerinden vazgeçmelerini sağladı. İleri sürdükleri gerekçeye göre bir Sultan'ın ordusunun başına geçerek önemsiz bir maceraperest ile bir hilekâra karşı sefere çıkması Osmanlılar gözünde önem kazanacak ve zaten en uygun şartlarda bile meydana gelen bir savaşın kaderinin Tanrı'nın elinde olması yüzünden, eğer savaş alanında yenilecek bir kimse varsa onun Sultan olmaması gerekecektir.

Bâyezid Paşa, «Bir sultanın talihsizliği onun sonu olur. Halbuki kumandanının ve bir ordusunun talihsizliği kumandanı için utanç, ordusu için felâket olur» dedi.

Murad bu makul ihtarları kabul etmek zorunda kaldı. İzmir Körfezi civarındaki Foça limanına sahip olan Cenevizlilerden kiralanan savaş gemileri ile Bâyezid Paşa ancak toplayabildiği otuz bin kişilik Anadolu ordusu ile Marmara'yı aştı ve Mustafa'nın kalabalık ordusu tarafından korunan Gelibolu kalesi önüne yerleşti. Bâyezid Paşa'nın bu şekilde vaziyet alması yeniçerilerin aslında Mustafa'yı tutan Trakya ahalisi ve arkadaşlarına kendileri gibi dönmeleri için kale surlarından propaganda yapan Gelibolu garnizonu ile karşı karşıya bırakılması demek oluyor ve aleyhte gelişmelere sebep oluyordu.

Nitekim bir müddet sonra Bâyezid Paşa tamamen çaresiz kaldı. Eğer Mustafa'ya doğru ilerlese Gelibolu garnizonu karşısına çıkacak, arkasından dolanarak iki ateş arasında bırakacak eğer daha fazla hareketsiz kalırsa güçsüzlüğünü ispat etmiş olacak ve yeniçeriler karşı tarafa geçeceklerdi.

Daima Cüneyd'in tavsiyelerine uyarak hareket eden Mustafa, cüretli davranmakla kaybedecek hiçbir şey olmaması, bilâkis en ufak bir galibiyette kazancının çok büyük olacağını bilmesi sayesinde arkasında büyük bir topluluk sürükleyerek Trakya'yı baştan başa katetmişti. Yaşlıların gençlere tasvir ettikleri Yıldırım Bâyezid'e olan benzerliği, bu kahramanın geçmişi için duyulan acıma; bir imparatora yakışacak kadar sahip olduğu erkek güzelliği; Teselya ve Trakya köylülerine karşı takındığı candan tavır; konuşmalarının son derece tesirli olması; askerlerine karşı daima bağışlayıcı olarak davranması; geçmişte çok acı günler geçirmiş gibi gösterilmesi; saf Osmanlılara

Tanrı'nın parmağı olduğunu sandıkları hârika maceraları; nihayet Cüneyd'in Bâyezid Paşa'nın ordusuna bin türlü yoldan akıttığı altın ve vaadler, tahtın rakibine halk arasında olduğu kadar asker arasında da bir bağlılığın doğmasına sebep olmuştu. Talihsiz Bâyezid Paşa ne güven içinde ilerleyebiliyor, ne de şerefiyle geri çekilebiliyordu. Her sabah ordusuna göz gezdirdiğinde, Mustafa'nın tarafına geçmiş olan askerin eksikliğini anlıyordu. İç savaşlarda, uzun müddet halkın düşüncesinden uzak tutulmuş bir orduya güvenilemez; halk nereye koşarsa, bir müddet sonra ordu da aynı yere gidecektir, zira bütün içgüdülerinde olduğu gibi menşe itibariyle de ordu, halk demektir. İsyan salgınından kaçmak isteyen Bâyezid Paşa, Edirne'ye doğru ilerleyerek ova üzerinde karargâhını kurdu.

V

Kendisine Edirne yolunu açan şehir ve kasabalıların hep bir ağızdan Mustafa'ya teslim olması, Bâyezid Paşa'nın konduğu yerin karşısına yerleşme cüretini göstermesine sebep oldu. Türkler o yere Sazlıdere derler.

Elbe dönüşünde kendisi ile savaşmaya yollanan askerlere tek başına karşı çıkarak iknâ eden Napolyon gibi Mustafa da iki ordunun arasında tek başına ilerledi, şanı yerine talihsizliklerinden ve haklarından bahsetti ve Bâyezid Paşa'nın yeniçerilerine hitap ederek, zaten iki taraf arasında tereddüd eden askerleri kendi şahsında Yıldırım Bâyezid'in oğlunu, Ankara savaşı gazisini, Temür'ün kurbanını, Osmanlıların gerçek

imparatorunu vurmaya çağırdı. Askerler dinlemeye başlarlar ise suç ortağı olmuşlar demektir. Nitekim Bâyezid Paşa'nın askerleri de eski hatıralarını canlandıran ve kendilerine Tanrı adına hitap eden Mustafa'nın silâh değil dostluk uzatan ellerini görüp, Mustafa'ya taparcasına sevgi gösterileri yapan halkın tezahüratına şahit olduktan sonra hep bir ağızdan Mustafa'yı desteklemeye başladılar ve hemen etrafını çevirerek onun ordusu ile kaynaştılar.

Mustafa, Bâyezid Paşa'yı ve II. Murat'a sâdık kalan diğer kumandanları kendi yeniçerilerine zincirletti ve Edirne şehrine halk ile ordunun muazzam gösterileri arasında savaş yapmadan girdi. Atalarının sarayı dediği Sultan'ın sarayı kendisini kabul etti.

VI

Ertesi gün Mustafa zincire vurulmuş olan Bâyezid Paşa'yı ve kardeşi Hamza'yı huzuruna getirtti. Sanki zaferin en büyük mükâfatı intikam duygusuymuş gibi, Bâyezid'i hain Cüneyd'e teslim etti. Hatırlanacağı üzere, Bâyezid Paşa bir zamanlar Cüneyd'in kızı ile evlenmek istemiş, o ise bu talebi hakaretle geri çevirerek, kendisine damat olarak Arnavut kölesi Adulas'ı seçmişti; daha sonra yapılan savaşta Bâyezid Paşa'nın eline geçen Adulas, ham bir intikam duygusunun kurbanı olarak erkeklik organlarından mahrum edilmiş ve harem ağalarının yanına yollanmıştı. Cüneyd'in kızı ve damadı nâmına Bâyezid Paşa'dan alınacak öcü vardı. Edirne sarayındaki çavuşlara emrederek başının uçurulmasını istedi. İdam edilmeden önce Paşa'ya dönerek, «tutsaklarının erkeklik uzuvlarını yok etmekte

çok usta bir adamın başını almakla aslında haksızlık ediyoruz» dedi.

İmparatorluğun kaderini sadakâti ve ihtiyatı ile iki defa değiştiren Bâyezid Paşa'nın kafası sarayın avlusuna düştü. Bursa sarayından ayrılırken böyle bir âkibetle karşılaşacağını düşünen Bâyezid Paşa vâsiyetini hazırlamış ve beş yüz bin akçe tutan servetini, kendi çocuğu olmadı için, II. Murat'a bağlılığından dolayı mükâfatlandırmak istediği Timurtaş'ın oğlu Umur Beğ'e bıraktı.

Bâyezid'in kardeşi ve kumandanı olan Hamza Beğ, Cüneyd tarafından cezalandırılmadı ve daha sonra ağabeyinin intikamını alacak olan kardeş serbest bırakıldı.

VII

Bizans Rumları tarafından menfur şartlar altında yardım gören Mustafa, imparatorluğun yarısına sahip olur olmaz, Bizans kendisinden Gelibolu'yu ve Marmara kıyısındaki şehirleri Bizans'a iade eden anlaşmanın hemen tatbik edilmesini talep etti. Her şartı kabul ederken tereddüt etmeyen Mustafa, bu sefer her şeyi inkâr etmekte tereddüt göstermedi. Kendi taraflarına geçen halk ve ordunun ancak imparatorluğun parçalanması hâlinde kendi karşısına geçeceğini iyi biliyordu.

İmparator Manuel'in kumandanı Demetrius Laskaris boşuna kendisini ikna etmeye çalışırken, şöyle cevap verdi: «Ben, kendi topraklarımı imparator Manuel'in hesabına yeniden fethetmiyorum.»

«Artık ihtiyacım kalmayan birliklerini al ve ülkene dön. Bizanslılardan gördüğüm hakaret onlara karşı saygı duymamı önlüyor. Selânik'te beni misafir ettiğiniz gerçektir, ancak unutmayın Lemnos'da beni hapsetmiştiniz. Şu hâlde ödeştik sayılır ve artık bundan böyle size bir Osmanlı Sultanı gibi davranacağım.»

Fevkalede hiddetlenen Manuel, bir zamanlar Mustafa'yı Murat'a karşı isyan etmekte kışkırttığı gibi, şimdi de Murat'ı Mustafa'ya karşı intikam almaya teşvik ediyordu. Demetrius Laskaris'i Bursa'ya göndererek aynı yüzsüzlükle Sultan ile işbirliği yapmayı teklif etti. Bizans sarayının İstanbul'da tutunabilmesi ancak Osmanlılar arasında doğan ihtilâflarda ağır basan tarafa kaymaları sayesinde mümkün oluyordu. Zaman zaman aynı utanmazlıkla hizmet ve ihanet ettiği tarafların kin ve intikamlarının çatışacağı günü hazırlıyordu. Bütün faziletlerin yok olduğu bu devlette sadece kötülükler hüküm sürüyordu. Bütün komşuları ile sürdürdüğü iğrenç münasebetleri, pek yakında gerçekleşecek olan çöküşünü işaret ediyordu.

VIII

Belki uzun esaret hayatının ruhunu gevşetmiş olmasından, belki de hile ile ele geçirilmiş bir tahttan mümkün olduğu kadar fazla istifade etmek arzusundan Edirne sarayının bahçeleri, eğlenceleri ve haremi içinde kendini kaybetti. Kendi etrafında toplanarak tahta geçmesini sağlayan çobanlardan ve köylülerden meydana gelen düzensiz birlikleri kendine bağlayabilmek için bu gönüllülere ilk defa olarak günde elli ak-

çe maaş bağladı ve yeniçerilerin karşısına yeni bir ücretli asker topluluğu çıkarmış oldu.

Mustafa'da uzun müddet iktidarda kalabilme enerjisi sezemeyen ve daima zekî, talihli insanlara hizmet etmek isteyen Cüneyd, yeni efendisini Asya topraklarının fethi için Edirne sarayının sefahatinden boş yere uzaklaştırmaya çalıştı. Gayretlerinin sonuçsuz kalmasından ümidini kaybeden ve Mustafa'nın beceriksizliğine inanan Cüneyd sanki hiçbir şey olmamış gibi, eski ihanetlerini affetirmek gayesiyle bu sefer çok daha iğrenç bir ihanete kalkıştı. Süleyman, Musa, Mehmed Çelebiler ve Mustafa devrinden öğrendiğine göre bir imparator kendisine sunulan cazip teklifleri asla geri çevirmezdi. II. Murat'ın veziri olan İbrahim Paşa'ya gizli haberciler göndererek, eğer I. Mehmed'in oğlu kendisine İzmir, Tire, Nif (Kemalpaşa) ve Ege'nin güzel vâdilerini yeniden bağışlarsa, Mustafa'yı Edirne'de kaderi ile başbaşa bırakacak ve II. Murat'ın şehri almasına karşı koymayacaktı. Kendisine son derece faydalı, düşmanlarına ise o kadar zararlı olan böyle bir yardımcının teklifleri kabul edilmekte tereddüt görmedi. Cüneyd'in bütün istekleri yerine getirildi, Cüneyd de ihanette karar kıldı.

IX

Yalnız, Mustafa'yı hazırlanan tuzağa itmek için onun Edirne'den ayrılması gerekiyordu; zira Sultan, Mustafa'nın şahsında yarattıkları eseri koruyacak olan Trakya halkını bütünüyle karşısına almadan Edirne'ye kadar ilerleyip şehri ele geçiremezdi. Cüneyd, Mustafa'yı Asyaya geçerek, Murat'ı imparatorluğun asıl

başkentinden kovarak bütün toprakları birleştirmek üzere ikna etti.

Mustafa yanında başıbozuk askerleri ile Venedik'ten ödünç alınan kadırgalarla Marmara'yı geçti, Lâpseki'ye ayak bastıktan sonra, Ulubad çayının suladığı engin ovalara yayılmaya başladı.

Geceleyin Lâpseki ovasını yaktıkları ateşlerle baştan başa kaplayan Mustafa'nın ordusunun haşmetini gören Sultan Murat bir an başkentinin elden gideceğini sanarak ürperdi. Ancak veziri İbrahim Paşa'nın Cüneydin ihaneti hakkında kendisine verdiği teminatlara ve gençlik yıllarının sâdık arkadaşlarının cesaretine güvenerek yirmi bin seçme asker ile Bursa'dan ayrıdı. Karşısına Ulubad'ın yağmurlardan dolayı kabaran yatağını, soluna Uludağ'ın geçit vermeyen ormanlarını, sağına çayın taşkınlarında bataklık hâline gelmiş düzlükleri alarak, bu tabiî engellerin içinde gayet zorlukla hareket etmek zorunda kalan Mustafa'nın kumadanlarını takip etmeye başladı.

Bu durumdan canı sıkılan Mustafa, atlarının altındaki ovayı durmadan çiğneyen ordusuna ne hükmedebiliyor, ne de sahip olabiliyordu. Sabırsızlıkla çayın sularının çekilmesini ve kendilerine yol açmasını bekliyordu. Etrafında bazı ihanetlerin döndüğünü hissediyor, fakat ortaya çıkarmaya ve cezalandırmaya cesaret edemiyordu. Sultan Murat'ın veziri İbrahim Paşa, bir yandan Mustafa'dan uzakaşan Cüneyd'i ovalarken, diğer yandan el altından yolladığı mektuplarla Cünevd'in ihanetini üstü kapalı bir şekilde belirtmeye çalışıyordu. Birbirlerinden devamlı kuşkulanan iki suç ortağı karşılıklı olarak birbirlerini göz hapsine al-

mışlar ancak kuşkularını hiçbir surette açığa vurmamışlardı. Karşılıklı itimatsızlık saldırı tasarılarını devamlı olarak yavaşlatıyor veya suya düşürüyordu. Hattâ Mustafa kendisine vaad edilen zaferlerde bile bir tuzak görüyordu. Rakip karargâh böylesine kendi kendine çürüyüp giderken İbrahim Paşa'nın büyük ustalıkla hazırladığı tasarıları gerçekleşecek ve II. Murat hemen hemen savaş yapmadan büyük bir zafere erişecektir.

X

Karamanlıların Toros bölgesine hâkim olmaları gibi, Balkanlar'da kalabalık bir aşiretin feodal başkanı olan Mihaloğlu, I. Mehmed zamanında meydana gelen bir başkaldırma olayında yakalanmış ev o tarihten beri Tokat kalesinde mahpus olarak tutulmuştu. Avrupa Türk aşiretleri üzerindeki Mihaloğlu'nun nüfuzunu bilen İbrahim Paşa onu serbest bıraktırdı ve Murat'ın huzuruna çağırdı. Yaşlı vezir Mustafa'nın öncü kuvvetlerinin çoğunlukla Balkan köylüsü olduğunu biliyordu.

Kasvetli bir gece, Ulubad çayının karşı kıyısında ateş etrafında oturmuş olan akıncılar aralarında konuşurken, Mihaloğlu'nun da başlarında olmasını ne kadar arzu ettiklerini belirtirken çayın öteki kıyısına tesadüfen yaklaşmış olan Mihaloğlu eski arkadaşlarının ateşini tanımış ve çok meşhur olan haykırışı ile onlara seslenmişti. Bu savaş çığlığı hemen akıncılar tarafından tanınmıştı:

«Mihaloğlu sen misin, yoksa hâyaletin mi? diye selendiler.

«— Evet benim; gerçek sultan ile beraber olarak bir maceraperestin peşine takılan kardeşlerim ve oğullarımla memleketimin kurtuluşu için çarpışmaya geldim. İçinizden biri çıkıp ta beğlerinin göğsüne ok atabilir mi?»

Bu ses, bu sözler ve Mihaloğlu'nun atının nal seslerini işiten akıncılar hemen aralarında toplandılar, tartıştılar ve sonunda anlaşarak hep birden atlarına koştular, suları aşarak beğlerini kucaklamaya gittiler. Böylece on bin kişilik akıncı kuvveti II. Murat'ın saflarına geçmiş oluyordu. Sabah olunca, Mustafa'nın diğer yardımcı birliklerinden olan azaplar, akıncıları takip etmek için çayı, dağlara yakın olan bir noktadan aşmak istediler.

Timurtaş'ın oğlu Umur Beğ tarafından yönetilen on bin yeniçeri hep birden harekete geçerek Ulubad çayını aşmaya çalışan beş bin azabı anîden bastırıp imha etti. Ele geçirilen esirler Sultan Murat'ın karargâhına vardı o kadar ucuza satıldı ki. bir koyun karşılığında iki kişi veriliyordu. İşte Sultan Mahmud zamanına kadar ordunun bu iki imtiyazlı birliğini kanlı çarpışmalara sürükleyen rekabet bu olaydan ileri gelmektedir.

XI

Gündüzden Mustafa'nın ifadesinde bir itimatsızlık sezen Cünevd ertesi gece yanına bütün servetini ve altmış güvenilir adamını alarak Aydın yolundan kaçtı. Gün ağardığı vakit Cünevd'in kaçmış olduğu ortaya çıkınca Mustafa'nın askerleri talihin de ellerinden kaç-

mış olduğuna hükmettiler. Bir anda başlayan kargaşalık sonunda meydana gelen bozgun havası bütün ovayı sarmaya başladı. Sultan Murat'ın eski askerleri kendilerine boşuna bağırarak kaçmamalarını ve Osmanlılara yakışır şekilde nizama girmelerini ihtar ediyorlardı. Halbuki onlar Mihaloğlu'nun haykırışları ve Cüneyd'in ihanetlerini düşünüyorlardı. Bu durum karşısında bütün askerlerinden mahrum kalan Mustafa, yanında sadece at uşakları olduğu halde dört nala Lâpseki'ye kaçtı, kendisini zorlukla bir balıkçı kayığına atarak yüz bin askerle geçtiği aynı denizi tek başına aştı.

XII

Onu Lâpseki'ye kadar takip eden II. Murat, Mustafa'nın Edirne'ye varmasını ne pahasına olursa olsun engellemek için bir Ceneviz gemisi kiraladı ve en güvendiği arkadaşları ile karşı kıyıya ayak bastı. O sıralar bir kaç savaş gemisi ile Lâpseki civarında bulunan Cenevizli asilzâde, Foça'nın valisi Adorno, bu Ceneviz tüccarlarının haris ve ince zekâsından unutulmaz bir örnek verdi. Sultan ve üç yüz adamını altın karşılığı gemisine aldı ve diğer gemilerini de peşinden getirtti. Tam yolun yarısına geldiğinde, Sultan'ın hayatının elinde olduğu bir sırada, bir yandan arkalarından gelen diğer kadırgaların üzerine tehdit anlamına çevirdiği topları gösterirken, diğer yandan Sultan'ın ayaklarına kapanarak, «Sultan'ım Cenova'nın Foça dağında işlettiği şap madeninden dolayı size olan yirmi bin düka altın borcu ve her yıl bu madenin işletme vergisini affedin; aksi halde sizi tekrar Asya kıyısına

çıkartacağız ve böylece imparatorluğunuzun yarısını kaybedeceksiniz.»

Sultan Murad Han tüccarı küçümseyici bir gözle süzdü ve vergi alınmasını reddeden sözleşmeyi zarifane bir şekilde imzaladı. Türkler zafer ve imparatorluk için savaşırlar iken, Venedikliler, Cenevizliler ve diğer İtalyanlar sadece zenginlik için mücadele ediyorlardı. Bu iki ırk asla anlaşamazlardı. Ticaret milletleri zenginleştirirken insanların ihtiras kaynaklarını söndürür.

XIII

Bu arada büyük ticari dehaya sahip olan Adorno, ertesi gün verdiği söze sadık kalarak, Mustafa'nın II. Murat'a ihanet etmesi teklifini geri çevirdi. Lâpseki'den Gelibolu kalesine çekilen Mustafa kulelerden düşmanın ordusunu getiren Ceneviz kadırgalarını seyrediyordu. Adorno'ya Gelibolu kalesinde birikmiş olan bütün serveti teklif ederek düşmanlarını tekrar Asya kıyısına çıkarmasını istedi. Adorno Sultan Murat'a verdiği sözü hazinelere değişmezdi.

Muzaffer Sultan, Gelibolu kalesi etrafında ancak üç bin yeniçeri topladığı sırada, Mustafa surların üstünden onu ok yağmuruna tuttu, ancak sayıca çokluğun karşısında fazla dayanamayacağını hissedince, kalenin Trakya'ya açılan kapılarından Edirne'ye doğru kaçtı. İkinci taht şehrine vardığında hazinelerini toplayıp katırlara yükleterek, Sırp kralından medet umduğundan Balkanlar'a doğru ancak kaçmak fırsatını bulabildi.

Osmanlı mülkünün endişesini taşıyan Sultan Murat, kaçmakta olan Mustafa'dan daha süratli hareket

ediyordu. Edirne'ye vardığında askerlerine at değiştirterek duraklamadan takibe devam etti ve Mustafa'yı başkente bir günlük mesafe olan dağ köyü Yenice'de yakaladı. Türk süvarisinin inatçı takibinden kurtulamayacağını anlayan Mustafa'nın avenesi kendisini kaderiyle başbaşa bırakarak dağılmışlardı. Tunca nehrinin yatağını ormanları ile örten Togan dağının karanlık bir boğazına dalan Mustafa bir çınarın gölgesine sığınacak kadır vakit bulabildi. Kölelerinden birinin sessiz bir işaretle yerini göstermesi üzerine bizzat Sultan Murat, Mustafa'yı kendi elleriyle saklandığı delikten çıkardı.

II. Murat düzme imparatoru zincire vurdurtarak Edirne şehrine getirdi; bir kaç hafta önce kendisini iki tahta birden lâyık gören halk bu sefer lânetle anıyordu. Balkanların saf halkına Mustafa'nın idam edildiğini iyice göstermek için, Edirne surlarının en yüksek noktasına darağacı diktirdi ve düzme sultanı orada astırdı; ibret olsun diye günlerce asılı bıraktı.

Edirne'de durumunu güçlendiren II. Murat intikamını almakta vakit geçirmemek icin henüz bütün gayreti en uç noktasında olan ordusunu harekete getirerek, Mustafa'ya yardımlarda bulunarak ihanetini tescilleyen ihtiyar ve hain Manuel'den hesap sormak maksadıyla İstanbul surlarına dayandı. Bizans'ın kaypak karakterli halkı daha önce ihtiyar imparatorlarını Mustafa'yı serbest bıraktırarak II. Murat'ın başına belâ olması için sıkıştırmıştı; şimdi ise imparatorluk sarayının önünde toplanmış hep bir ağızdan Mustafa'nın galibinin talep ettiği son derece aşağılatıcı isteklere Devletin uymasını istiyorlardı. Önceleri şehri saran

dehşet havası yerini yavaş yavaş, Sultan Murat'ın taleplerini yerine getirmekte ağır davranan Manuel'in bakanlarına karşı hiddet ve endişe duygusuna bırakıyordu. İmparator Manuel tarafından Sultan Murat'ın aşırı taleplerini görüşmek üzere görevlendirilen Teologos, Türklerin isteklerini hafifletmeye çalışırken müzakereler uzuyor, bu yüzden halk arasında Teologos'un şahsî menfaati yüzünden görüşmeleri uzattığı söylentisi yayılıyordu. Halkın öfkesi giderek artmış, suçlanan Teologos'un kellesi isteniyordu. Sarayı korumakla görevlendirilmiş olan Giritli okçular halkın saldırıları karşısında yorulmuşlar ve onlar da baş delegenin cezalandırılmasını arzu etmeye başlamışlardı. Aciz kalan imparator halkın şiddetini kendi ailesinden başka yönlere çevirmek için Teologos'u ellerine teslim etti. Giritli muhafızlar masum bakanı sarayın penceresinden halka gösterdiler, gözlerini oyup çeşitli işkenceler yaptıktan sonra ölüm hâlinde bir mahzene bıraktılar.

İstanbul'un serserî ahalisi tarafından işgal edilen yağmalanan ve yakılan imparatorluk köşkünde Manuel'in Sultan Murat'a el altından gönderilmek üzere hazırladığı altın kupalar ve diğer kıymetli hediyeler vardı. Türklere yalvarmak için hazırlanmış bu hazineler Teologos'un irtikâp ve sahtekârlığını ortaya koyan deliller olarak kabul edildi. Zavallı bakan hakkında ileri sürülen iftiralar ölümünden sonra bile devam etti.

Babası I. Mehmed'in huzuruna sık sık gelen Teologos'u uzun zamandır tanıyan II. Murat, bir masumun böylesine kurban edilmesini öfkeyle karşıladı. Teologos'un rakiplerinden olan Efesli Pillis'in halkın içine

nifak sokarak meslektaşına karşı ayaklanmayı kışkırtmış olmasından şüphe etti. Efesli Pillis o sıralarda Osmanlı karargâhında müzakerelere iştirak ediyordu. Onu zincire vurdurtan Sultan Murat, suçunu itiraf ettirmek için çeşitli işkenceler yaptırdı. Pillis ancak İslâm dinine geçerek cezadan kurtuldu.

XV

Denizden başka açık tarafı kalmayan İstanbul'un muhasarası sırasında, II Murat atlılarını görevlendirerek, dünyanın birinci başkenti etrafında zevk ve eğlence yerleri hâline gelmiş olan bahçeleri, köşkleri, kıyıları yakıp yıktırdı. Sular ve ağaçlar oralarda oturanların günahlarını ve korkaklıklarının cezalarını çekmelerine şahit oldular. Paleologos'ların şehrini daha iyi boğmak için, bahçeleri Marmara denizine kadar uzanan Siklopin sarayından, Haliç'e nâzır imparatorluk tepesine kurulmuş olan Blakernes (*) sarayına kadar uzanan mesafe arasında bir dış kale inşa ettirdi. Toprak doldurulmuş tahta kuleler ile kuvvetlendirilmiş olan bu dış kalenin karşısında Konstantin'in şehrini yarım çember şeklinde sıkan ve Yunan sanatının eseri hafif kabartmalar, kornişler, sütun başlıkları ve mermer kuleler ile bezenmiş bir tapınağı andıran Bizans surları yer alıyordu.

Sultan'ın Asya ve Avrupa'da yaydığı, şehrin askerleri tarafından yağmalanacağı haberi. üç kıtanın zen-

---

(*) *Tekfur Sarayı.*

ginliğini toplayan bu ganimetten paylarını almak isteyen hayvan ve esir tâcirleri, yahudi tefecileri ve hattâ hristiyan tüccarları, Osmanlı ordugâhına cezbetmişti. Sultan Murat'ın yanında bulunan Venedikli ve Cenevizli tarihçilerin yazdığına göre, «Diyarbekir'den, Toroslar'dan, Karaman'dan koşup gelen dilenci dervişler daha şimdiden bu hristiyan şehrini kaplayan zengin manastırlar ile bâkireleri hayalen aralarında pay ediyorlardı.»

Yıldırım Bâyezid'in faziletlerine hayran olduğu ve kızlarından birini zevce olarak kendisine verdiği «Emir Sultan» olarak adlandırılan ihtiyar Şeyh Buharî yanında beş yüz atlı müridi ile çıka gelmişti. Üç nesilden beri Osmanlılar arasında en büyük âlim olarak tanınan, nasihatlerinin peygamberin hâdisleri kadar geçerli olduğu ve ayağının bastığı yerde daima zafer olacağına inanıldığı Şeyh Buharî atıyla ordunun içine girdiği vakit bütün askerler ayaklarına kapandılar. Bu ilâhî karşılanıştan sonra dünya nimetlerinden feragat etmiş olduğu için daima tercih ettiği boz keçeden çadırına kapandı ve bütün gece Allah'ın adını andı. Hocaları tefekküre dalmış iken, müridleri Bizans surlarının karşısındaki kulelere çıkarak, Rum muhafızlarının sık sık Hz. İsa'yı yardıma çağırmalarına karşı meydan okuyor, Bizanslıların günahları ve yalanları ile İsa peygamberin kutsallığına tecavüz ettiklerini bildiriyorlardı.

XVI

Ertesi gün olunca, arkasında beş yüz müridi ve elinde kılıcı ile Şeyh Buharî, Blakernes sarayının bah-

çelerinin bulunduğu Bizans surlarına doğru ilerledi. Sanki şövalye harplerinden kalan bir savaş ilân edici gibi kılıcını şehre doğru sallayan ihtiyar şeyh üç defa harp çığlığı attı: Ya Allah! Ya Muhammed!

Bu, hücumun ilk işareti oldu; aynı anda karşılıklı kulelere bindirilmiş olan iki yüz bin insan sanki iki ordu değilde iki şehir savaşıyormuş gibi birbirine girdiler. Gökyüzü bir anda atılan oklardan, taşlardan, ateşlerden karardı. Yedikule surlarından Haliç'e kadar uzanan bir sıra üzerinde meydana gelen hareketsiz çarpışma üç deniz ile çevrili bütün Bizans'ı kaplıyordu.

Tehlike çanları çalmaya başladığı vakit eski Romalı cesaretini tekrar kazanmış görünen Bizans bütün gücüyle dövüşüyordu.

Sarayları, mabedleri, Tanrı'sı, servetleri, kadınları, çocukları, hürriyeti ve h a y a t ı ile bütün imparatorluk korkudan titriyor, dua ediyor ve Osmanlıların bir tufan gibi akmasına sebep olabilecek en ufak bir gediğin açılmaması için surların arkasında canını dişine takarak uğraşıyordu. İstanbul'un seksen yaşındaki imparatoru Manuel ölüm döşeğinde sanki halkının son gününü görmek için bu yaşa kadar yaşamıştı. Muharabe bütün gücü ile devam ederken son nefesini verdi. Oğlu İones Paleologos, babası can çekişirken Aya Romanes kapısında savaşıyordu. Kadınlara, çocuklara, yaşlılara rahiplere ve rahibelere varıncaya kadar bütün halk bu son derece hayatî günde bir ordu hâline gelmişlerdi. İki din, iki millet gibi mücadele ediyordu. Havayı dolduran gürültüler arasında sık sık Allah ve Kritos nidâları işitiliyordu. Her

iki ordu da zafere erişmek için bir mucizenin peydahlanmasını bekliyordu. Silâhların gücü beklenen mucizeyi veriyordu. Ordularında topçu, lâğımcı ve Rum ateşi bulunmayan Türkler tek silâhları olan at ve kılıç ile dövüşürken, surlardan yuvarlanan kayalar altında ezilen tahta merdivenlerle yedi asırdan beri desteklenen surları fethedemezlerdi. Oklarla vurulan her Rum askerinin yerine iki milyonluk şehirden sağlanan birkaç asker geçiyordu. İki duvarı ayıran toz, ateş ve demirden meydana gelen uçurum düşen cesetlerle doluydu. İstanbul'un kalın surlarının tek bir mazgalı bile Türklerin saldırısı karşısında düşmüyordu. Gün batarken korkunç mücadele hâlâ devam ediyor, fakat her iki taraf da zafere erişemiyordu. Düşmanlar başarısızlıklarını gecenin gelmesine bağlamak ister gibiydi.

İki milletin hurafelere olan inancı nihayet savaşın durmasına sebep oldu. Altın işlemeli menekşe rengi bir elbiseye bürünmüş, yüzü batan günün son ışıkları altında tüllenmiş olan bir bâkire âniden surların ortasında hem Türklere, hem de Bizanslılara gözüktü. Düşünülmeyen bir anda ilâhî güzelliğe sahip bir kadının ortaya çıkıvermesi ve hareketleri ile şehri korumaya çalışması Bizanslılar arasında teselli yaratırken Türkleri ye'se düşürdü. Bizans'ın mucizevî bâkiresi Panagia'nın görüntüsü büyük bir şükran uğultusu yaratırken, Şeyh Buharî'nin saf dervişleri arasında panik yarattı. Milleti kadar hurafelere inanan II. Murat, ordusuna emir vererek bir işe yaramayan kulelerin yakılmasını ve sunî kalenin terkedilmesini istedi. Göğüs göğüse savaşmak fırsatı bulamayan bu on iki saatlik uğraş sonunda her iki taraf pek az kayıp vermişti.

Surların dibinde ancak bir kaç yüz cesede rastlanıyordu. İki yüz bin Osmanlının saldırısına başarıyla karşı koyan Bizanslılar kendilerine olan güvenlerini kazanılar iken Türkler kendi itimatlarını hiç olmazsa bir nesil boyunca kaybetmişlerdir.

Hayatlarını kurtarmak isteyen Rumların yeni bir oyunu II. Murat'ı yeniden Asya'ya dönmeye zorladı. Bizans sarayı çevirdiği entrikalarla sultanın tahtını sarsmaya başlamıştı.

Cüneyd'in tıynetinde dönme Rumlardan biri olan İlyas, Bursa sarayında II. Murat'ın iki genç kardeşini eğitiyordu. Bu çocuklardan büyüğü Mustafa Sultan on iki yaşında, küçüğü ise sekiz yaşında bulunuyordu. Paleologos'un teşvikleri ile İlyas bu iki çocuğu bir gece yarısı kaçırarak, daha önce görüldüğü gibi her zaman Osmanoğlu'na baş kaldırmaya hazır olan Karaman Beği'nin yanına götürdü.

Sultan Murat'ın, I. Mehmed'in güzel bir cariyesinden olduğunu, Mustafa'nın ise Sırp prensesinin oğlu olduğunu ileri sürerek çocuğu Sultan olarak tanıdılar. Mustafa'ya Türklerden meydana gelen bir ordu vererek Murad'ın elini çabuk tutarak devraldığını iddia ettikleri Bursa'yı kurtarmasını istediler.

Anadolu'da önemsiz kuvvetler bırakan Sultan Murat'ın yokluğundan istifade eden Karaman ordusu, Bursa önlerine kadar ilerleyerek şehirden Mustafa'yı hakikî Sultan olarak tanımalarını istedi. Durum karşısında şaşıran şehir halkı bir yandan eski Sultanları Mehmed'in soyunu temelli reddetmekten çekinerek, diğer yandan da II. Murat'ın intikamına hedef olma-

mak için, yaşlıları görevlendirerek Mustafa'ya hürmetlerini bildirdiler, ancak yabancı bir orduya şehrin kapılarını açamayacaklarını anlattılar. İyice hiddetlenen, ancak elinden pek bir şey gelemeyen İlyas, öğrencisini ve ordusunu imparatorluğun Batı Anadolu'da ikinci önemli kenti olan İznik'e götürdü; otuz gün süren bir kuşatmadan sonra kenti zaptetti. Daha sonra esrarlı bir şekilde Bizans'a götürülen düzme sultan, İstanbul'da hükümdar olarak karşılandı ve tıpkı babası ile amcaları gibi Paleologos'lar ile bir barış anlaşması düzenledi.

XVIII

Çocuk hükümdarın bu yokluğundan istifade eden II. Murat süratle Anadolu'ya geçerek masum bir çocuğun kanını bahane ederek tahtına ortak çıkaran sahtekârlara karşı toparlanmaya başladı. İlyas, öğrencilerine ihanet etmek karşılığında Sultan Murat tarafından vali yapılmak vaadiyle, Karamanlılara olduğu gibi II. Murat'a da aynı kolaylıkla satıldı. Sultan Murat'ın önünden çekilen Karaman ordusunun, emniyet maksadıyla çocuğu kendi bölgelerine götürme isteğine bin türlü dalavere ile engel oldu.

Mustafa'nın gizlice İznik'ten çekileceğini hain İlyas'tan öğrenen Sultan Murad, kardeşlerini yakalaması için Mihaloğlu'nu vazifelendirdi. Onlara sadık kalan vezir Taceddin kaçmalarını sağlamak için Mihaloğlu ile yekeyek bir uğraş verdi ve Mihaloğlu'nu şehit etti. Ancak bu kahramanca döviş esnasında Mustafa'yı iple bağlayan İlyas, çocuğu Murat'ın ordusunun öncüleri

arasında bulunan imrahor Mezid Beğ'e teslim etti. Zavallı çocuk bütün ordunun önünden geçmesi için şehrin (İznik) kapısı önünde bir incir ağacına asıldı. Murat'ın diğer kardeşi, suçunun daha ne olduğunu kavrayamayacağı bir yaşta olmasına rağmen, Sultan'ın zalimce ileri görüşlü vezirleri tarafından aynı akibete yollandı.

Böylece tahtın vârisinin en büyük oğul olması kaidesi, üç nesilden beri kardeş katli ile imparatorluğun teşkilâtında eksik bulduğu yeri dolduruyordu.

XIX

Sultan Murat, İznik'te iki çocuğun cenaze merasimine katıldı ve onları babaları I. Mehmed'in Yeşil Cami'deki türbesinin yanına gömdürttü. Hemen sonra, kardeşlerinin isyanını destekleyen Kastamonu Beği İsfendiyar'ın üzerine yürüdü. Savaşta öz oğlu Kasım Beğ tarafından ihanet gören, kendi veziri Yakşı Beğ'in eli ile yararlanan İsfendiyar, Karadeniz kıyısında kendisine başkent yaptığı Sinop'a kaçtı.

Sinop'a kadar Osmanlı ordusu tarafından kovalanan İsfendiyar Beğ'i güzelliği dillere destan olan ve II. Murat'ın hâyalen âşık olduğu kızını Sultan'a evdeş olarak vererek Osmanlıların affını kazandı. Evdeşlerinin güzelliğine olan hayranlığı Sultan'ın kalbinde sık sık fırtınalar yarattığı gibi, sık sık sarayının içini ve hattâ Doğu politikasını da etkiliyordu.

XX

Yeni ayaklanmalar tasarlamak için kendisine bağlanmış gibi görünen güçlü ve endişeli beğlerin mevcu-

diyeti, tahtın emniyetini sağlamak için sadece zaferlerin yetmediğini ortaya koyuyordu. Kendisi için pek istifadeli olan Kasım ve İlyas beğlerin ihanetlerine benzer entrikalar bizzat kendi divanında tertip ediliyordu. Gerektiği zamanda teveccühünü kazanmış beş veziri arasındaki ihtilâflar o kadar büyümüştü ki, günün birinde kendi aleyhine bir nankörlük ile sonuçlanabilirdi. İlk önce gençlik ve savaş arkadaşı olan Timurtaş'ın üç oğlunun ihtiraslarını dindirmek istedi: Umur Beğ'e Germiyan sancakbeyliği, Oruç Beğ'e beylerbeyi rütbesi ve Ali Beğ'e Saruhan sancakbeyliği verildi. Bu şekilde mükâfatlandırılan ve uzaklaştırılan üç vezir ile imparatorluk otoritesini paylaşmak isteyen vezirlerin sayısı ikiye düşüyordu. II. Murat bunlardan birincisi olan İbrahim Paşa'nın sadakatinden emindi. Zira tahta çıkması, I. Mehmed'in ölümünü gizleyen İbrahim ve Bâyezid Paşa'ların sayesinde olmuştu.

İkincisi ise ordu üzerinde kurduğu hâkimiyetle sultana hükmedebileceğini sanıyordu. İbrahim Paşa tarafından devamlı uyarılan padişah bir divan toplantısında elini samimiyetle vezirinin göğsüne koyunca kaftanın altında bir zırh olduğunu anladı. Bir isyan karşısında olduğunu sezen Sultan hemen çavuşlara dönerek vezirin gözlerinin oyulmasını emretti. Bu ceza karşısında sevdikleri adamı kaybeden ordu tek bir itirazda bile bulunmadı. **Mükâfatlandırmasını bilen hükümdara gönülden bağlanılır; cezalandırmasını bilen liderden endişe edilir; ve hükmetmek isteyen bir sultan önünde her şey eğilir.**

Divanın birliğini sağlayan bu iki hükûmet darbesi ile sadık İbrahim Paşa, Sultan'ın hem eli hem de kafası olarak baş vezir oldu.

XXI

Padişahın Sinop prensesi ile yapılan düğünleri Edirne'yi şenlendirdi. Kocasının ölümünden beri Sultan'ın hareminde yetiştirilen Halil Paşa'nın genç karısı, yanında bir imparatorluk heyeti olduğu halde Sinop'a giderek Sultan'ın nişanlısını başkente götürdü. Debdebeli bir şekilde Edirne'ye girişi Semerkand ve İstanbul düğünleri ile rekabet edecek derecedeydi. Sultan Murat'ın üç genç kızkardeşi de aynı gün evlendiler; birincisi Sultan'ın kayınbiraderi olan İsfendiyar Beğ'in oğlu, ikincisi Anadolu beylerbeyi Karaca Çelebi ve üzüncüsü de vezir-i azam İbrahim Paşa'nın oğlu ile hayatlarını birleştirdi.

Sırbistan ve Ulahya prensleri düğün eğlencelerine müttefik devlet başkanı sıfatı ile değil de bağımlı prensler olarak katıldılar. Barıştan başka bir şey arzulamayan padişah, onları zengin hediyeler ile kendi nâmına barışma ve saygı dilekleriyle Macar kralı Sigismund'a yolladı. Türkmen atları, İran silâhları, Bağdad brokarları, Karaman halıları, Yemen kokularını yakmak için kullanılan altın işlemeli kupalar ve barış hediyelerini teşkil ediyordu. Macar kralı kendisine Avrupa menşeli armağanlar ile cevap verdi. Flandre kumaşları Frieseland (Hollanda) atları, Malines (Belçika) dantelleri, altın işlemeli eyer kayışları, Utrecht kadifesi ve Mara işi altın para keseleri.

XXII

Komşusu veya kendisine bağımlı olan prenslerden, saltanatın ilk devirlerini bulandıranlardan sadece

ihtiyar Cüneyd kalmıştı. Yaşlılık, uzun hayatının her döneminde hâkim olan kaygu ve ihanet duygusunu bu adamdan uzaklaştıramamıştı. Üç sultan ile birlik olup onları kaybettikten sonra, mâruz kaldığı her bağışlanmaya karşı nankörlük etmeye veya ihanetlerinin mükâfatından daima gayri memnun olmaya alışkın olduğu için bir dördüncü padişahı da gözden çıkarmayı aklına koymuştu.

Ulubad çayı kenarında taraftarlarıyla Mustafa'-nın ordusunu terkedip bozguna sebep olduktan sonra yanında yetmiş süvari ile bir zamanlar hâkim olduğu Tire dolaylarına vardı. Uzun zamandır başsız kalan eski çerilerini bulan Cüneyd gittikçe kalabalıklaşan ordusu ile Menderes nehrinin suladığı Burgaz ovayı bir günde aşarak, iki sultanın çatışmaları yüzünden sahipsiz ve askersiz kalan İzmir üzerine üşüştü.

İzmir, Foça dahil olmak üzere bütün Ege sahilleri, Sultan Murat tarafından tanındığını ve görevlendirildiğini ileri süren eski beğlerine zenginliklerinin kapısını açtı ve kısa zamanda eski gücünü bulmasını sağladı.. Böylesine kötü şöhretli bir beğin komşusu olmasından ziyadesiyle endişelenen Aydın Beği, Cüneyd'in üzerine yürüdü ise de, ihtiyar beğ yanında altı bin atlı ile Tire—Efes arasındaki vâdiyi, soluna bir göl, sağına Menderes'in bataklıklarını alarak tuttu.

Karşılıklı gelen iki ordu birbirlerini bir müddet gözle tarttıktan sonra bataklıklar yüzünden dövüşemeyecekler'ni anlayınca savaşın kaderini her iki başkanlarının yekeyek dövüşünün sonucuna bırakmaya karar verdiler.

Seksen yaşının verdiği yükü, eski topraklarına sahip olup olmama ihtirasının hissettirmediği Cüneyd, atını ümitsizliğin verdiği hiddetle genç Aydın Beğinin üzerine sürdü. Her iki süvarinin gücü ve ustalığı başlarının üzerinde kol gezen ölüm işini uzatıyordu ki, vurulmaktan korkmayan Cüneyd bütün gücü ile gürzünü haya kaldırdı ve rakibine indirdi. Aydın Beği o anda cansız atının ayakları dibine düştü.

İhtiyarın umulmayan gücü karşısında her iki ordu da kendilerine mucizevî gelen bu hareketi alkışladılar ve rakıp ordu Cüneyd'i Aydın Beği olarak tanıdı. Böylece İzmir, Efes, Foça, Tire, Manisa ve Aydın sancakları Cüneyd'in eline düşmüş oluyordu. Bu kadar geniş bir arâzinin son derece ihtiraslı ve hain bir hanedanın eline geçmiş olması, padişahı Asya'da güçlenen bir imparatorluk kadar endişelendiriyordu.

XXIII

Yokluğu sırasında zorbalıkla elinden alınan illerin üzerine imparatorluk hâkimiyetini yeniden kurmak isteyen II. Murat, Edirne'de durumunu güçlendirdikten sonra bir orduyu Cüneyd'in üzerine gönderdi. Kumandanları arasında Cüneyd'den en fazla nefret edeni arandı. Vevir-i azam İbrahim Paşa kendisine Halil Paşa'yı teklif etti. Halil Paşa, Gelibolu kalesi önünde birlikleri Mustafa'nın tarafına geçtikten sonra Cüneyd tarafından zalimce cezalandırılan talihsiz Bâyezid Paşa'nın kızkardeşi ile evlenmişti. Sultan tarafından sevilen ve yüceltilen bu kız, kocası Halil Paşa'da ağabeyinin katiline karşı amansız duyguların gelişmesine sebep olmuştu.

II. Murat'ın en seçme birliklerinden meydana gelen kırk bin atlı Halil Paşa'nın kumandasında Manisa vâdisinden geçerek, İzmir ve Aydın'a açılan dar Tire boğazlarına girdi. Cüneyd ise bu dar boğazlarda Osmanlı ordusunu bekliyordu. Kardeşi Hamza ve oğlu Kurd Beğler geceleyin ordudan ayrılarak Tire şehrine yaslanmış karanlık ormanlı dağlardan geçerek gün doğumunda Türk ordusunun üzerine âni bir baskın yaptılar; ancak Halil Paşa emniyet maksadıyla bir ardçı kuvveti bu dağları gözlemeye bırakmıştı. Cüneyd'in adamlarını gafil avlayan bu ardçılar sayesinde istenen baskın gayesine ulaşamadı ve Hamza ile Kurd, Halil Paşa'ya tutsak düştüler.

Mağlup edilen ve tutsak düşen kardeşi ile oğlunun haberlerini alan Cüneyd, Tire boğazlarını ve vâdilerini, Menderes ovasını Osmanlı kuvvetlerine bırakarak Sakız adası karşısına gelen bir dağda erişilmesi mümkün olmayan ve kalıntıları hâlen mevcut olan bir şatoya çekildi. Kardeşi ile oğlunun mukadder ölümleri için göz yaşı döken Cüneyd kapandığı şatoda hiç olmazsa Halil Paşa'dan intikam almayı tasarlıyordu.

Ancak bu sırada, kendisini cezalandırmak üzere padişahın, kafasını kestirdiği Bâyezid Paşa'nın kardeşi Hamza'yı üzerine yolladığını duyunca, arkadaşlarından bir kısmını şatoda bırakarak deniz yolu ile Karaman'ın Akdeniz sahillerine kaçtı.

Birkaç bin atlı toparlayan Cüneyd, Toros vâdileri üzerinden Tire üzerine indi, kılıcının gücü ile bölgede yine güçlü duruma geçti, hattâ Osmanlıları kendisi ile müzakere yapmaya zorladı.

Halil Paşa kendisine şerefli ve emin bir barış teklif ederek kendi ordugâhında kabul etti. Lâkin kendisine karşı hiçbir söz vermemiş olan Hamza, eline geçen fırsatı değerlendirmek isteyerek, Cüneyd'in çadırına dört cellâd göndererek ağabeyinin katilinin başını kendisine getirmelerini talep etti. Gizlice çadıra giren cellâtlar ihtiyarın uyanarak işlerini zorlaştırmasından endişe ederek uyurken kafasını kestiler.

Hamza, ihanetlerin senbolü haline gelmiş olan bu kesik başı Edirneye, kardeşi ve oğlunun kesik başlarının yanına yolladı.

Kendisinden önce ölen sülâlesi icin her türlü fedakârlığı yapan ve insanların verdiği şeref sözünü düşmanlarına karşı ihanetlerinde oyuncak gibi kullanan bir haine lâyık şekilde hayatı son bulmuştu.

XXIV

I. Mehmed'in iki oğlunu ayaklandıran ve sonra onları teslim ederek Cüneyd gibi hayatını ihanetlere bağlamış olan İlyas Beğ de küstahlığının cezasını çekti. Padişah'ın buyruğu ile Tokat zindanlarına kapatılmış olan iki oğlu Uveys ve Ahmed, birincisi saman yüklü araba, diğeri yulaf çuvalı içinde kaçmayı başardılar; lâkin şehrin kapısında yakalanan Uveys idam edildi, Ahmed ise İran'a kaçabildi.

Karaman Beğ'i Mehmed Beğ, kızkardeşinin kocası Teke valisi Osman Beğ'in Padişah'ın kuvvetleri tarafından mağlup edilip öldürülmesini bahane ederek yeniden ayaklandı. Ancak kuşattığı Antalya kalesinden

atılan bir top güllesi ile hayatını kaybedince oğlu İbrahim Beğ tarafından cenazesi Karaman'a götürüldü ve atalarının yanına gömüldü.

Ölen beğin diğer iki oğlu şehrin surları dibinde tutsak düşerek Padişah tarafından Edirne'ye sevk edildiler. Kendilerini düşman olarak değil de müttefik olarak karşılayan Sultan Murat, her ikisini de kızkardeşleri ile evlendirdi ve büyüğü İbrahim Beğ'i tekrar Karaman Beğliğini idare ile görevlendirdi.

XXV

Fakat Padişah'ın Anadolu'daki kumandanları sultanlarının iyi niyetini ve hoşgörürlüğünü taklit etmiyorlardı. Dönme Bizanslılar tarafından ifsat edilen ve menşelerindeki sertliği unutamayan kumandanlar Devlete karşı isyan eden topluluklara galebe çalmak için zulüm ve hilekârlıktan kaçınmıyorlardı.

Osmanlı hâkimiyetine geçmiş olan Aşağı Ermenistan, siyasî cinayetler karşısında hayrete düşmüştü. II. Murat adına o eyaleti idare eden Yurkeç Paşa, Tokat ile Kars arasında kalan toprakları yağmalayan dört Türkmen kardeşle silâh kullanarak baş edemeyince, öz kardeşini kendilerine gönderdi ve onları o bölgede beğ olarak tanımak üzere bir barış anlaşması yapmak istediğini belirtti. Türkmen kardeşler Yurkeç Paşa'nın hediyeleri ve öz kardeşinin rehine olarak ellerinde olmasından bu sözlere güvendiler.

Buluşma yerine beş yüz atlı ile gelen Türkmen beğleri orada Paşa'nın bir mesajını buldular: Paşa has-

ta olduğu için gelemediğini, onları Amasya'da kabul edeceğini yazıyordu. Hiç bir şeyden kuşkulanmadan Paşa'nın oğlunu takip ettiler.

Yurkeç Paşa onları kutsal konukları olarak karşıladı, sarayında ağırladı, beraberce oturdukları yemekte beğleri güler yüzü, şarap ve eğlencelerle sarhoş etti. Halbuki Türkmenleri korkunç bir gece bekliyordu. Söken şafak sarhoşluk ve uykunun verdiği ağırlığı dağıtamadan, Yurkeç Paşa tarafından görevlendirilen cellâtlar beş yüz dâvetlinin üzerine atıldılar, silâhlarını alarak hepsini bağladılar ve surların altında bulunan eski bir mahzene tıktılar. Mahzenin her tarafı duvarla örüldükten sonra açık kalan tek delik önünde çalı çırpı yakıldı, çıkan duman bütün Tükmenleri boğdu. Amasya'nın altında beş yüz çeri ağır ağır can çekişirken hemen atına atlayan Yurkçe Paşa, savunmasız kalan aşiretlerin üzerine yürüdü çoluk çocuk demeden hepsini imha etti.

Makyavel'in anlattığı Borjiya'lar devri İtalyası savaşları bile, Yurkeç Paşa'nın Türklerin Ermenistan prensliklerini ve derebeylerini itaat altına almak için yaptıkları hile, ihanet ve zalimliklerin yanında sönük kalır.

XXVI

Karaman beğleri kadar güçlü olan Germiyan Beği, Osmanlılar ile bağımsızlık mücadelesi vermek için yaptığı savaşların kendisinden sonra geleceklere yıpratıcı harpler ve harabelerden başka bir şey bırakmayacağını anlayınca, bütün aile efradı ile birlikte Edirne'-

ye gitti ve topraklarını Osmanlı Devletine bıraktı. II. Murat'ın kumandanları sayesinde Akdeniz kıyıları sükûnet kazanırken Tuna boyları kaynaşmaya başlamış ve silâhlı müdahaleyi gerektirecek gelişmeler olmuştu.

Sırp kralı tarafından Osmanlılara terk edilen bir kasabaya karşı Macarların yaptığı saldırı Padişah ile Macar kralı Sigismund'un çatışmalarına sebep oldu. Tuna'yı aşan Macarlar Türkler tarafından durduruldu. Bozgun esnasında sipahilerin eline düşme tehlikesi geçiren kral Sigismund, silâh arkadaşı Garbow'lu Zavissa tarafından kurtarıldı. Kralın elbiselerini ve işaretlerini giyen Zavissa, atını Türklerin üzerine sürdü ve kendisini fedâ ederek kralı kurtardı.

XXVII

Tuna üzerinde kazanılan bu zaferden sonra geçici olarak sağlanmış gibi görünen barış sırasında II. Murat, Rumeli ordusunun başına geçerek Selânik önlerine geldi ve Anadolu Beğlerbeyi olan Hamza Paşa'ya haber yollayarak Anadolu ordusunu Selânik üzerine sevk etmesini buyurdu.

Türk Sultanı'nın Bizans topraklarına ve şehirlerine dokunmayacağı hakkındaki anlaşmaları ileri süren Bizans sarayı, Selânik şehrine karşı düzenlenen sefere itiraz etmek istedi. O zamanlar imparator olan İonnes Paleologos'un elçilerine II. Murat lâyık oldukları cevabı verdi: Mademki İonnes Paleologos, Selânik'i Türklerin düşmanı olan Venediklilere bağışlamıştır, şehir bir Bizans toprağı olmaktan çıkmıştır. Ayrıca

Osmanlılar, Bizans ile yaptıkları anlaşmalara ancak Bizanslılar saygı gösterirler ise uyacaklardır.»

Hamza Paşa'yı beklemek için Selânik yolu üzerinde Serez'de konaklayan II. Murat gençliğinin tek günahı olarak, hareminin eğlencelerinde kendini bir an unuttu. Hamza Paşa, Selânik'i o kadar muhteşem bir ordu ile istilâ etti ki, Venediklileri ve Rumları ancak şehrin kalın duvarları koruyabildi. Padişah'ın sonradan yetişmesi askerleri için yeni bir heyecan kaynağı oldu. Hücum için 28 Şubat tarihi seçildi (1430). Sultan Murat önceden çerilerine tam bir yağma vaadetti. Selânik halkı Osmanlı askerlerine sunulan kendi zenginlikleri, aileleri, hürriyetleri için duyduğu endişeden ürperdi. Silâh başı yapacaklarına kiliselere koşuştular, aziz Demetrius'dan kaldığı iddia edilen parçalardan medet umuyorlardı. Tek başlarına kentin muazzam surlarını savunmak için yeter sayıda olmayan Venedikliler, kuleden kuleye, mazgaldan mazgala koşarak birkaç yerde birden görünmek istiyorlardı. Ancak başlarınının üzerinde meydana gelen oklardan bulut, Osmanlıların kale hendeklerine inmelerine ve surlara merdiven dayamalarına yardımcı oldu. Yeniçerilerin başında atının üstünde dış istihkâmları dolaşan II. Murat hareketleri ve haykırışları ile hücumu idare ediyordu. Mazgalların üstünden aşağıya atılan kayalar merdivene tırmanmış olan Türkleri boşuna eziyordu; arkadaşlarının cesetlerine basan başka çeriler merdivenlere tırmanıyor, elleriyle surlara demir kanca gibi yapışıyorlardı. Venedikliler kestikçe bir o kadar Türk eli taşlara kenetleniyordu. Nihayet Türklerden biri, yirmi kadar ceset arasında tek başına bir Venediklinin savunduğu kuleye ayak bastı, onunla yaptığı gö-

ğüs göğüse uğraşın sonunda Venediklinin başını keserek aşağıda dehşetinden donup kalmış olan Rumların üzerine fırlattı.

Bu manzarayı gören Rumlar, bütün kalenin Türkler tarafından işgal edildiğini sanarak şehrin içlerine dağıldılar ve bozguna uğradıklarını yaydılar. Venedikliler Selânik'i korkak sahiplerine bırakarak sahile çekildiler, yaklaşmaya çalışan ahaliyi uzaklaştırdılar, kendi kayıklarına binerek savaş gemilerine çıktılar ve kenti kaderi ile başbaşa bıraktılar.

Rum tarihçi Anagnosta'nın anlattığına göre, «Türklerin şehre girmesi ile yağma ve insan avı başlamış, aziz tasvirleri ve vücut kalıntıları gibi saçmalıklar müslüman Türkler tarafından yakılıp imha edilmişti.»

Yirmi bin Selânikli şehirden çıkarak hürriyetlerini, şereflerini ve bağışlanmalarını dilenmek üzere II. Murat'ın karargâhına doğru ağlaşarak ilerlediler.

Zalim olmaktan uzak olan II. Murat, intikam almak için askerlerine verdiği söze pişman oldu. Buyruk vererek tutsak düşenlerin öldürülmemelerini, sivil halkın hürriyetlerinin iade edilmesini, hattâ Venediklilerin ellerinden aldığı mülklerin halka geri verilmesini istedi; şehrin azalan nüfusunu karşılamak için kendisine direnmeden teslim olan Rum şehirlerinin halkını Selânik'e getirtti. Yalnız kentteki bütün mâbedleri kendi dini için ayırdı.

Selânik'te bulunan antik devirlerden kalma mermer sütunlar sökülerek Edirne'de inşa edilen köprü ve hamamlara gönderildi. Aya Vasil teşkilâtına mensup

Rum manastırları, yolcu hanı yapıldı. Osmanlıların ibâdetleri için camiye çevrilmesi gerekli olan birkaç kiliseden başka bütün kiliseler hristiyanların elinde kaldı. Hristiyanlardan hiçbiri hayatları karşılığında dinlerini değiştirmeye zorlanmadı. **İslâmiyet, elinde silâh Asya ve Avrupa'da hüküm sürüyor, lâkin fethedilen milletlerin dinî inanışlarına dokunmuyordu. Kur'an ve Türk siyaseti gayreti destekliyor fakat zulme müsaade etmiyordu.**

XXVIII

Makedonyalı İskender'in Tessalonika adındaki kızkardeşinden ismini alan, Makedonya'nın limanı, Teselya ve Yunanistan'ın kilidi, İstanbul ile İzmir'in rakibi Selânik uzun bir müddet için sahip değiştirmiş oluyordu. İskender'den sonra gelen Romalılar, Akdeniz'in sonuncu körfezinde, Bizans ile Atina, Doğu ile Batı arasında hem kara orduları için, hem de Akdeniz hâkimiyeti için düğüm teşkil eden bir limanın ihtiyacını hissetmişlerdi. Hâtıralarını, âbideler ile ebedîleştirmek isteyen Roma imparatorları, Selânik'i Atik (*) mimarîsinin mümtaz örnekleri ile süslemişlerdi. Hristiyan dinine giren Kostantin bu Antik eserleri harap etmiş ancak bütünüyle yıkmamıştı.

Selânik halkının bir sirk arabacısına duyduğu hayranlıktan barbarca bir duyguyla intikam almak isteyen imparator Teodosyus, bütün şehir halkını eğlence vaadiyle meşhur açık tiyatroda toplamış, sonra verdi-

---

(*) Eski Atina medeniyeti. (Ç.)

ği emirle yaş ve cinsiyet farkı gözetmeksizin on iki bin mâsumu kılıçtan geçirtmişti. Bir ara istilâya gelen Normanlar şehri yağmalamış, ırza geçmiş, kana ve ateşe boğarak gitmişlerdi. En sonunda kenti çekişen Venedikliler ile II. Murat, Selânik'i alt üst etmişlerdi.

Mevkiinin sağladığı güç, uygunluk ve eğlenceler kısa zamanda, her biri kendi dinini, geleneklerini, ticaretini, tarımını tatbik eden ve Padişahların müsamahalı idaresinde mesut olan Rum, Yahudi, Epirli ve Türklerden meydana gelen yüz elli bin kişiyi kendisine çekmişti. İki uzantısı ile herşeyini borçlu olduğu denize doğru uzanmış gibi duran, sırtını Teselya'nın loş dağlarına yaslamış, mezarlarında yatan bunca neslin evlâtları için ağlar gibi dikilen selvi ağaçları ve zaman zaman Yunanlıların, Romalıların, Arapların, Normanların, Bizanslıların, Makedonların ve Türklerin fethetmek veya savunmak maksadıyla üzerinde can verdikleri yedi kulleli surları ile Selânik, Akdeniz'in bu en güzel körfezinde günümüzde de yaşamaktadır.

II. Murat'ın fethinden sonra Selânik, Bursa ve Edirne ile rekabet ederken, Yunanistan'ın, Pelopones'in ve Adriyatik sahillerinin Türkler tarafından fethedilmesinden önceki ilk büyük dinlenme merkezi olmuştur.

XXIX

Bizans imparatoru Manuel'in yedi oğlu arasında pay ederek ve daha sonra Ragusyalıların, Venediklilerin ve Cenevizlilerin büyük derebeylikler hâline getirdiği bu eyâletler Selânik fâtihlerinin orduları karşı-

sında tutunamazdı. Eğriboz ve Girit gibi büyük adalar Venediklilere, sevimli Midilli ve Sakız adaları Cenevizliler, Atina, Teb, Epir ve Etolya bölgeleri de Sicilyalı bir maceraperestin oğluna ayaklanmışlar, elde silâh atalarından kalan toprakları istilâcılara karşı savunmaya çalışıyorlardı. Bu arada doğan meselelerin halli için sık sık Türklerin hakemliğine başvuruluyordu.

Epir'in verimli ve dağlık bir bölgesinde aynı adlı gölün kenarında kurulmuş olan İonnina kenti durmadan el değiştirilmekten ve mücadeleden bıkmış, kendini dermansız hissederek hiçbir zorlama olmaksızın II. Murat'ın hâkimiyetine girmeyi talep etmişti. Bu varlıklı kent ile yaptığı anlamaya dayanan Sultan Murat, kendi adına şehri idare etmesi ve kıskanç komşularının bir Türk mülküne daha saygılı olmalarını sağlaması için Edirne'nin ileri gelen Osmanlı ailelerinden birinin oğlunu görevlendirdi. Epirli hristiyan kızların güzelliği II. Murat'ın genç subaylarının gönlünü çeldi. İonninalı ailelerden kızları evdeş olarak isteyince, müslüman olduklarından dolayı talepleri geri çevrildi. Bunun üzerine bir Pazar günü şehrin katedrali önünde pusuya yatan subaylar, zor kullanarak on sekiz genç kızı annelerinin elinden aldılar. Bu kız kaçırma olayından sonra bir kan dâvası görülmedi, aileler kızlarını vermeye mecbur oldular. Bu evlenmeler sonucunda Arnavudluk'un güneyinde iki ırkın karışmasından meydana gelen yarı Türk, yarı hristiyan aileler çoğalmıştır.

XXX

1430 yılının ilk aylarında meydana gelen yer sarsıntısı ve veba salgını Sultan Murat'ın Yunanistan

fethini geciktirdi. Salgın hastalık Edirne sarayında kalan II. Murat'ın üç oğlunu ve dirayetli veziri İbrahim Çandarlı'yı beraberinde götürdü. İmparatorluğa üç nesilden beri şerefli hizmetleri bulunan Çandarlı ailesinin bir ferdi olan İbrahim Çandarlı ölmeden önce kendi isteği ile vezirlikten çekilmiş, yerine büyük işler için yetiştirdiği oğlu Halil Paşa'yı teklif etmişti. Sultan, bir baba gibi vezirinin arkasından ağladı. Bağımlı olmadan tefekküre dalma zevkine erişmiş olan II. Murat, mecburiyetlerin kendisini bu zevkten uzaklaştıracağını bildiği için bütün divan işlerini yeni vezir Çandarlı Halil Paşa'ya terk etti.

XXXI

Ancak, Avrupa'da Tuna boylarının, Asya'da Karaman'ın karışması genç Sultan ile vezirini uzun zaman barış içinde bırakmadı. Erdel (Transilvanya) despotu Brankoviç önce Osmanlı sınırlarına tecavüz ederken, kendi başının Almanlar ve Venedikliler ile derde girmesi üzerine Padişah'dan barış ve yardım istedi. Henüz çocuk yaşta olan kızı Mara'yı Sultan'a gönderdi; Padişah'ın nişanlısı olarak, ergenlik çağına kadar sarayda eğitilen kız II. Murat'ın evdeşi oldu. Güzelliği ilerde imparatorluğun başına belâ olacak olan Mara'nın evlenme çağına gelmesini Sultan Murat sabırsızlıkla beklemiştir.

Biz Avrupalılar için saçma gibi görünen ancak hayvancılık ve binicilik ile yaşayan toplulurlar için çok önemli bir olay, Karaman'da savaş çıkmasına sebep olmuştur. O yörede yaşayan Türkmen kabilelerden biri çok tanınmış olan bir atı hileyle rakip kabileden

çalmıştı. Atı kaçıran Konyalı İbrahim Beğ, daha önce gördüğümüz gibi Sultan'ın kızını evdeş olarak verdiği beğdi. İbrahim Beğ atı sahibine iade etme isteklerine karşı inatla direnince, Sultan, Avrupa'dan Asya'ya geçerek adaleti yerine getirmek üzere Karaman'ın üzerine yürüdü. Konya'da mağlûp olan İbrahim evdeşini Sultan'a göndererek atı iade ettiğini ve padişahın affını istediğini bildirdi. Kadınların göz yaşlarına asla dayanamayan II. Murat, bir at karşılığında Karaman Beğliğini ortadan kaldırmadı.

Bu kısa savaş esnasında Tuna üzerinde Osmanlılara saldıran Macar kralına karşı Sultan Murat, Evrenos beğin oğlu Ali'yi görevlendirdi. Demir Kapı geçitlerini aşan Evrenosoğlu Ali Beğ, elli bin Türk akıncısı ile bütün Erdel'i sel gibi istilâ etti. II. Murat'ın sebep olmadığı bu akının sonunda altmış bin esir ve sayısız hayvan sürüsü ele geçirildi. Bu tutsaklar arasında bulunupta Sultanların saray ve çadırlarında yirmi yıllık bir esaret hayatı yaşayan bir Alman öğrenci, ülkesine döndüğünde Osmanlı sarayının geleneklerini ve olaylarını anlatan bir kitap yazacaktır.

XXXII

Sultan'ın kayınbabası, genç Mara'nın öz babası olan Brankoviç, Macaristan seferi esnasında Türklere karşı silâh kullandığı için Evrenosoğlu Ali Beğ tarafından Semendire'de sıkıştırılır ve ele geçirilir; gözleri oyularak, hayatının sonuna kadar ihanetinin cezası olarak Tokat zindanlarnda sürünür. Daha sonra Timurtaş'ın iki oğlu Macaristan'a bir akın daha düzen-

lerler; bu sefer elde edilen ganimet Niğbolu pazarlarını doldurmuştur.

Elde edilen kazançlardan kibirlenmeyen padişah, herşeye rağmen Tuna'nın karşı yakası ile barış yapmak için zemin arıyordu. Macarlara kâh müttefik, kâh düşman olan Polonyalılar, Almanya'ya yaklaşmaları dolayısıyla baskıları gittikçe artan Macarlara karşı, Sultan'a emîn bir denge kuvveti olarak gözüktü. Polonyo kralı Ladislas'a zengin hediyeler ile bir elçi heyeti gönderildi.

Tarihin bilinmeyen çağlarında Batı Asya'dan Doğu Avrupa'ya göç etmiş olan Polonyalılar, Ruslar, Sırplar, Erdelliler ve Hırvatlar ile ortak bir isim olan Slâv adını almışlardı. Sonsuz bir hürriyet âşığı olan ve sakin bir hayatı sevmeyen bu millet, bağımsızlığını elinden alan zalimlere gerektiğinde kahramanlık örnekleri vererek karşı koymuş, mizaçlarının bir ifadesi olarak, cumhuriyetten sülâle monarşisine, oradan seçimli krallığa kadar birbirine zıt idare tarzlarını sînesinde barındırabilmiştir. Tarih bu millete bazen acımış, bazen de hayranlık duymuştur. Şu anda tutsak bile olsalar, milletlere bunca siyasî ahlâksızlık içinde saygı duyduran tek şeye yani, cesarete sahiptirler.

İşte Sultan II. Murat'ın Macar ilerleyişini durdurmak için anlaşma teklif ettiği Devlet böyle bir milletin devleti idi.

XXXIII

Polonyalıların geleneksel davranışları olan iç çatışmalar sırasında on yaşında iken tahta oturan La-

dislas, Macarlara karşı duyduğu nefretten dolayı Osmanlılarla bir anlaşma yapabilirdi. Ancak bu sırada, kral Sigismund ile başkentin yakınlarındaki bir ormanda yaşıyan sevgilisinin gayrı meşru çocukları olan Macar kahramanı Hunyad Korvinus milletinin başında en fazla meşhur olduğu dönemleri yaşıyordu.

Hunlardan gelen kahraman bir ırk olan Macarlar da sahip oldukları faziletler bakımından Polonyalılardan aşağı kalmazlar; aklıselim cesaret, vatanseverlik hürriyet duygusu ile birleşmiştir. Feragat edebildikleri gibi fedakârlık da yapabilen Macarlar Hunyad'ın mâkul nasihatlerini dinlediler. O zamanlar Erdel Voyvodası olan Hunyad, seçime dayanan taht üzerinde hak iddia edebilirdi. Şahsına duyulan takdir ve şöhreti kendisini tahta geçirmeye yeterdi. Yükselme hırsı yerine ülkesinin kurtarıcısı olmayı uygun buldu. Tahtı ele geçirmek üzere ileri süreceği iddiaların Osmanlı ilerleyişine karşı Tuna boyu hristiyan devletlerin savunucu birliğini tehlikeye düşüreceğini anlamıştı. Zaten Polonya ile Bohemya taçlarının sahibi olan Ladislas'a Macar tacının da verilmesini ve Polonyalılar ile bir krallık altında birleşilmesini tavsiye etti. Bu şekilde huzura ve güvene kavuşturulan Macar milletinden kendisine önceden manevî otoritesini ve askerî dehasını sağlayan kılıcını sakladı.

II. Murat'ın sözleri ve hediyeleri böylesine mahir ve ileri görüşlü bir siyaset karşısında başarılı olamadı. Hunyad çocukluğundan beri eski Haçlı seferlerinin kahramanı Godefroi de Bouillon'a benzemek istiyor, Amuderya, Dicle ve Fırat'ı aştıkları gibi Tuna ile Savı nehirlerini de aşmak üzere olan Türklere karşı

Germanya Haçlılarını çıkarmak istiyordu. Irk, din, vatan, zafer, şövalyelik ve ihtiras ona göre, kudrete sahip olmak için değil şan ve şöhret içindi; Macaristan'da bir hükümdar sülâlesi yaratmak değil de, hristiyanlığın kurtarıcısı olmak istemesi Hunyad'ı II. Murat'ın en tehlikeli düşmanı yapıyordu. Genç, yakışıklı, cesaretli, güzel söz söylemesini bilen, Almanya imparatorunun gayri meşru oğlu, Erdel voyvodası, muhtemelen babasının yardımları ve kendi liyakati sayesinde yükselmesini bilmiş, bütün hayatı Türkler ile savaşmakla geçmiş, onları Asya'ya sürmeye yemin etmişti.

Selânik'in düşmesi, Yunanistan'ın işgali, Epir'e sızmalar ve Timurtaş'ın iki oğlunun Macaristan'ı arka arkaya tahrip etmesi, Osmanlılara karşı Moskova'dan Viyana'ya ve Viyana'dan Venedik'e bütün komşu hristiyan taçlarının hem savunması hem saldırma gayeleri güden bir demet içinde toplanmasını sağlıyordu. Papalık, Avrupa'nın bütün saraylarına yolladığı kutsal elçiler ile prenslerin ve milletlerin gayretini teşvik ediyordu. Bu sefer askerî ve siyasî maksatlar güden yeni bir Haçlı seferi, Sultan Murat'a karşı tezgâha kondu. Din onun ruhu, vatanseverlik sebebiydi: Hunyad ise hem karargâhı, hem de kahramanını temsil ediyordu.

XXXIV

Hunyad'ın fedakârlığı sayesinde Macar tahtına da sahip olan Polonya kralının kaçamak cevabı Sultan II. Muratın barış hakkındaki hâyallerine son verdi. Evrenosoğlu Ali Beğe emir vererek, Brankoviçin mağ-

lûbiyetinde ve esaretinden önce Macarların muhafazasına bıraktığı Belgrad kalesini kuşatmasını istedi. O zamandan beri Türkler ile Avrupalılar arasında çekişme konusu olan Belgrad, hem Sırbistan'ın, hem Macaristan'ın ve hem de Türkiye'nin en önemli kilit noktası oluyordu. Balkan dağlarının geçitleri önünde kurulmuş olan bu şehrin yanında gayet sık ormanlar yer alıyordu, surlarının dibinde birleşen Sava ve Tuna nehirleri etrafında tarım bir daire çevirerek bir nehir kolundan ziyade deniz parçasına benziyordu. Üzerine kurulduğu yayla tabiatın bir cilvesi olarak gittikçe alçalıyor, saldırganların hem gayretlerini, hem de cesaretlerini kırıyordu. Kara tarafından nâdiren insan eli değmiş karanlık ormanlarla kaplı derin boğazlar, tepeler şehrin etrafını ele geçirilmez küçük kaleler gibi sarmıştı. Bir kuşatma esnasında şehrin ihtiyacı olan yiyecek, silâh ve askerler serbestçe Sava ve Tuna nehirleri tarafından taşınıyordu.

Evrenosoğlu'nun Padişah'ı için fethetmesi gereken Belgrad işte böyle bir kentti. Altı ay süren kuşatma kalenin gücünü ve Hunyad'ın dehâsını alt edemedi. Macar topçusunun ateşi altında bir hayli fire veren Osmanlı ordusu nihayet Sava kıyılarını ve Sırbistan'ın boğazlarını şehitlerine mezar ederek çekilmeye başladı.

XXXV

Belgrad başarısızlığı üzerine intikam duyguları kamçılanan Türk ordusu, kendisini Tuna kıyılarında mağlûp eden Erdel kahramanını bizzat kendi topraklarında ve açık arazide yenmek için harekete geçti. Ana-

dolu'da Temür'e karşı savaşmış olan, Sivas Türkmenleri başkanı Mezid Beğ, II. Murat'tan Erdel'e sefer yapacak ordunun kumandanlığı görevini aldı. Altmış yıllık savaş hayatının üzerinde iz bırakmadığı yaşlı kumandan istilâ ettiği topraklarda şehirleri yaktı, karşı koyan lidelerin kafasını vurdurdu, peşinden binlerce esir ve ganimetle Türk topraklarına döndü. Erdel'in başkenti Hermanstadt'ı (*) kuşatan Osmanlı ordusuna karşı Hunyad, Polonyalılar, Macarlar, Bohemyalılar, Almanlar'dan meydana gelmiş bir müttefik ordusu ile karşı çıktı. Müttefik ordusunun düğümünü Hunyad'ın tek başına teşkil ettiğini anlayan ihtiyar Türk savaşçısı, Hunyad'ın ruhunun Macaristan'ın ruhu olduğunu bildiğinden, bu liderin ölmesinin ordusunun da ölmesi demek olacağına kanaat egetirdi. Müttefik ordusunu yenilgiye uğratmaktansa Hunyad'ı ortadan kaldırmak daha uygun olacaktı. Atlarının çevikliği ve cesaretleri ile tanınmış üç yüz sipahi Mezid Beğ tarafından Hunyad'ı sarıp öldürmekle görevlendirildi.

Kurulan gönüllü birliği önüne geleni devirdi, Macar hatlarını yararak, küçük bir tepenin üstünde mevcudiyeti ve dehâsı ile muharabeyi yönetmekte olan Hunyad'a doğru yaklaşmaya başladı. Casusları sayesinde sipahilerin niyetini öğrenmiş olan Hunyad'ı, subayları kendilerini fedâ pahasına olsa koruyacaklarına dair yemin ettiler. En yürekli kumandanlarından biri olan Kemeny'li Simon, Macar kahramanının zır-

---

(*) *Şimdiki Sibin şehri.*

hını, miğferini, sorguçunu ve kara koşumlu kızıl atını alarak kendisini Hunyad'ın yerine koydu. Bu hâliyle Türk atlılarının önüne yalın kılıç daldı, hileden haberi olmayan Türkler kendi ayağı ile gelen kurbanlarını üç bin Macar ile beraber imha ettiler.

XXXVI

Kemeny'li Simon'un kıyafetine bürünmüş olan Hunyad, Osmanlı ordusuna karşıdan hücum ederken Hermanstadt müdafileri de gizli bir geçitten dışarı çıkarak Osmanlı ordusunu arkadan vurmaya başladılar. İki ateş arasında kalan Türk ordusu yirmi bin şehit verdi. Ülkesine ölüm saçan ihtiyar Türkmen'den bizzat intikam almak isteyen Hunyad bu fırsatı kaçırmak istemiyordu. Mezid Beğ ve oğlu Hunyad'ın silâhları ile şehit oldular. Hunyad ise düşmanlarının kanlarına bulanmış bir hâlde Hermanstadt'a girdi. Geceleyin, kurtarıcıları Hunyad'ın şerefine büyük bir ziyafet tertipleyen Macarlar büyük bir vahşet göstererek silâhsız Türk esirlerini salona getiriyorlar ve kana susamış olan Hunyad'ın gözü önünde katlediyorlardı. Ertesi gün savunduğu dâvanın kutsallığı ve şanı ile hiç bağdaşmayan bir barbarlıkta bulundu: Mezid Beğ ve oğlunun çadırlarının ganimetini altı at tarafından çekilen bir arabaya koyduktan sonra üzerine Türklerin cesetlerini yığarak bir piramit yaptı ve en üstüne ihtiyar Paşa'nın kesik başını oturtarak müttefiki Sırp despotuna armağan yolladı.

İhtiyar bir Türk çerisinin hayatı bağışlanarak bu iğrenç hediyeyi Sırplara takdim etmesi için arabanın

içine kondu. Bu intikam arabası bütün Erdel'i katederek, korkudan sinmiş olan halka Türklerin yenilgisini ve Macar kahramanının kanlı öcünü anlattı.

XXXVII

Mezid Beğ'in intikamını almak üzere II. Murat tarafından sefere yollanan Şehabeddin Beğ, iki zafer ve Almanya'nın en güçlü askerleri ile kudreti bir kat daha artmış olan Hunyad'a Vasag ovasında rastladı. Yapılan muharebede Türkler on bin şehit, sekiz bin tutsak bıraktılar; bu arada Timurtaş'ın en kahraman torunlarından Osman Beğ ile bütün kumandanlar şehit oldular, Şehabeddin Beğ de tutsak düşerek, zincire vuruldu ve Hunyad tarafından Buda'ya kral Ladislas'a gönderildi.

Hunyad, Osmanlıların nefes almasına fırsat bırakmadan, giderek çoğalan ordusu ile Morava nehrinin boğazlarına hâkim bir yerde bulunan Niş kentine kadar dayandı. Orada imparatorluğun bütün Avrupa ve Asya eyaletlerinden toplanmış askerlerden ve beğlerden meydana gelmiş dördüncü bir Osmanlı ordusu sayıca Hunyad'ın ordusunu geçiyordu. Ancak, Hunyad'ın şöhreti ve bir orduya bedel olacak kadar manevî tesiri vardı.

İbrahim Çandarlı'nın ikinci oğlu ve vezir-i azam Halil Paşa'nın kardeşi bu orduyu idare etmekle görevlendirilmişti. Niş kentine sırtını vererek, sağ tarafta Moravanın aşılmaz yatağına ve solda hristiyan atlılarının geçemeyeceği kadar sarp kayalıklarla kaplı bir boğazda Hunyad'ı karşılayan II. Murat, bu dar boğaz-

da yakın döğüşü tercih ediyordu. Sultan'ın bu hücumunu karşılamak için arka arkaya gönderdiği üç kolordu, Macar zırhlı birliklerinin ve topçusunun ateşi karşısında tükendi. Bu arada Hunyad ordusunu tek bir birlik hâline sokarak merkezden Osmanlı ordusunu yarmaya çalıştı ve başardı. Geri çekilen Türklerin önünde ilerleyen Macarlar genişleyen ovanın sol tarafına Türk ordusunun yarısını Morava ile kendi piyadeleri ve diğer yarısını da dağlar ile zırhlı atlıları arasında sıkıştırdılar; böylece Türklere teslim olmak veya ölmek şıklarından biri kalıyordu. Merkezde yalnız kalan Sultan Murat durmadan çarpışarak Sofya üzerine çekildi. Sultan'ı takibeden Hunyad, Sofya şehrini eline geçirdi ve Edirne'nin muhafasazı için son kale olan Filibe üzerine doğru ilerlemeye başladı.

XXXVIII

Ancak yaklaşan kış Balkan dağlarını kaplamaya başlamış olduğundan Macar ilerlemesi durdu. Roma imparatoru Tranjan'ın barbar istilâsına karşı bir kapı niyetiyle yaptırdığı «Tranjan Kapısı» ile Suluderbend geçidine çekilen II. Murat, Balkan dağlarının bu iki boğazında Hunyad'ı bekliyordu. Geçidi aşmaya kalkışan Macar süvarisini gören padişah, emir vererek sadece yüzeyi buz tutmuş olan göllerdeki suyu serbest bırakacak bendlerin yıkılmasını temin etti. Dağlardan ince ince süzülen sular Macar atlısının geçeceği patikaları kapladı; geceleyin gelen soğuk, suları dondurunca atların geçmesi önemli derecede aksamış oluyordu. Hunyad ve ordusu geri çekilmek zorunda kaldılar. Tranjan Kapısı'nın, dağların üzerinden yu-

varlanan kayalarla tıkatılmış olması Hunyad ve ordusunun başka geçit aramasına sebep oldu. Geçilmesi daha zor olan İslâdi boğazını tabiatın güçlüklerine karşı aşmayı başaran Hunyad'ın önünde lâtif Filibe ovası ve verimli Edirne havzası açılıyordu.

XXXIX

İster aksi tesadüflerden daha kötü bir şekilde tesanüdü bozan ikiliklerin başgöstermesi; ister, savaştığı Asya topraklarından acele olarak çağrılan II. Murat'ın Macarları korkutmuş olması veya Macar konseyinde adamları sayesinde hâkim durumda olan Hunyad'ın, genç kral Ladislas ve çevresi tarafından çekilememesi, Macar kahramanının Türkleri kendi başkentlerinde imha hülyaları birden son buldu. Ordusunu kış için Sofya ve Niş'te bırakan Hunyad süratle Tuna kıyılarına döndü ve kral Ladislas ile buluştu. Kral ve kumandanı başkente muzaffer bir şekilde girdiler. Her ikisi de ilkbaharda muazzam bir taarruz tasarlıyorlardı.

XL

Bunca savaşın yorgunluğu ve vezir-i azam Halil Paşa'nın akıllı nasihatleri II. Murat'ı ordusunu güçlendirmek için uzun bir barış dönemine itiyordu. Yokluğu sırasında kumandanlarının talihsizliğini kendisi için aşağılatıcı bir olay saymıyor, olayların sebebini aksi tesadüflere arıyordu. Kendisi, şahsen her göründüğü yerde muzafer olmuştu. Asya'nın barışa kavuşturulma, Selânik ve Epir'in fethi Doğu'da kazandığı gü-

cü arttırıyordu. Batı'da Tuna boylarında, Osmanlıların Avrupa güvenliğini sağlamak için yapılması mümkün olan her fedakârlığı yapmaya hazırdı. Hâkimiyeti altında yaşayan tebaasının saadeti kendisi çin en büyük zaferdi. Kaldı ki, kerakteri itibariyle eğlence ve aşkı sever, barışa karşı doğuştan bir temayül hissederdi. Hunyad'ın eline tutsak düşen Osmanlılar ile müzakere yapılması hâlinde rehine olarak Hermanstadt zindanlarında tutulan Mahmud Çelebi ile evlendirdiği kız kardeşi, sevdiği kocasının yokluğuna dayanamıyor ve sık sık ağabeyini kışkırtarak kocasını kurtarmasını istiyordu. II. Murat ise sevgiye ve ailesine karşı hiçbir şeyi esirgememişti. Yeniden elçiler görevlendirerek, Hunyad ile Macar kralının kudretini sağlayan hristiyan prensleri ile anlaşma zemininin teminini talep etti. Ulahya (Romanya) prensi Drakul'a eski topraklarını; Sırp despotuna krallığı ile Tokat zindanlarında yatan iki oğlunu ve kör amcalarını; Ladislas ile Macar konseyine sınırlarının bozulmayacağı garantisini teklif etti.

Hunyad tarafından devamlı olarak savaşın getireceği faydalar hakkında telkin gören Ladislas tereddüt ederken, II. Murat tarafından kandırılan müttefik prensler ilkbaharda ordu vermekten vazgeçtiler ve Macarları tek başlarına bıraktılar. Müttefiklerin bu çekimserliği Ladislas ile Diyet'i barış yapmaya zorladı.

Meclisler, kahramanlar gibi sebat ve ihtiras gösteremezler. Hunyad ülkesinin isteğine boyun eğmek zorunda kaldı. Macarlar ile Türkler arasında 12 Temmuz 1444 tarihinde Segedin anlaşması imzalandı. Her

iki hükümdar, biri İncil, diğeri Kur'an üzerine yemin ederek anlaşmayı imzaladılar, böylece her iki taraf kendi Tanrı'larını şahit olarak gösteriyordu. Kral Ladislas'a II. Murat tarafından ödenen altmış bin düka altınlık bir fidye ile Mahmud Çelebi evdeşine ve vatanına kavuştu. Artık Doğu derin bir nefes alabilirdi ve Murat Han arzuladığı hayata dönebilirdi.

XLI

Çok sevdiği oğlu Alâeddin'in genç yaşta hayata vedâ etmesi II. Murat'ı fevkalâde mütessir etti. Sinop prensesinden olan bu ilk oğlunu kaybeden padişah, saadetin uzun sürmediği için bahtiyarlığın sürekli olmayacağını anlayan insanların ruh hâleti içinde kendisini melânkoliye verdi. O tarihten sonra veliaht şehzade olan ikinci oğlu henüz çocuk yaşta idi. Bu şehzade, hükümdarlığı sırasında en belirgin özelliği olacak otoriter mizacına henüz o sıralarda sahip değildi. Babasının ve hocalarının sözlerinden asla dışarı çıkmazdı. Sultan Murat kendisinin uzun müddet yaşamayacağını sandığından, henüz silâh kullanmasını ve hükmetmesini lâyıkıyla kavramamış olan oğlunun erken tahta oturması karşısında gerek barış, gerekse savaş zamanlarındaki zorluklarla baş edemeyeceğine inanıyordu. Henüz önünde zaman varken şehzadeyi bizzat kendisi yetiştirmeyi ve eğer hatalı davranırsa bunları düzeltmeyi düşünüyordu.

Kendisi tarafından yetiştirilmiş mahir ve sadık vezirlerin himayesinde bir çocuğa imparatorluğu emanet etmek, başkentten uzaklaşmak, ezelî zevkler ile kay-

naşmak, uzaktan imparatorluğun idare edilmesine nezaret etmek, çocuk padişah şaşırırsa ona nasihat vermek. tehlikeye düşerse yardım etmek ve kendisine usanç veren hükûmet yükünü daha genç iken başkasına devrederek hayatta iki defa yaşamak istiyordu. Oğlu için ileri görüşlülük, imparatorluk için endişe ve kendisi için zevkli bir felsefe olan bu görüşü II. Murat benimsemişti. Tarihte buna benzer örnekler çoğaltılabilir. Meselâ Şarlken İspanya'da, Tiber Roma'da, aynı II. Murat gibi davranmışlardı. İnsanlar hükmetmeğe ne kadar layık olurlar ise, hükmettikleri milletin dışardan farkedemeyeceği durumlarda, içinde bulundukları hiçliği görerek daima feragat etmeye çalışmışlardır.

XLII

II. Murat bu mert kararı verirken, kalbinde ve siyasetinde hâkim olmaya çalışan birbirine rakip ve ihtiraslı üç prensese düşüncesini kabul ettirmekte çok zorluk çekti. Çağdaş Osmanlı, Bizans ve Alman tarihçilerine inanmak gerekirse, herbiri tek başına padişahın kalbini fethedecek özelliklere sahip olan Sinop prensesi, Sırbistan prensesi Helen ve Erdel voyvodasının kızı prenses Mara, kıskançlıkları, entrikaları ve karşılıklı kinleri ile sadece sarayı değil vezirlikleri, orduyu ve Sultan Murat'ın siyasetini etkilemeye çalışıyorlardı.

Avrupa'da gerek tarihçilerin hâyal gücünden, gerekse yanlış bilgiler edinen gezginlerin anlatıkları hikâyelerden Edirne, Bursa veya İstanbul haremlerine giren müslüman veya hristiyan prenseslerinin kaderi

hakkında çok saçma hükümlere varılır. Saraylarda çok karılı evlilikten ileri gelen bir sürü odalığın hükümdarın zevklerine hizmet ettiği, bir zevcenin bir müddet itibar gördüğü, sonra padişah bıkınca bir kenara atıldığı sanılır. Halbuki ne din, ne kanunlar, ne gelenekler ve ne de tarih Sultanların şehzadelerin veya devlet büyüklerinin müslüman veya hristiyan kızlarla yaptığı evlilikleri bu derece alçaltmamıştır. I. Murat ve Yıldırım Bâyezid devirlerinde gördüğümüz gibi Sultanlar, Bizans imparatorlarının kızlarını, kızkardeşlerini, yeğenlerini veya Sırbistan'ın hristiyan prenseslerini evdeş olarak kabul etmişler, bunlardan herbiri bir kraliçe kabulü görmüş ve hattâ sarayda kendi dinlerini muhafaza etmişlerdir. Hristiyan olan bu prenseslerin, dini icabı çok zevce alabilecek hükümdarların sarayına giderken özel rahiplerini de beraberinde götürdüğüne şahit olmuşuzdur. Her ne kadar padişahların tek zevceleri olmamakla beraber kanunî eşleri olduklarından, imparatoriçelere tanınan her türlü imtiyaza, hürmete ve ihtişama sahiptiler. Üstelik ailelerinin soylu olması, güzellikleri ve veliaht şehzadelere sahip olmaları yüzünden padişahın kalbinde ve siyasetinde etkili olmakta geri kalmıyorlardı. Daha ilerlerde prenses olarak doğmalarına rağmen pek çok kadının sarayda hâkimiyet kurduklarına ve hâkimiyetlerini başka padişahların devirlerinde bile sürdürdüklerine tanık olacağız. Hayâl gücünün, padişah zevcelerinin bir hapishanesi, çile doldurdukları ev hor görüldükleri bir yer olarak görmek istediği Osmanlı sarayları, geleneklerin icabı olarak erkeklerin bakışlarına kapalı olmakla beraber, harem dairesinin

derinliklerinde Batı saraylarının debdebesinden ve entrikalarından aşağı kalmıyorlardı.

XLIII

Hz. Muhamed tarafından Arapların çok zevceli geleneklerine bir müsamaha olarak kalan evlenme, hem dinî hem de medenî bir hareket olarak kocaların eşlerinin kutsal haklarına son derece saygılı olmayı icab ettiriyordu. Eşlerini ayrı ayrı maddî ve manevî olarak hoşnut edebilecek Osmanlılar ancak çok evlenme yapabilirlerdi. Kanunun mer'i kıldığını, imam takdis ederdi; düğün törenleri, Temür ve I. Mehmed'in oğullarında gördüğümüz gibi dört gün sürer, zengin eğlencelerden sonra her iki aile büyük bir törenle kızı kocasının evine götürürdü. Erkeğin olduğu kadar kadının da talebi ile gerçekleşen boşanma kadının haklarına, hürriyetine ve şerefine en uygun olacak şartlarda yapılırdı. Hür bir kadın ile evlenmiş olan bir erkek, daha sonra ilk karısına ortak olarak bir köle ile evlenirse, ilk karısı üzerindeki bütün haklarını kaybederdi. Zevceler, ortak kocalarından mutlak surette aynı hürmeti ve muameleyi kanunî bir hak olarak beklerlerdi. Koca, başka bir eşinden olan çocuklarını diğer karısına kabul ettirmek için asla zorlayamazdı. Eşlerinin herbirine ihtiyaçları olduğu hizmetleri karşılamak üzere hizmetkârlar tahsis etmek mecburiyetinde idi. Eğer bir zevce haklarının ihlâl edildiğini ileri sürerek kadıya başvurursa, görülen mahkeme sonunda kadı haksız olan tarafa adaletini sunardı. Doğacak çocukların babanın dini icabı yetiştirilmesi şartı ile müslümanlar ve hristiyanlar arasında evlilik

kanunî sayılırdı. Erkek tarafından karısına karşı yapılacak en ufak bir hürmetsizlik veya boşanma ile tehdit evililiği hükümsüz kılar ve kadın hemen bağımsızlığını kazanırdı. Kadınların annelik hakları teminat altına alınmıştı; cinsiyeti ne olursa olsun, bir anne bütün çocuklarını yanında yetiştirmeye yetkiliydi ve kimse bu hakkı elinden alamazdı. Çocukların annelerine gösterecekleri şefkat sadece Doğuluların geleneklerinde ve mizaçlarında değil kanunlarında da yer almıştı. Annenin ihtiyaçlarını sağlamak ödevi sadece çocuklara değil, erkek veya kızkardeşe, hattâ yeğenlere kadar uzanıyordu.

XLIV

Padişahların hiçbiri evliliğin bu kanunlarından kendilerini hariç tutmamışlardır. Hükümdarın mutlak hâkimiyet ve sarayların doğuvarî debdebesi bazı padişahların evlilik dışı sevgililerinin sayısını arttırıyor ise de, imparatorluk ailesinin prensesleri ve zevcelerinin imtiyazlarına asla ortak olunamıyordu. Bu prensesler gerek kışın, gerekse yazın saraylarının ortasında ayrı bir harem dairesinde kendi hizmetlerine vakfedilmiş kâhyaların, hadımağalarının ve kölelerin arasında yaşarlardı. Zaman zaman görev veya aşk niyetiyle padişah tarafından ziyaret edilen bu dairelerin debdebesi efendilerininkinden aşağı kalmazdı. Son zamanlarda bir Avrupalı kadının Osmanlı padişahının kızkardeşinin itimadını kazanarak hareme girmesi ve prenseslerin meşguliyetleri, rekabetleri, entrikaları, gelenekleri ve zevkleri hususunda yazdığı belgeler, bize belki II. Murat'ın üç zevcesi arasında geçen olayla-

rın sebebi ve sarayın esrarları hakkında bazı aydınlatıcı bilgiler verir.

«Esma Sultan beni saraydaki dairesinde görmek istediğini haber verdi. Dış sarayın kadın kâhyası beni Sultana götürmek üzere bekliyordu. Prensesin dairesine geldiğimizde, ayrı ayrı muhafızlarla korunan iki demir kapıdan geçtik ve üçüncü kapıyı da aştığımızda ellerinde beyaz sopalar olan zenci haremağaları bizi karşılayarak, muhafazalarında olan koridoru geçmemizde refakat ettiler. Yabancı misafirlerin kabul edildiği büyük bir salona alındık.

«İç saray kâhyası bizi karşıladı, köle kadınlar peçelerimizi çıkarmamıza yardım ettikten sonra hep beraber prensesin kaldığı daireye gittik. Gösterişli olarak bir divanın köşesinde oturmuş olan prenses pırlanta ve incilerle bezenmiş olan gayet şık bir kıyafet giymiş olarak bizi karşıladı. Yer ve duvar halıları ipekliden dokunmuş olup kenarları altın ve gümüş teller ile işlenmişti. Altmış kadar genç kız biz içeri girerken iki tarafa açılarak yanyana, elleri önlerinde kavuşturulmuş olarak sıralandılar. Prensesin önünde oturmamız için kuştüyünden üzeri altın işlemeli saten yastıklar görünüyordu.

«Sultan, hanım kâhya kadına bizi bahçerele götürmesini, orada ağırladıktan sonra tekrar ziyaretine getirmesi için emir verdi. Bareberce kâhya kadının dairesine gittik, bize hizmet eden kızların arasında başbaşa yemek yedikten sonra kahveler geldi ve tütün ikram edildi. Bahçerleri görmek için sabırsızlandığımızdan tütünü reddettik.

«Geniş bir bahçenin tam ortasında, sevimli bir havuzun kenarına inşa edilmiş zengin eşyalı köşkün etrafındaki gül bahçeleri arka plândaki yüksek saray duvarlarını gözlerden gizlemeye çalışıyordu. Çok değişik renkli çiçek tarhlarının arasında açılmış olan son derece dar, çakıl taşları ile mozaik hâlinde döşenmiş yollardan geçerken gözlerimizi bahçenin zevkli görünüşünden ayıramıyorduk. Nihayet köşkün içine girip sofada hazırlanan yerimize henüz otumuştuk ki, arkamızdan gelen hadımağalar iki tarafa açılarak saray musikişinastlarına yol verdi. On köle kadından meydana gelen musikî topluluğu çeşitli parçalar çalarken, zengin fakat açık giyinmiş rakkaseler, ayak ve vüvud hareketleri ile bezenmiş bale gösterilerinde bulundular. en seçme oldukları su götürmeyen dansözler topluluğuna bir müddet sonra erkek gibi giyinmiş on iki kadın daha katıldı. Bu sözde erkekler diğer kölelerin havuza attıkları meyvaları kapışmak için birbirleriyle yarış ederek bir gösteri yaptılar. Yine kadın kürekçilerin çektiği bir kayıkla su üzerinde yapılan bir gezintiden sonra tekrar prensesin yanına dönüldü ve ayrılmak üzere müsaadesini istedik. Aynı merasimler ile saraydan ayrılarak şehre avdet ettik.

«Bu teferruat sayesinde haremlerdeki hayatın içyüzünü ve günlük sıkıntıları gidermek için yapılan değişiklikleri anlatmış olduk.»

«Esma Sultan'ın ağabeyi olan padişahın zevcelerine ait olan bahçeler daha geniş olmakla beraber aynı zevk ile süslenmiştir. Gece eğlenceleri sırasında çeşitli vazolara konmuş son derece güzel çiçekler, çok sayıda fenerin, renkli lâmbaların ve cam borular içine

konmuş mumların aynalar vasıtasıyla daha bol ışıkla aydınlattığı salonları süslüyordu. Bayram münasebetiyle kurulmuş olan dükkânlarda bulunan çok çeşitli eşyalar prensesler, nedîmeler tarafından kapışılıyordu.»

XLV

Doğu'da böyle bir manastır hayatının nazarları, düşünceleri, zevkleri, ihtirasları ve rekabetleri sarayın dar dairelerinde muhafaza ederek, bir yandan âvare bir hayatı körüklerken, diğer yandan aynı bir erekeğin eşleri ve birbirlerine rakip şehzadelerin anneleri olan bu prenseslerin entrikalarına, yükselme hırslarına ve kıskançlıklarına şiddet ve zalimlik getireceği de okuyucular tarafından anlaşılabilir.

Harem dairelerinin derinliklerinde eski ailelerinin hırslarını yansıtan Sinop, Sırbistan ve Erdel prensesleri olan eşlerinin, Osmanlı ordularının her yeni seferinde gururlarına dokunacak fetihler yaptığını bilen II Murat gerek Tuna boylarında, gerek Karadeniz sahillerinde verdiği savaşları bazen eşlerinin arzularına göre yaptığı kabul edilebilir. Şahsında kahramanların yüreğini taşımasına karşılık bütün diğer zaaflardan da kurtulmuş değildi. Tahttan feragat ettiği vakit kırk yaşını doldurmamıştı.

Edirne sarayını terk etmeden önce oğlu II. Mehmed'in etrafında, kendi devrinde zafer veya talihsizlik anlarında bağlılık, kabiliyet ve fazilet örneği vermiş olan devlet adamı ve askerlerden kurulu bir divan bıraktı. Vezir-i azamı Halil Paşa bu divanda gözü ve

eli olarak vazife görmekte devam edecekti. Hukuk ilminde şahsiyetlerden olan Molla Hüsrev ordunun başına büyük bir kadı (*) olarak getirildi. Asker arasında mevcut olan otoritenin hiçbir surette sarsılmaması ve daima canlı tutulması gerekmekteydi.

Böylece imparatorluğun geleceğini temiat altına alan II. Murat, oğlunun veya vezirlerinden birinin nankörlüğüne karşı hayatta olduğu müddetçe Anadolu'nun en güzel eyaletleri olan Menteşe, Saruhan ve Aydın'ın hükümdarlığı ile gelirini kendine ayırdı.

(*) *Kazasker.*

DOKUZUNCU KİTAP

I

II. Murat, yanında zevceleri, haremi, sadık adamları olduğu halde servi ağaçları ile gölgelenen Manisa sarayına şan ve şeref ile çekilir çekilmez, imparatorluğun başına bir çocuğun geldiğini ve Osmanlıların geleceğinin tesadüfe kalmış olduğunu gören Papa, Ulahlar, Macarlar, Erdelliler, Sırplar, Lehler, Sigismund'un Almanları, II Murat'ın ince siyasetinde dağılmış olan hristiyan birliğini yeniden ihya etmeye ve amansız Hunyad'ın nasihatlerine kulak kabartmaya başladılar.

Bu olay ile Osmanlıların şerefi yücelirken, Alman ve İtalyan siyaseti zıllıyeti tercih ediyor; II. Murat, hristiyanların yeminine inanmakla asalet gösterirken, hristiyanların Türklerin inancına ihanet etmeleri kendileri için aşağılatıcı oluyordu. Elinin altında tarihin bu sayfasını tutan her tarihçi, isterse Hunyad'ın dâvasının ve Roma siyasetinin en gözü kapalı savunucusu olsun, bu namussuzluğu rezil etmekte (*) ve müttefiklerin din üzerine verilmiş yeminlerini hiçe sayarak yeniden Türkler aleyhine toplanmalarını ve bu olayı, çıkardığı fermanlarla destekleyen Papayı şiddet-

---

(*) Yazar aynen bu kelimeyi kullanmıştır. (Ç.)

le kınamaktadırlar. Bu tarihçilerden olan Mignot Abbe'si bakın ne diyor:

«Pava IV. Eugène, kardinal Julien Cesarini'yi Macaristan'a göndererek Ladislas'ın endişelerini silmeye ve ne kadar kutsal olursa olsun imansızlara verilen yeminin bir hükmü olmadığını, üstelik imansızları imha etmek için verilen yeminden dönmenin Tanrı adına yapılacak çok büyük bir eser olduğunu belirtiyordu. Nihayet IV. Eugène'nin kısa bir günah çıkarması, elçi Cesari'nin safsataları, kolay kazanılacak bir zafere duyulan arzu, kışkırtılan gayret, hurafelere inanma Ladislas'ın içindeki son vicdan ve insaniyet hislerini bastırdı.»

Yine tarihçi olan de Salabery ise aynı olay hakkında şöyle düşünmektedir:

«Haçlı seferlerinin çağı çok gerilerde kalmış, dinî sebepler Avrupa hükümdarlarını hristiyanlık uğruna savaşa sokmaya muvaffak olamamıştı. O zamanlar Almanya imparatoru olan III. Frederik böyle bir seferi idare edecek liyakatta değildi. İngiltere ile Fransa uzun zamandır devam eden mücadeleleri yüzünden bitkin düşmüşlerdi. Bu yüzden sadece Venedikliler, Burgonya dükü, Paşa IV. Eugène, genç Macar kralı Ladislas ve malesef Hunyad bu «utanc verici ittifaka» girmişlerdi. Diğerlerini bir nebze affettiren, ancak Papa için yüz karası olan şu sözü de anmak gerekir: Elçisi kardinal Julien Cesarini'yi Macarlara gönderen IV. Eugène kendinden habersiz olarak İncil üzerine yapılan bir yeminin geçersiz sayılacağını ilân etmiştir.»

II

Roma sarayının bu kutsal sahtekârlığını tamamlamak isteyen Venedik elçisi ile Burgonya dükünün temsilcileri Hunyad'a Bulgaristan krallığını teklif ettiler. Önceleri vicdanının sesine yer veren Macar kahramanı teklif edilen ganimetin ihtişamı karşısında yeminini unuttu. Vesayeti altında olan kral Ladislas'ı da beraberinde alarak kendi ihanetini bir kralın ihaneti ile örtmek istedi. Uzun müddet tereddüd eden Ulahların lideri Drakul sonunda müttefiklere katıldı. Hunyad tarafından yönetilen müttefik ordusu Ulahların katılması ile daha da güçlenmiş bir halde sazdan yapılmış salların üzerinde Tuna'yı aştı. Tarihçilerin naklettiğine göre hristiyan ordusunun geçişini görenler Tuna'nın karşı yakasının boşaldığını sanmışlardır.

Müttefik ordusu ile Drakul'un Ulahları arasındaki buluşma Niğbolu meydanında gerçekleşti. Bir Bulgar kadının ilerisi için söylediği sözler ve bu muazzam ordunun bastığı yerleri sarsan bir deprem, Haçlıları bir müddet endişelendirdi ve yavaşlattı. Bu hâdise, Tanrı'ya karşı verdikleri yeminden dönmenin ilâhî bir işaretle kendilerine pahalıya mal olacağına dair meşum bir his Drakul'un içini kapladı. Kinini tatmin etmek isteyen Hunyad ile Drakul arasında Konsey toplantısı sırasında şiddetli bir münakaşa patlak verdi. Hattâ Drakul kılıcını çekerek müttefik orduların kumandanını yekeyek vuruşmaya dâvet etti. Araya girenler voyvodanın kılıcını elinden aldılar, her iki savaşçıya karşılıklı söylediklerini unutacaklarına dair yemin ettirdiler.

Nehrin sağ kıyısını takip eden Haçlı ordusu, Sırbistan'ın dar boğazlarına girmekten mümkün olduğu kadar kaçınarak, Balkan dağlarının etrafını dolaşarak aştı. Bu arada önüne gelen ortodoks şehirleri ile Türk köylerini fark gözetmeksizin yıkıp yaktı. Onlar için dalâlet mezhebi sayılan ortodoksluk, İslâmiyet kadar Papanın düşmanı idi.

Haçlı ordusunun en seçme askerini teşkil eden üç bin Macar süvarisinin başında bulunan Hunyad, öncülük ettiği birlik ile beraber Varna şehrinde Karadeniz'e ulaştı. Deniz üzerinde birbirinden bir hayli mesafeli iki burun arasında kalan körfezde bütün Haçlı ordusu kararkâh kurdu. İki burundan biri Varna diğeri Kalliakra olan bu iki Bizans kenti geniş ve derin bataklık ile ayrılmışlardı. Balkan dağlarının ileri doğru çıkan ve deniz ile birleşen bu son ucunda Haçlı ordusunu dinlendirmek isteyen Hunyad, daha sonra deniz kıyısını takip ederek İstanbul'a kadar ilerlemek, Bizans'ın başkentini soluna alarak Trakya'ya dalmak, Edirne'yi kuşatmak ve silâhların gücü ile yeryüzünden silmek, Gelibolu, Selânik ve Epir'deki Türkleri sürmek ve nihayet Macaristan ve Polonya gibi kendi hükmü altına düşecek olan Bulgaristan'a kral olarak girmek istiyordu. II. Murat'ın yokluğu kendisine bu cüreti vermiş, ancak kahraman Türk'ün âni ortaya çıkışı ile birden hâyalleri son bulmuştu.

III

Vezir-i azam Halil Paşa tarafından, Papa ve Hunyad'ın imparatorluk aleyhine ittifak yaptıklarını, Tuna nehrinin aşıldığını ve oğlunun büyük bir tehlike kar-

şısında olduğunu öğrenen II. Murad, imparatorluğu değil fakat başkomutanlığı üzerine almakta tereddüt etmedi. Atası Yıldırım Bâyezid kadar süratli davranarak ve ondan daha talihli çıkarak kısa zamanda Batı Anadolu yaylalarında Asya topraklarına dağılmış olan bütün Türk ordusunu, Selânik, Epir ve Trakya garnizonlarına topladı. Savaşta pişmiş ve imparatorluğu kurtarmak için ölümü göze almış yüz bin savaşçı Batı Anadolu'da II. Murat'ın komutası altında birleştiler. İstanbul Rumlarının sözüne asla güvenmeyen II. Murat, ordusunu Boğazçi'nden geçirmek için Karadeniz'de ticaret yapan Ceneviz gemilerini kiraladı.

Hunyad ile birleşmiş olan düşmanları Venediklilere karşı hareket eden Türklere hizmet etmekten son derece memnun olan Cenevizliler ne kadar gemileri, büyük kayıkları varsa hepsini Boğaz'a getirerek yüz bin kişilik ordunun kısa bir zamanda Avrupa kıyılarına geçmesini sağladılar. Hunyad'ın Balkan dağlarını tırmanmamak gayesiyle dolaşmak mecburiyetinde olduğu sahil kesimine ayak basan II. Murat süratle ilerleyerek Haçlıları Tuna ile Balkanlar'ın birleştiği yerde kıstırmak istedi. Öğle bir yerde kamp kurdu ki, yılların kazandırdığı tecrübeli bakışları ile zaferi sağlayacak her şatı görebilecek veya yaratacaktı.

Sağı denizle çevrili, solu kayalık Balkan dağlarına yaslanmış bir ovanın ortasında, önünde Macar süvarilerine meydan okurcasına açılmış derin bir hendek ve bu hendeğin başında hristiyanların yeminlerine ihanetlerini temsilen Segedin barışını ihtiva eden kâğıdın takılı olduğu bir mızrak yere saplanmıştı. Tahta çıktığı sıralarda kendi aleyhinde faaliyetlerde bulunan

Turahan adındaki vezirini affeden II. Murat bu vezirini çağırtmış ve ordusunun sağ kanadını kendisine, sol kanadını da yine Balkan geçitlerinin savunmasında büyük tecrübeleri olan eski savaşçı Karaca Paşa'ya bırakmıştı. Sultan Murat, düşman taarruzuna daha açık olan merkezin idaresini bizzat kendi üzerine almıştı. Yeniçeriler onun kumandası altında çarpışacaktı.

IV

Önünde açık sandığı yolda Osmanlı ordusunu gören Hunyad bir an şaşırdıysa da, hemen toparlanarak kesin zaferi elde etmek için vaziyet almaya başladı. ordusunun sol tarafını Varna bataklığına ve on bin erzak arabasına yasladı; merkeze kral Ladislas ile Papanın elçisi Cesarini'yi, Venedik elçilerini ve Türkler ile eskiden beri çarpışarak onları yenmeye alışmış olan kırk bin Alman, Leh, Ulah ve Sırbı yerleştirdi. Bilhassa ilk çıkışında çok şiddetli ve dayanılmaz olan Macar süvarilerinin başına geçerek sağ kanatta yer aldı; kendi atlılarına Karaca Paşa'nın piyadelerini gösteren ve onları dağıttıktan sonra denize doğru kıstırıp imha etmeyi plânlayan Hunyad hücum işaretini verdi.

Elinin işareti kadar süratli davranan Hunyad, atlılarının başında doğru Karaca Paşa'nın üzerine yürüdü, Türk piyadesini bir toz bulutu gibi kapladı, bir anda hatları yararak, Osmanlıların geri çekilmelerini sağladı. Ladislas'ın kırk bin savaşçısı ile üzerine yüklendiği Sultan Murat önce tereddüt etti, sonra gözleri ile durumu tarttı ve yeni kararlar aldı. Hemen eline hristiyanların yemini takılı olan mızrağı alan Sultan

yalın kılıç düşman hatlarına daldı ve bir nefer gibi dövüşmeye başladı.

V

Padişahlarının başlarında savaştığını gören yeniçeriler bir anda daha da kahramanlaştılar ve Hunyad'dan ayrı kalan merkez Haçlılarının üzerine üşüştüler. Hızır adında yaşlı bir yeniçerinin atını yaraladığı kral Ladislas yere düştü ve bu yeniçeri tarafından başı kesilerek kılıcın ucuna geçirildi. Kesik kelleyi hâlâ dövüşen Macarlara doğru gösteren Hızır gür sesi ile seslendi:

«Macarlar, kimin için dövüşüyorsunuz? İşte kralınızın başı.»

Bu sesleniş, kanlı kesik baş ve genç kralın uzun saçlı yüzü zaten perişan hâlde olan orduda kesin bir bozgunun başlamasına sebep oldu. Çok gecikmiş olarak olay yerine yetişen Hunyad, Segedin barışının asılı olduğu mızrağın yanında, genç Ladislas'ın başını taşıyan mızrağı gördü. Ölümüne sebep olduğu genç kralın hiç olmazsa cesedini Türklerin elinden kaçırmak isteyen Hunyad üç defa Türk hatlarını yarmaya teşebbüs ettiyse de Türklerin direnmesi sonunda her defasında geri çekilmek zorunda kaldı. Merkezden ayrı düşen Haçlı ordusunun sol kanadı ertesi güne kadar kendi engellerinin, arabalarının ve bataklığın ortasına sıkışıp kaldı. Geceleyin kendilerini kuşatan II. Murat, şafakla kralın kanlı başını engellerin üzerine atarak direnmenin bir anlamı kalmadığını anlatmak istedi. Bunun üzerine savaş olmadan Haçlı ordusunun

son artıkları da teslim oldular, Ladislas'ın adamları, Papa'nın elçisi Cesarini, Venedik elçisi, Erlau ve Groswardein papazları, danışmanları hepsi birden zincire vuruldular. İnsanların en eski fazileti olan şeref sözü ile yürekteki sağlam imanın hiç bir din tarafından hor görülmesine müsaade etmemiş olan İlâhî Adaletin son derece dürüst bir cezası yerine gelmiş oldu.

VI

Bir gün zarfında hem imparatorluğun hem de oğlunun düşmanlarını ezerek imha eden Sultan Murat ertesi gün savaş alanının üzerinde dolaşarak yaralıları tespit etmeye ve şehitleri gömdürtmeye başladı.

Mirahor Azab Beğ'e dönerek, «Hristiyan ordusunda bir tek ihtiyara raslamamış olmamız, ölülerin hep gençler olması bir az garip değil mi?» diye sordu. «Hayır, diye cevap verdi Azap Beğ, eğer Haçlı ordusu içinde saçı ağarmış bir baş olsaydı, böylesine adaletten uzak ve anlamsız bir teşebbüse hiç girişmezlerdi.»

Ulahların, Macarların ve Lehlerin arabaları, hiristiyan ordusunun ganimetlerinin Edirne'ye taşınmasında bir hayli faydalı oldular. Sultan Murat, Azap Beğ'i Alman şövalyelerinin ağır zırhlarını Mısır Sultanı'na hediye olarak götürmesi için görevlendirdi.

Talihsiz kral Ladislas'ın kesik başı mumyalanarak Bursa'ya bir zafer nişanesi olarak getirildi. Bir müddet halka teşhir edildikten sonra gömülmek üzere Bursalı hristiyanlara teslim edildi.

Milletini ve oğlunu kurtardığından dolayı memnun olan II. Murat, Edirne ve Bursa'da muzaffer ola-

rak karşılanmaktan sıkıldığı için, ordunun kazandığı bütün ganimetleri, tutsakları ve zafer şerefini oğlunun beğlerbeğine teslim ederek, terhis edilmiş basit bir asker gibi sessizse Anadolu'ya geçti ve Manisa sarayındaki sakin hayatına geri döndü.

Manisa servileri altında yatan cariyelerin ve eğlence arkadaşlarının mezarları, hamamlar, bahçeler ile beyazlığı asırlık defne ve portakal ağaçlarının yeşilliği ile zıd düşen mermer köşkler ve minareler, şırıl şırıl akan sular, Osmanlı gelenekleri gibi, iktidardan istifade etmekten değil, hükmetmekten bıkan Sultan'ın orada zevki ve temaşayı tattığını teyid eder.

Ancak siyaset padişahın zevk içinde avâre yaşamasını kıskanmış gibiydi.

VII

Mesut bir şekilde sağlanan barış çocuk hükümdarın idaresini bozmuş ve ordu disiplin altına alınamaz hâle gelmişti. Başlarında daima güçlü bir hükümdarın sert elini hissetmeye alışmış olan yeniçeriler, silâhları sayesinde kurtardıkları başkenti kendi arzularına göre idare etmek hevesine kapılmışlardı. Divandan talep ettikleri arzuları tebliğ etmek istercesine, çok kereler başvurdukları kundaklama sonucunda Edirne'nin önemli bir kısmı kül olmuştu. Efendisini onların tahakkümüne bırakmayan hadımağası bir anda düşmanları olmuş, kendisini genç padişahın dairesinin kapısına kadar kovalamışlar, ellerinden kaçırdıkları için kendilerine düşman olan mollalar ile bazı saray büyüklerinin evleri ile saraylarını yağma

etmişler, öldürdükleri ev sâkinlerinin cesetlerini Edirne sokaklarında sürüklemişlerdi. Bostancı ve sipahilerle çatışarak arkalarında kirli olaylar bırakan yeniçeriler yeni tehditler hazırlamak maksadıyla şehrin dışına çıktılar. Edirne'de, Padişah'tan halka kadar herkes korkuyordu. Vezir-i azam Halil Paşa asîlerle zorlukla temas kurarak vakit kazanmaya çalışıyordu. İlk şart olarak, silâhlarını bırakmadan yevmiyelerinin bir akçe arttırılmasını talep ettiler. Bu aslında, eğer kabul edilirse diğer isteklerinin kapısını açıyordu. Sarayında mahsur kalan ve askeri isyana teşvik eden heyetler tarafından tahttan indirileceği endişesi içinde olan Sultan Mehmed, yevmiyenin arttırılmasını kabul etti. Arzularının kabul edildiğinden dolayı memnun olmuş görünen yeniçeriler nizam içinde şehre döndüler. Ancak görünürdeki itaatleri saygı örtüsüne bürünmüş gizli bir baskı taşıyordu. Bir müddet sonra padişahtan vezirlerini azletmesini, sürmesini ve hattâ idam ettirmesini talep ettiler. Bütün hükûmet üyeleri yeniçeri ortalarında kurulan mahkemelerde yargılanıyordu. İşgal edilmiş bir kenti andıran Edirne, yeni efendilerinin terörü altında inliyordu. Sultan Mehmed askerlerini memnun etmek veya onlara itaat etmek şartıyla hükmedebiliyordu.

VIII

Vezir-i azam Halil Paşa, Rumeli beğlerbeği Uzgur Paşa ve İshak Paşa, yeniçerilerin en fazla tehdit ettikleri danışmanlar olarak yeni cinayetlere meydan vermemek ve isyan sebeplerini bir nebze olsun ortadan kaldırmak için divandaki görevlerinden ayrıldılar. Asîler, Sultan Mehmed'in vasîlerine karşı genç padi-

şah'ın tarafını tutar gibi göründüler; babası tarafından kabul ettirilmiş vezirler tarafından yönetilmekten dolayı duydukları memnuniyetsizliği belirttiler; dalkavukluk ile genç sultanın başını döndürdüler; henüz on beş yaşında olan hükümdarın ruhuna o kadar kendini beğenmişlik ve kıskançlık aşıladılar ki, efendileri kendi suç ortakları hâline geldi. Eski durumunu kaybederek, asî bir asker teşkilâtının oyuncağı olan bir çocuğun ve odalıklarla harem ağalarının idare ettiği bir haremin eli altında, imparatorluk parçalanma tehlikesi geçiriyordu. Edirne halkı kurtuluş yolunun nerede olduğuna bakıyordu.

Yeniçerilerin aşırılıklarına ve zorbalıklarına âlet olan sözde hükümdarın zayıflığına karşı duyulan yaygın infial, Halil Paşa'yı milletin ve devletin kurtulması için yapılacak tek şeye doğru itilmesinde cesaret verdi. Evinde gizlice, Uzgur Paşa'yı, İshak Paşa'yı, yeniçerilerin zoru ile görevlerinden alınan diğer vezirler ile kumandanları, Edirne müftüsünü, şehrin kadısını ve camilerde halk üzerinde daha büyük etkiye sahip olan imamları topladı. Bu kutsal toplantıdan sonra Manisa'ya bir temsilci giderek, imparatorluğu işgalden kurtaran II. Murat'ın yeniden işbaşına çağırılmasına karar verildi. II. Murat devrinde padısahın en gözde adamlarından biri olarak yaşamış olan. faziletli Sarıca Paşa bu görevi yerine getirmek üzere Manisa'ya hareket etti. Halil Paşa'nın mektubunda ve Sarıca Paşa'nın sözlerinde anlatılan yeniçerilerın aşırılıkları, saray içi düzensizlikler, imparatolruğun parçalanması gibi olaylar. II. Muratın gözlerinden yaşların süzülmesine sebep oldu. Sakin hayatın zevkleri ile diğer ikisinden çok

daha zorlu geçecek olan üçüncü bir hükümdarlık döneminin sıkıntıları arasında derhal bir tercih yaptı. Yeniçerilere karşı duyduğu nefret, oğluna olan şefkati, milletinin kurtulma isteği ve nihayet dış tehlikeye karşı kurtardığı Osmanlı sülâlesinin şerefini bir defa daha içerde yüceltmek, kendisini şaşkın ve belki de nankör oğluna yardıma koşmaya dâvet ediyordu. Osmanlılarda köklü bir gelenek olan oğulların babaya kayıtsız şartsız itaatlerine olan inancından dolayı kendisini ve milletini kurtarmaya geldiğini söylediği vakit oğlu tarafından anlayışla karşılanacağından şüphe etmiyordu. Lâkin çocuk padişahın arkasına sığınmış olan yeniçerilerin ellerine geçirdikleri devlet hazineleri ve ünvanları ile tahta karşı tahtı müdafaa etmelerinden haklı olarak çekiniyordu. Bu yüzden yeniçerileri gafil avlamaya ve oğlunu kendisine karşı kışkırtamadan ellerinden çekip almaya karar verdi.

IX

İmparatorluğu kurtarmak üzere anlaşmış bulunan vezirlerin çalışmalarından bilgi sahibi olan bir derviş, II. Muratın emirlerini Edirne'ye ulaştırmak için Boğaz'ı aştı ve Halil Paşa'yı bularak tasarlanan plânı ve darbenin tarihini anlattı. Murat Han mektubunda Halil Paşa'ya Edirne'ye geceleyin tek başına geleceğini, yeniçerileri gafil avlamak istediğini ve saltanatı yeniden eline geçirirken oğluna karşı sert hareket etmek istemediği için genç padişahın mutlaka başkentten uzaklaştırılmasını istiyordu.

Halil Paşa ve arkadaşları, saray içindeki mutemet adamlarından faydalanarak genç Sultan'ı Rodop

dağlarında tertip edilecek bir av eğlencesi bahanesi ile Edirne'den birkaç gün uzaklaştırdılar.

Halil Paşa'nın saray içinde devam eden oyunları sırasında satılık at getiren bir Türkmen çobanının kılığı altına gizlenmiş olan II. Murat şehre yaklaşıyor, gerektiğinde Asya'lı çobanların kara keçeden çadırları altında konaklıyordu. Sarıca Paşa ve birkaç adamı aynı elbiseler altında gizleniyorlar ve kendisini takip ediyorlardı.

Halil Paşa, Sultan'a, oğlunu Edirne'den uzaklaştırğını bildirdi. Genç Sultan Mehmed'in gözde adamlarından olan vezir-i azam Zağanos Paşa, yeniçerilerin isteklerine adîce boyun eğdiği makamında hiçbir şeyden şüphelenmiyor, diğer saray erkânı da kendi zevklerine dalmış etrafta olup bitenlerle ilgilenmiyor, imamlar tarafından el altından devamlı olarak işlenen halk, hükümdarına karşı gizli memnuniyetsizlik belirtileri gösteriyordu. Camiler korkunç vaızlara, kıraathaneler homurtular ile, pazar yerleri de asî asker takımı elinde oyuncak olan bir çocuk hükümdarın hükûmetine karşı lânet sesleri ile inliyordu. Halil Paşa bütün bu umumî yerlere kendi hatiplerini yerleştirmiş, Sultan Murat ile beraber Manisa'ya uzaklaşan Osmanlıların eski şerefli, düzenli ve büyük günlerini hatırlatmaya çalışıyordu. Murat Han'ın özlenen ve sevgiyle anılan adı bütün kalplerde yatıyor, şiddetli baskı sayesinde açığa çıkarılamıyordu.

İşte böyle bir anda, kalabalığın öğle namazından çıktıkları bir sırada, Sultan Murat ve arkadaşları üstlerindeki gocukları atarlar, imparatorluk kaftanlarını

geçirirler, atlarına atlayarak dolu dizgin şehre girerler. Derhal halk tarafından tanınan Sultan görülmemiş bir tezahürat arasında camilerden, kıraathanelerden, pazaryelerinden, evlerinden çıkan Edirneliler ile Saray'a varır ve içeri girer. Galeyan hâlinde olan halk, yeniçerilerden pişmanlık ve sadakat istemektedir. Eski savaş ve zafer arkadaşları olan Sultan Murat'ın ortaya çıkışı, hiddetli bakışları, sert fakat babacan tekdirleri yeniçerileri atının ayaklarına kapanmaya mecbur etmiştir. Ayaklanmalarının cezasını içlerinde doğan anarşi ve halkın nefreti ile çeken yeniçeri ocağı yaptıklarından kendisi de utanmaya başlamış olduğu için elebaşlarını yakalayarak zincire vurdurdu ve Varna kahramanının önüne getirdi. Kendilerine sertçe çıkışan ve sonra affeden Sultan, ancak bu fesatçı askerlere yaptıklarının cezasını imparatorluğun ululuğuna faydalı olacak bir şekilde ödetmek istedi. Oğlunu cezalandıracağına, kurtarıcı olan bir babanın gerçekleştirdiği ihtilâlde bir damla kan dökülmedi. II. Murat sadece oğluna fesat sokan Zağanos Paşa'yı Anadolu'ya sürdü, oğlunu da kendi yerine Manisa'ya göndererek imparatorluğa hükmedebilmesi için yaşının olgunlaşmasını, ince siyaset dersleri almasını ve kendi örneğini takip etmesini istiyordu.

Eski efendisinin vatanperverce bir hareket sonunda yeniden tahta geçmesini düşünen, tasarlayan ve yerine getiren Halil Paşa tekrar vezir-i azam oldu ve bu görevi meşhur imparatorun ölümüne kadar başarıyla sürdürdü.

X

Orduların uzun süren ayaklanmaları sadece savaş ile bastırılır. Kendi ordusunu ayrılıklardan uzak tutmak isteyen II. Murat, yeniçerilerin yeniden ifsat olmasına fırsat bırakmadan Pelopones'in işgali gayesiyle Seres'e gitti. Korent boğazı Jül Sezar, Kaligula ve Neron gibi Roma imparatorları devrinde yabancı kavimlerin istilâsına karşı tedbir olarak kalın ve yüksek bir duvarla kapatılmış, önünde de derin bir çukur açılmıştı. Manuel Paleologos'un oğlu ve miras olarak alacağı Bizans imparatorluğu ile beraber ölecek olan Konstantin Paleologos işte bu boğazda Türk ordusunun istilâsını durdurmaya çalışacaktı.

Konstantin, Korent surları üzerinde Bizans'ın fethinde göstereceği cesareti ortaya koydu. Ancak bu cesaret şanını arttırmaktan öte bir işe yaramadı. Boğazı kapatan surların önünde dördüncü gün doğarken, ordusunun genel taarruzunu aydınlatmak için Sultan Murat ordugâhın önünde binlerce meşale yaktırdı. «Allah» nidaları, boru sesleri ve kös gürültüleri arasında ordu ok yağmuru, taş ve Rum ateşi altında ilerlemeye başladı. Yeniçerilerin cesetleri bir anda çukuru doldurdu. Varna'da kral Ladislas'ın kafasını kesen aynı yaşlı yeniçeri ilk defa surlara tırmandı ve sancağı dikti. Bu, II. Murat'ın vefakâr askeri Hızır'dı.

Engel aşıldıktan sonra iki yüz bin Türk Mora yarımadasını sel gibi istilâ etti. Eski eserleri, ilâhları, su kaynakları, kadınlarının güzelliği ile meşhur olan Korent şehri II. Murat'ın eski ve ihtiraslı veziri Tura-

han tarafından yağmalandı. Çevre şehirlerine giren Osmanlı ordusu on binlerce Rum'u Anadolu'ya sürdü.

Pelepones'i kendi sülâlesi için bağımsız olarak muhafaza etmek isteyen Kostantin, pek çok cana mal olan gayretinden sonra tek çıkar yol olarak Osmanlı imparatorluğuna vergi ödemeyi ve Sultan'a bağımlı kalmayı kabul etti. Bu durum karşısında Türkler, halkın geleneklerine ve dinlerine dokunmadıkları Mora'yı terkederek kitle hâlinde Arnavudluk üzerine düştüler. Bu sırada ise orada Arnavudlar'ın Hunyad'ı sayılacak olan İskender Beğ ortaya çıkmıştı.

XI

Kelimenin en geniş anlamı ile Arnavudluk, Epir tepelerinden ve Pindus dağlarının karlı zirvelerinden başlayarak, arada derin vâdiler ve verimli havzalar ile kesilmiş olarak Venedik körfezine kadar devam eden ve orada German Alp'leri ile tam dikine karşılaşan uzun ve yüksek sıra dağlara denir. Bu sıra dağların bir tarafı Avrupa Türkiyesi'ne, Edirne ovalarına, Bulgar vâdilerine, Sırbistan'ın bâkir ormanlarına, Macaristan ve Erdel'in yaylalarına bakarken; diğer tarafı güneşin etkisi ile daha kavrulmuş ve sarp olarak Adriatik Denizi'ne, İon adalarına ve daha uzakta İtalya kıyılarına bakar. Yunanistan'ın son bulduğu Lepante körfezinden itibaren bütün kıyı, denizin sarp kayalar arasına sokulduğu irili ufaklı koylar, tabiî limanlar, adalar ile doludur. Bu koyların içinde güneşin ışınları altında mahfuz, ılık ve verimli küçük ovalar göze çarpar. Bu ovalarda bazen bir şehir, bir kale, bir liman, mazgallı duvarları arasına sığınmış bir meyva

bahçesi veya kayalıklar üzerine kurulmuş harabe hâlinde kulelere rastlamak mümkün olur. Arka tarafta bulunan dağların karlarından veya yüksek göllerden akan seller sayesinde açılmış derin boğazlara doğru çekilen bu ovalar giderek daralırlar ve yükselirler.

Alplerin bu sıra dağlarının bütün kollarını yekpâre sağlam bir gövdede birleştiren bölgeye Epir veya Aşağı Arnavutluk ile Makedonya denir. Meşhur İskender'in krallığı olan bu bölge Yunanistan'a hükmetmek ister gibi üzerine abanmış ve hem Türklere hizmet etmek, hem de bazen onları tehdit etmek ister gibi Avrupa Türkiye'sine doğru uzanmıştır.

Bosna, Dalmaçya, Hırvatistan ile Bulgaristan ve Sırbistan'ın yüksek dağları yukarı Arnavudluk'un üst üste gelmiş katlarıdır. Orada da karlar, otlaklar, ormanlar, göller, sel yatakları ve aşılması güç uçurumlar, dağların eteklerine sıkışmış havzalar, su ve toprağın birikmesi ile verimi artmış ovalar, kayalıkların kenarlarına asılmış gibi duran köyler, deniz kıyısı ve iç şehirler, şatolar, limanlar, adalar bulunur. Her tarafta değişik adlar altında hep aynı halka rastlanır. Menşeleri dağları gibi karanlıktır. Konuştukları dil, köküne uygun olarak, lehçeden lehçeye az farklar ile değişirken sade Rumca'dan Trakya Türkçesine, Adaların bozulmuş İtalyancasından Hırvatistan'ın vahşi Almancasına kadar, komşu lisanlardan etkilenmiştir. Komşuluk münasebetleri, istilâlar ve ovalarının kolonizasyonu sayesinde inanışları da önemli farklılıklar göstermekte, müslümanlıktan hristiyanlığa, Rum ortodoksluğundan Roma katolikliğine kadar her türlü inanış, zamanına göre ticaret yaptıkları veya harp et-

tikleri ırklarla olan ilişkilerini yansıtmaktadır. Hayret edilecek bir kolaylıkla dinlerini değiştirirler, veya bir tanesinin âyn ve ibadet usulleri ile bir diğerinin hurafelerini barbarca bir alışkanlıkla karıştırırlar. Dinleri bu şekilde karıştırmaları, maceracı dehâlarının ve efsanevî cesaretlerinin arzularına göre müslümanlara karşı hristiyanlara veya hristiyanlara karşı müslümanlara fark gözetmeden hizmet etmelerini kolaylaştırıyordu. Arnavutlarda değişmeyen tek şey zafer ve bağımsızlıklarına karşı duydukları sarsılmaz ihtirasları idi. Zafere karşı olan ihtirasları mizaçlarının en göze çarpan özelliği ve kahramanlıklarının tek kaynağıdır; ülkeleri her devirde kahramanların vatanı olmuştur. Kahramanlıkları bazen hedefini şaşırır ve yağma, yıkma hırsı gözlerini bürür. Homerus'un orada neden bir Aşil, Yunanistan'ın bir İskender ve Türklerin de bir İskender Beğ buldukları şimdi daha kolayca anlaşılabilir.

XII

Arnavutların hangi insan ırkından türediklerinin bilinmediğini bahsetmiştik. Yunanlılar, Macarlar, Germenler, Venedikliler ve Türkler'den önce, onları kalelerine kapanmış olarak İliryalılar adı altında görüyoruz. Bazı tarihçiler onlarda, eski Roma'nın rakibi olan ve hayvan sürüleri ile beraber Adriatik Denizi'ni nasıl aştıkları anlaşılamayan Albalıların geleneklerine ve kelimelerine rastladıklarını iddia ederler. Başkaları, isimlerinin, ülkelerinin dağlarının yılın bir kısmında kaplı olduğu karların beyazlığından geldiğini ileri sürmektedir. Eski Yunan devirlerinden önce Sırbistan ile kendilerini ayıran dağların eteklerinde bir Alba

şehri kurdukları şüphesizdir. Bu adın kendilerine, hemen hemen bütün ilkel dillerde insanlara sunulmuş yükseklik ve otlak anlamına gelen «Alp» kelimesinin «Alb» hâline olan şeklinden geldiği düşünülebilir. (*)

Erkeklerinde ve kadınlarında heybetli ve erkekçe bir güzellik taşıyan Arnavutlar, Adriyatik'in Çerkesleri sayılabilir.

Asya'da Kafkasya, Avrupa'da Arnavutluk, İstanbul'un Boğaz'ından akan sularla birleşmiş Akdeniz'in iki büyük körfezi üzerinde manen ve maddeten birbirlerini çok andırırlar. Bu iki dağ silsilesi sanki aynı erkekleri, kadınları ve gelenekleri yaratmış gibidir. Beş asırdanberi yeniçeri ocağı başlıca bu iki kaynaktan gelen kahramanlık ve cesaret ile beslenmiştir. Silâhları, savaşları, maceraları, kara ve denizde akıncılığı, tehlikeli yağmaları, sebep aramaksızın harp meydanlarını, padişahların ordularında Mısır'a, Suriye'ye, İstanbul'a sefer yapmayı son derece severler. Rumeli ordularının çok sert olan disiplini bunlar üzerine dayanır. Ferdî başarıları, Osmanlı ordusunun müsamahasını, Arabistan'ın veya Erdel'in sert huylu atları üzerinde göğüs göğüse uğraşı, Sultanların keyfine göre kölelerin, vezir veya paşa rütbelerine kadar yükselmesine izin veren medeniyeti ve kahramanlara harem ile köleler sağlayan dini tercih ederler.

Gelenekleri gibi seciyeleri de şairanedir; bilhassa vatanperver İskender Beğ zamanındaki kahramanlık

---

(*) Avrupa dillerinde Arnavutluk'a Albania denildiği unutulmamalıdır. (Ç.)

devirlerinde ortaya çıkan destanları, yeni devirlerin gevşek Yunan destanları gibi olmayıp Homerus'unkilerini andırır. Aşil gibi, şiiri, musikîyi ve dansı savaşa sokarlar.

Sırasına göre rehavetli ve ateşli geçen hayatlarının dinlenme anlarında evlerinin teraslarında veya düzlükte güneş altında yattıkları, savaş menkıbelerini terennüm ederek kaba bir lirin nağmelerine eşlik ettiklerine veya diğer musikî âletlerinin, yerine göre kavgacı ve kadınca ritimleri ile kadınlar gibi dans ettiklerine şahit oluyoruz.

En önemli kentlerinden biri olan İşkodra'nın kuruluşu Arnavutların toprağa kurban vererek binalarının temellerini sağlam tutmasını dilediğini göstermektedir. Kendi tarihçilerine ve şairlerine göre «İşkodra şehrini kuran üç Arnavut kardeş kalenin temelleri altına emzikte çocuğu olan bir anneyi gömmüştür. Hücrenin içinde böylece ağır bir ölüme terkedilen anne bir tek dilekte bulunarak, duvarlarda bir yarık bırakılmasını ev ölünceye kadar bu delikten çocuğunu emzirmesini istemiştir. Dileği yerine getirilmiş, kendisi de bebeğini emzirerek ölmüştür. Annenin çocuğuna karşı duvduğu şefkatten duygulanan toprak, annenin emzirdiği deliği daha genişleterek İşkodra'nın o günden beri devamlı olarak akan sularını fışkırtmıştır.»

Arnavutların devleti Doğu'daki diğer devletler gibi feodal bir karakter gösteriyordu. Ataerkil aile tipinin tabiatına uygun düşen böyle idareler hem hürriyete hem de esarete kolaylıkla müsaade edebiliyorlardı. Babanın lider, ailenin kabile, hizmetkârların köle, nesilden nesile geçen ve en büyük çocuğa ait olan ik-

tidarın ilâhî sayıldığı ve babalık hakkı gibi kutsal ve itiraz edilmez olduğu bu Devlet'te kabileler aralarında geçici ve oynak birlikler kurarlar diğer ırklar ile millî savaşlar yaparlar veya ortak hürriyetleri uğruna birbirinden bağımsız gruplar teşkil ederlerdi. Her şehir, her köy kendilerini âdet ve örflerine göre mutlakiyetle idare eden bir prense, derebeyine veya beğe sahipti. Ancak şehirlerin, vilâyetlerin ve köylerin derebeylerine veya prenslere olan bağımlılıkları, Arnavutların en yüce duyguları olan vatanperverlik ve hürriyetten asla uzaklaşmalarına engel olmuyordu.

XIII

Edirne'nin ilk padişahları sırasında gerek Epir'e yapılan akınlar gerek İonnina'da olduğu gibi halkın kendi isteği ile Osmanlı idaresini çağırması ve gerekse de Selânik'in fethedilmesinden sonra Troya'nın olduğu gibi Osmanlı egemenliğinin silâh zoru ile yerleşmesi sonucunda bütün Arnavutluk, Osmanlı hâkimiyetine girmişti. Çoğunlukla ayni ailelerde iki ayrı dinin paylaşıldığı görülen Arnavut toplumunda karşılıklı hoşgörü sayesinde müslümanlık ve hristiyanlık çatışma olmaksızın kaynaşma imkânı bulmuşlardı. Savaşçı ve çobanlığa ait geleneklerin uyuşması iki ırkın kısa zamanda anlaşmasını kolaylaştırmıştı. Vicdanların hür olmasına karşılık, Türk valilerin hâkimiyeti ve koydukları vergiler Arnavutların millî gururuna dokunuyordu.

Korent'in kuşatılmasından ve Mora'nın tesliminden sonra Adriyatik kıyılarının ele geçirilmesi ve kuzeyden Edirne ile Meriç vâdisi sayesinde kuşatılması

tamamlanan aşağı Arnavutluk'un veya Epir'in durumu işte böyle idi. Son üç padişahın istilâcı politikası, Pindus dağlarından başlayıp Adriyatik'te Venedik Körfezi'ne kadar uzanan Germanya'nın bu tabiî kalelerini ele geçirerek, bir yandan Karadeniz'in Tuna kıyılarından diğer yandan Akdeniz'den Germanya'nın kuşatılmasının tamamlanması yönünde gelişiyordu. Otlaklar ile dolu, sulak ovalara sahip olmak her zaman çoban geleneklerine sahip milletlerin dayanılmaz arzusu olmuştur. **Irklar da nehirler gibi dağların üzerinden hızla aşağıya doğru akarlar ve ancak geniş düzlüklerde yavaşlarlar.**

XIV

Arnavutluk'un tamamiyle boyunduruk altına düşmesi ve başka bir milliyet tarafından yutulma korkusu insiyakî bir önsezi yaratmış Epir içten kaynaşmaya başlamıştı ki, II. Murat'ın Varna'da sağladığı zafer Türkleri bölgenin mutlak hâkimi yapmış ve Arnavutluk'ta doğmaya başlayan bu ilk istiklâl emellerini bir an için bastırmıştı.

Ladislas'ın mağlûp olması ve öldürülmesine rağmen Macaristan'daki itibarını yitirmemiş olan Hunyad, yeniden kral naibi seçilmiş, bütün Macaristan'ı tekrar ayaklandırarak ölen krallarının intikamını almak için topladığı orduyla Tuna'yı Trajan geçidinden aşmıştı. Sırbistan'ı kateden Macar ordusu I. Murat'ın çadırında Miloş tarafından şehit edildiği ve Haçlı ordusunun perişan olduğu Kosova meydanını atlılarına yaktırdı Sultan Murat Han, Varna muharebesindeki altmış bin

askeri ile Macar ordusunu karşılamaya koştu. Savaştan önce Hunyad'a barış teklif etti. Daha önceki mağlûbiyetinden dolayı söz anlamaz bir hâle gelen Hunyad teklifi geri çevirdi. Kosovalı yaşlı bir kadınla yaptığı konuşma sırasında kadıncağız ona mağlûp olacağını anlatmak istedi.

Karşılıklı talihin sık sık yer değiştirdiği savaş bütün şiddetiyle üç gün sürdü; henüz hiçbir taraf kat'i zafere erişmemiş iken, kendisini şahsî gururu uğruna ölüme atan Hunyad'a kızan Ulahlar kütle hâlinde Türklerin tarafına geçince işler değişti. Hunyad ikinci defa arkasında en seçme süvarilerinden yirmi bin Macar ve Lehli'nin ölüsünü bırakarak kaçmak zorunda kaldı. Yatağına atılan yirmi bin cesedin ve atın yükünü taşıyamayan nehir taştı.

Hunyad zaferden ümidini kesipde bir avuç süvari ile Sırbistan ormanlarından Belgrad'a doğru kaçarken, Arnavutların halk kahramanı İskender Bey yanındaki gözüpek dağlılarla Kosova meydanına bakan dağlarda sesini duyurmaya başlıyordu. İsyana teşvik ettiği İskender Beğ'in yardım teklifi Hunyad'ın gururuna dokundu ve reddetti.

Meydana hâkim tepelerden Macarların cesedlerini gören Arnavut lideri Hunyad'ın bencil gözüpekliğine lânet ederek Osmanlılara saldırmak için başka bir fırsatı değerlendirmek üzere ormanlara döndü. Artık çok geçti; hizmetkârları tarafından bile terkedilmiş olan Hunyad elde kılıç Bulgaristan ormanlarında serserî bir şekilde dolaşıyordu. Yolda iki haydutla karşılaşınca altın zincirini onlara verdi, haydutlar aralarında

çekişirken kılıcına sarılıp içlerinden birini öldürdü diğerini kaçırdı ve Macaristan'a doğru ilerlemesine devam etti.

Kendisinden ve bir avuç dağlı vatanseverden başka bir dayanağı olmayan, ancak Osmanlılara iki hükümdar devrinde ve bir çeyrek asır boyunca gaileler yaratan diğer Hunyad'ı, yani Arnavutların kahramanı İskender Beğ'in neler yaptığını takip edelim.

XV

II. Murat devrinde Selânik ordusuna bağlı kumandanlar Epir'i fethetmeye başladıkları vakit, Arnavutların eski liderlerinden Moghlena prensi Yani Kastriota, Osmanlılara her yıl muntazam bir vergi vermek ve dört oğlunu padişaha göndererek müslüman yapılmaları ve Osmanlılara hizmet etmeleri karşılığı prensliğini koruyabilmişti. Arnavutların cesaretini kabul eden padişah Arnavutluk'a hükmeden asil ailelerin çocuklarını sarayında, ordusunda ve okullarında yetiştirerek kendisine tâbi kılmak istiyordu. Bursa veya Edirne'deki mevcudiyetleri babalarının baş eğmelerini daha kolaylaştırıyordu. Zekâları ve kahramanlıkları ilerki seferler için ehil kumandanlar vaadediyordu. Olgun yaşa eriştiklerinde imparatorluğun kudretli ve tanınmış şahsiyetleri olmalarını sağlamak maksadıyla her türlü eğitimi görmeleri gerekiyordu.

Moghlena prensinin karısı daha önce dokuz çocuk dünyaya getirmiş olmasına rağmen elinde ancak bu dört oğlu kalmıştı. Sultan Murat'ın subaylarına oğullarını teslim ederken göz yaşlarını tutamadı. Ba-

ba, oğullarından şefkatini esirgemedi, anadillerini ve ırklarının şuurunu unutturmamak için yanlarına hizmetkârlar verdi.

Savaş alanlarında son derece sert ve cüretli olduğu kadar sarayında o kadar merhametli olan II. Murat dört oğlanı bir galip olarak değil bir baba olarak kabul etti. Onları kendi öz oğullarının öğretmenlerine emanet etti. Çocukların en genç üçü çok erken bir yaşta ülkelerinden uzakta kaldıkları için, sürgün hayatlarının ilk yıllarında öldüler. En büyükleri olan Yorgi veya İskender Beğ kardeşlerinden sonra hayatta kalabildi. Doğuştan bir kahraman ruhu ve gücüne sahip olmuştu. Arnavutluk'ta meşhur olan annesinin güzelliği ve ırkının sağlam ve ince görünüşü kendisinde birleşmişti. Arnavutçayı, Türkçeyi, Rumcayı, Arapçayı, İtalyancayı gayet kolaylıkla konuşur, Epir'in liri ile bu dillerde şarkılar besteler, güfteler yazardı. Atı, kılıcı, ciridi ve Türk okunu daha genç yaşında son derece ustalıkla kullanırdı.

XVI

II. Murat'ın buyruğu ile Türklerin savaş hilelerini, eğitimlerini ve dinini öğrenen İskender Beğ yavaş yavaş ordu içinde yükselerek beş bin atlının başına verildi. Daha sonra Anadolu'da bir sancağa sahip oldu. İşte o zamandan beri Yorgi Kastriyota, Türkler arasında İskender Beğ olarak anılmaya başladı. İlk dinini o kadar unutmuş görünüyordu ki, Macarlara, Sırplara, hristiyanlara karşı Erdel'de, Sırbistan'da, Varna ve Kosova'da yapılan savaşlarda bütün gücüyle savaşıyor ve Osmanlıların takdirini kazanıyordu. Padişah, Koso-

va savaşından sonra kendisine kırk bin kişilik bir ordunun kumandanlığını tevcih etmiş ve Arnavutluk'u cezalandırıp, boyunduruk altına almasını istemişti.

Çağdaş vakanüvistlerin anlattığına göre, «Sultan Murat'ın verdiği göreve babası Yani Kastriota'nın ölümünden sonra Arnavutluk prensliğinin kendisine verileceği ümidiyle merhametsiz bir şekilde sarılmıştı.»

Bu savaşlara tanık olan hristiyan tarihçiler, İskender Beğ'in soydaşlarına karış giriştiği katliamları itiraf etmek zorunda kalmışlar, ancak her devirde olduğu gibi cinayetlerin, varılmak istenen gayeye hizmet etmesi durumunda faziletli hareketler olarak gösterilmesi yüzünden İskender'in cinayetlerini şu şekilde gizlemek istemişlerdir:

«Türkler nezdinde mutlak bir güven uyandırmak ve sonra onları hristiyanlık namına daha iyi aldatmak için son derece incelikle hareket etmek zorunda kalmıştır.

Ancak bu sıralarda Yani Kastriota ölmüş yerine adı İskender Beğ olmuş olan Yorgi'den baska vâris bırakmamıştı. Sultan Murat ise, kendi eli ile güçlendirdiği prensin memleketinde başa geçmesi ile imparatorluğa zararlı olacağını bildiğinden İskender Beğ'in babasından kalan mirasa konmasına müsaade etmemişti. Sadrazam Halil Paşa'nın tavsiyelerine uyarak Arnavutluk'a başka valiler gönderdi. Uzun tecrübeleri sonunda hüsrana uğrayan İskender Beğ, bu hareketi kendisine hakaret olarak kabul etti ve gücendi.

Atalarının toprağında bir gün kral olabilmek gayesiyle gençliğini, kanını, dinini, gayretini Osmanlılar-

dan esirgememiş, tam II. Murat'ın elinden emeline kavuşacak iken ümitleri yıkılmış, yurttaşlarına başka efendiler gönderilerek tam boyunduruk altına sokulmak istenmişti. İntikam ve kin hayatının yegâne ihtirasları oluvermişti. Padişahtan gördüğü iyiliklerin büyüklüğü mâruz kaldığı hakaretin büyüklüğü karşısında önemsiz kalıyordu. Kızkardeşinin oğlu Hamza'ya ve kendi kendine yemin ederek Osmanlılara ne kadar zafer kazandırdı ise o kadar kana mal olmaya karar verdi.

Ailesine yakın çevrelerden kendisine suç ortağı ve partizanlar toplamaya başladı; vatanseverlikleri yarım kalmış olan Arnavutlar arasına şikâyet, memnuniyetsizlik ve ümitsizlik tohumları saçtı; kızkardeşleri ve yeğen leri vasıtasıyla eskiden yarım yamalak ateşlenmiş olan istiklâl meşalesini yeniden alevlendirmek istedi. Bunca zaman sonsuz bir fedakârlıkla hizmet ettiği dinin kendisine zorla kabul ettirildiğini, aslında daima içinde gizli bir hristiyanlık inancı taşıdığını iddia ederek soydaşlarını kandırmaya başladı. Bu isyan tohumları yeşermeye ve adı bütün dağlarda ümit ile anılmaya başlayınca, fırsat kollamaya, bir hile düzenlemeye çalıştı ve uygun zamanı kolladı. Nihayet o beklediği an ortaya çıktı.

Hunyad bir kere daha Tuna boyu hristiyan perenslerini bir araya toplamayı başarmış, küçük zaferler elde ederek Sırbistan'a girmiş ve II. Murat'ı beklemeye başlamıştı.

Türklerin geleceği belirsiz gibi görünüyordu. Hunyad ile anlaşarak en kritik bir anda Türkleri terk etme, onları edebiyyen Avrupa topraklarından silebilirdi.

Tuna aşılmış, Sırbistan düşmüş, Balkanlar tehdit altına girmiş, Padişah, Macar kahramanının topladığı yüz bin kişilik müttefik Haçlı ordusuna karşı ancak elli bin yeniçeriyle karşı koymaya çalışıyordu.

Sultan Murat, Morava nehrinin arkasında konaklamış, nehri aşıp aşmamakta tereddüt gösteriyordu. Vezirlerinin yanındaki çadırda kalan Padişah'dan pek uzak olmayan bir çadırda bulunan İskender Beğ yanındaki altı bin Anadolu'lu sipahi ile beklediği zamanın geldiğini anladı.

10 Kasım 1443 gecesi, etraf koyu karanlıklara bürünmüş iken yanına yeğeni Hamza'yı ve sonuna kadar kendisini takip etmeye yeminli beş bin Arnavut askerini alan İskender Beğ atına atlar ve sesizce Padişah'ın en önemli veziri olan ve sultanın emirlerini geçerli kılan mühr-ü hümâyunu muhafaza eden Reis-ül küttap'ın çadırına yaklaşır.

Vezirin çadırını muhafaza etmekle görevli olan çavuşlar, İskender Beğ'in gece yarısı gelişini önemli bir haber taşıdığını sandıklarından önemsemediler ve Arnavut süvarilerinin geçmesine izin verdiler. İskender Beğ ile yeğeni Hamza vezirin çadırına tek başlarına girdiler. Reis-ül küttaba padişahtan emir aldığını Kroya (Akçahisar) kalesine sancakbeyi olarak tayin edildiğini bildirdi ve kendi hazırladığı sahte fermanı mühürlemesini talep etti.

XVII

Böyle gece yarısı ziyareti, alışılagelmiş şekilde tanzim edilmemiş bir buyruk ile karşılaşan ve zaten

bir müddettenberi II. Murat ile vezirlerin kuşkusunu çeken İskender Beğ'in ısrarları karşısında vezir büsbütün şüphelenir, sorular sormaya başlar ve neticede mühürlemeyi reddeder yan taraftaki hizmetkârları çağırır. Hilesinin hemen ortaya çıkacağını anlayan İskender Beğ hançerini çıkarır ve Reis-ül küttap'ı şehit eder, içeri giren iki hizmetkâr Hamza ve İskender'in kılıç darbeleri arasında can verirler. Mühr-ü hümâyun vezirin yastığı altında bulunur ve Padişah'ın sahte fermanı altına basılır. Üstleri başları kan içinde kalan İskender ile Hamza dışarı çıkarlar, hemen atlarına binerek, Rodop dağlarının meşhur patikalarına süratle vasıl olurlar ve Osmanlı ordugâhını terkettikten yedi gün sonra Arnavutluk'un merkezinde bulunan Akçahisar'a erişirler.

Genç liderlerinin tasarılarından haberdar olan üç yüz Epirli silâhlanmışlar ve atlarına binerek İskender'i kollamaya başlamışlardı. Hemen kendisini takip etemeye başladılar ve Arnavutluk'un en meşhur nehri olan Drina kıyılarına vardıklarında ilk ordularının çekirdeğini teşkil edecek kadar bir kuvvet olmuşlardı. Dibra'nın yüksek dağlarından kopup gelen bin kadar Arnavut, geçtikleri yerlerde halkı ayaklandırarak Drina kıyılarına inmişler ve liderlerinin saldırılarına katılmaya hazırlanmışlardı.

Hilesinin anlaşılması hâlinde silâha başvurmaya karar vermiş olan İskender Beğ, Akçahisar önlerine geldiğinde üç yüz atlısını ve bin dağlı askerini ormanlarda saklamış kendisi yanında Hamza ve hizmetkârları olarak kalenin önüne gelmişti. Kale içinde Osmanlı sancakbeyinin huzuruna çıkınca, sahte fermanı gös-

terdi. En ufak bir kuşku duymayan Sancakbeyi kalenin anahtarlarını teslim eder. Ustaca silâhlarından tecrit edilen Türk garnizonunun altı yüz askeri, gece yarısı verilen bir işaretle içeri giren Arnavutlar tarafından uykularında hunharca katledildiler. Aynı bölgede bulunan diğer kent ve köyler istiklâllerini elde etmeye çağırıldılar; silâhlara koşan Arnavutlar kaleleri zorlamaya, Türkleri öldürmeye başladı.

İki defa işlediği cinayetle Arnavutluk'un başkentine sahip olan İskender Beğ, kuzey Arnavutluk'un yüksek bölgelerine çıkarak oraların daha savaşçı olan kabilelerini ikna etmeye kendisi ile birleşmeye çalıştı ve muvaffak oldu. Akçahisar'a, böylesine bir başkanın altında, kendilerini boyunduruk altına alanlar ile boy ölçüşmek için yanıp tutuşan yirmi bin kişilik bir ordu ile döndü.

Pindus doğlarından Kotor limanına kadar bütün Arnavutluk'un ayaklanması bu milletin tek kurtuluş yolu olmuştu. Zira, Hunyad'a yardım etmek için İskender Beğ Türkleri imha ederken, II. Murat, Kosova alanında Hunyad'ı perişan ediyordu. Hunyad daha sonra Erdel'deki şatosunda kederinden ölmek üzere son süratle Macaristan'a kaçıyordu. Morava nehri altmış bin Macar'ın cesedini taşırken, artık hareketlerinde ve intikamını almakta serbest olan II. Murat yüz bin askerle eski gözdesinin ihanetini cezalandırmaya, vezirinin intikamını almaya ve Türklerin Adriyatik kıyılarındaki müstahkem mevkiini yeniden ele geçirmeye çalışmak için Epir'in dar boğazlarına doğru ilerliyordu

XVIII

Ancak İskender Beğ, sadece kanlı bir hain bir gece katili değil, üstelik ince bir siyasetçi ve kahramandı. Vatanı üzerine çektiği fırtınanın âzametinin farkına vardı ve halkına işlediği cürmün kefaretini ölerek ödeyeceğine dair yemin etti. Bir kaç bin Arnavutla, Makedonya'dan Epir'e açılan dar boğazı Osmanlı ordusuna kapatmak için görevlendirdi. Akçahisara (Kroya) Arnavutluk'un başka prensleri ile evli bulunan beş kızkardeşini, yeğenlerini, kayınbiraderlerini, ailesinin diğer yakınlarını, kent, kasaba ve dağ aşiretlerinin başkanlarını topladı. Kadınlardan çocuklara, yaşlılardan gençlere her Arnavut elinde silâhlı liderlerinin yönetimi altında isyan etmiş, sonuna kadar savaşmaya hazır bekliyordu. Arnavutluk şimdiye kadar hiç böyle bir prens tanımamıştı. İskender Beğ, bir gün içinde sadece kral değil fakat bütün Arnavutların tek ismi oldu.

XIX

Epir'in bütün kaleleri yeğeni Hamza'nın veya kumandanlarının önünde teslim oldu. Petralba, Stelusya, İşkodra, Arta, Alessio, Durazzo, Petra gibi Osmanlı kaleleri birer birer Arnavutların eline düşüyordu.

Osmanlı hâkimiyetinden bıkmış olan bölgelerin bütün prensleri, bütün beğleri, liderleri, Akçahisar'a koşarak İskender Beğ'i birliklerinin tek diktatörü olarak tanıdılar, kendisine dağlarının istiklâli için asker ve para yardımında bulunmaya başladılar.

XX

Bu arada II. Murat'ın kumandanlarından Ali Paşa, Hunyad önünde muzaffer olan kırk bin kilişik bir ordu ile ilerlemeye devam ediyordu. Önünde kimse dayanamıyor, herkes karlı dağlara kaçışıyordu. Makedonya boğazlarının daha uzun müddet Türkler ile çekişebilecek durumda olmasına karşılık, Osmanlı ordusunun sayı üstünlüğü karşısında çekinmiş gibi davranarak, öncü kuvvetlerini geri çekti ve Türklerin Akçahisar'ın iç ovasına girmesine göz yumdu. Eski bir deniz yatağı gibi düz ve yuvarlak bir ova olan Akçahisar ovasının yan tarafları sarp yamaçlar ile çevrili olup ancak alçak tepeler üzerinde tarım yapılabiliyor ve geçitlerin ağzında yerleşilebiliyordu. Bu düzleşmiş tepelerin üzeri sırasıyla bir orman, bir otlak şelkinde örtülü olup araları muazzam bir kalenin hisarları gibi kayalıklar ile kaplı idi. Yukarlardan karların erimesi ile köpürerek akan sular çam ağaçlarının arasından süzülerek ovanın ortasında yılankâvî yol alan nehre dökülüyorlardı.

Bu havzanın tam ortasında geniş ve basamaklı bir kaya parçası önce hafif meyille, sonra birden dikleşen koni şeklinde yükseliyor, tam üzerinde de Epir'in başkenti kıvrımlar yaparak yerleşmiş oluyordu. Yağmurla kararmış, yazın sıcağı ile kavrulmuş surları, düz damları, kalesi, atların ve katırların nalları altında kayan çıplak taştan veya iğri büğrü kayalardan meydana gelmiş sokakları, minareleri, kilise çanları ile Makedonya kartallarının ulaşılmaz kayalıklarda kurdukları yuvaları andırıyordu. Şehir ile ova arasında keskin kayaya açılmış, zaman zaman seyyar köprüler ile

yola bağlanmış, terasları incir ağaçları ile kaplı sağlam kuleler yer alıyor, böylece yabancı bir ordunun istilâ emellerini zayıflatıyordu. Ancak içten bir ihanet bu kalenin düşmesine sebep olabilirdi. Halbuki İskender Beğ'in vatandaşlarına olan güveni sonsuzdu.

XXI

İskender Beğ, şehirden en iyi askerlerinden otuz bini ile ayrıldı, bütün ovayı Osmanlılara bırakmış gibi davranarak ordusunu iki ayrı kanada ayırdı ve Akçahisar ovasının iki ucuna çekildi. Yüksek boğazlardan ovaya inen Türkler karşılarında engel olarak kalenin yükseldiği tepeden başka bir şey görmediler. Dar geçitler, tepeler, ormanlar ve kayalıklar İskender Beğ'in askerlerini gözden saklıyordu. İskender Beğ tarafından verilen işaret üzerine tepelerin tabiî mazgalları arkasına gizlenmiş olan toplar gürlemeye başladı, zırhlı Arnavut süvarisi birden gafil avlanan Osmanlı askerinin üzerine çöktü. Çok kanlı geçen bir savaştan sonra yirmi bin Türk şehit edildi, çadırlar, hazine ve atlar tamamen İskender Beğ'in eline düştü. Bu acı haberi Edirne'ye ulaştırması için birkaç sipahinin kaçmasına göz yumuldu.

XXII

II. Murat'ın ikinci tahtan feragatına tesadüf eden İskender Beğ'in kanlı ayaklanması, genç Sultan Mehmed'in vezirlerine bütün Arnavut'luk üzerine sefer yapılacak kadar önemli bir olay olarak görünmedi Yeniçerilerin itaatsizliği, imparatorluğun dizginlerini

çekingen bir elle idare etmeye çalışan padişahın gevşekliği ve nihayet Türklerin isyan eden eyâletleri, vakit kazanmak, karışıklığın kendi kendine sönmesini ve liderler arasında anlaşmazlığın başgöstermesini beklemek gayesiyle önce kendi hallerine bırakma siyaseti, İskender Beğ'e bütün Arnavutluk'u elinin altında birleştirmek için uygun zamanı kazandırıyordu. Epir'e iki ayrı ordu ile gönderilen Firuz ve Mustafa Paşa'lar, Ali Paşa gibi başarısızlığa uğradılar.

Müsait zamandan istifade ederek İskender Beğ İtalya'nın hristiyan güçlerinin ve bilhassa Papa'nın yardımını ve ittifakını talep etti. Başarılarının şöhreti sınırları aşmıştı; hristiyanlık kendisinde Varna'nın intikamcısını ve Arnavut dağlarında müslümanlığın çöküşünü görüyordu. Sicilya'dan, İspanya'dan, Kalabriya'dan, Almanya'dan bir hayli maceraperest İskender Beğ'in bayrağı altında savaşmak için koşup geliyordu.

Yalnız uğrunda mücadele ettiği dâva dini olmaktan ziyade millî karakter taşıyordu; zira öncelikle İlirya yaylası üzerinde hâkimiyetini yaymak ve sağlamlaştırmak istediğinden, kendisinden daha fazla hristiyan olan Bosnalılar ve Dayna kalesini çekiştiği Venedikliler ile de savaşıyordu. Kendine vâris tâyin ettiği, talebesi ve yeğeni Hamza, Dayna surları önünde Venediklilere mağlûp olunca onlarla barış yaptı ve bu savaştan istifade ederek Epir'e girmiş olan Venediklilerin sâdık dostu Türklerin bir ordusuna karşı harekete geçti. Osmanlı birliği Dayna geçidinde yukarlardan itilen kayaların altında darmadağın oldu, çoğu öldü, kurtulanlar ise fidye karşılığı iade edildi

XXIII

II. Murat üçüncü defa Edirne tahtına çıkmıştı. Birliklerinin başarısızlığı ve eskiden gözdesi olan birisinin Avrupa'da kendisi ile boy ölçüşmeye kalkışması padişahı sarayın zevklerinden ayırmaya yetmişti. Büyük bir ordunun başında bizzat kendisi sefere katıldı ve ayaklanmayı boğmak için Arnavut dağlarına tırmanmaya başladı. 1449 kışını geçirdikten sonra dağları aşarak düzlüğe indi.

Ordusunu iki kısma ayırarak aynı anda Stetifrad ve Dibra kalelerini kuşattı. İskender Beğ alışılagelmiş taktiğini kullanarak iyi gizlenmesini bilen süvarileri ile sessizce Osmanlı ordusunun arkasına yaklaştı Stetigrad'ı zorlayan kırk bin Osmanlı'nın üzerine on bin atlısı ile hücum etti. Atının sürati sayesinde Akçahisar'da hayatını kurtarabilmiş olan Firuz Paşa bu sefer İskender'in kılıcından kendini kurtaramadı ve şehit düştü.

Ancak Türklerin sert direnişi karşısında başka bir şey elde edemeden ormanlara kaçmak zorunda kaldı. Şehir şerefli şartlar ile teslim olmayı kabul etti.

Toplara ve Türklerin saldırılarına dayanan Dibra kalesi ise susuzluğa teslim oldu. Kayalardan yapılmış surların arkasında İskender Beğ'in adamları sadece tek bir derin kuyudan istifade edebiliyorlardı. Kale sakinlerinin önemli bir kısmı müslüman olup Kur'an'da mekruh olarak yazılı şeylere Türkler kadar dikkat ederlerdi. Kuyunun içine bir hristiyan tarafından

atılan köpek ölüsü yüzünden dînen günaha girmektense kale kapılarını açmayı yeğ buldular. Dibra'yı müdafaa eden ve müslüman olan kale kumandanı boşuna halkı ikna etmeye çalıştı; mecburiyetlerin günahı önlediğini ileri sürdü, hattâ kirlenmiş sudan bizzat kendisi içti; ancak hurafeler vatanperverliği bastırdı ve Dibra'da Stetigrad gibi teslim oldu.

XXIV

Arnavutluk'un yüksek tepelerine ve güçlü kalelerine sahip olan II. Murat, bütün boğazlardan bir anda inerek Akçahisar havzasını istilâ etti. Arnavut lideri, dışarda hareketlerinde daha serbest olacağını düşünerek kuşatmayı yarmak istediyse de muvaffak olamadı. Kale kumandanlığını soyundan gelen bir Arnavut lidere terketti.

Padişah bu kumandanın sadakatini iki yüz bin akçe ve Anadolu'da yarı bağımsız bir beylik vaadiyle bile satın alamadı. Tehdit gibi rüşvette tesirsiz kalıyordu.

Bir ara dışarı kaçmayı başaran İskender Beğ etrafına topladığı dağlılar ile kuşatmayı sürdüren Türkleri gece baskınları ile rahatsız ediyor, sessizce çadırlara kadar sokularak uyuyan yeniçerileri katlediyordu. Gün doğmadan tekrar dağların erişilmez doruklarına tırmanıyor, baskınlar yeniçeriler arasında hoşnutsuzluğa sebep oluyordu.

XXV

Nihayet II. Murat fazla oyalanmanın imparatorluk için tehlikeli olacağını kestirdiğinden İskender Beğ

ile bir anlaşma yapmak üzere Yusuf Paşa'yı görevlendirdi. II. Murat, İskender Beğ'e bütün Arnavutluk'un ırsî hâkimiyetini veriyor, ancak kendisinin üstünlüğünü tanımasını ve her yıl ufak bir vergi ödemesini şart koşuyordu. İskender Beğ, istiklâllerini kandan başka bir fiyat karşılığı satmayacaklarını ileri sürerek teklifi geri çevirdi. Zaten kaldırılmış olan kuşatma sonunda Osmanlı ordusu Edirne'ye geri dönerken, İskender Beğ de kendi başkentine giriyordu. O tarihten sonra Arnavut isyanı aynı şiddetiyle devam etti. Fakat İmparatorluğu sarsacak kadar önem kazanamadı.

Edirne'ye gelişinden bir müddet sonra II. Murat çok sevdiği karısı Mara'nın kollarında hayata gözlerini yumdu. Öldüğü vakit kırk dokuz yaşında yoktu. Çeşitli feragatları esnasında Manisa'da beş yıl, savaş alanlarında ve imparatorluk tahtında yirmi beş yıl geçirmişti. Mizacının temeli olan savaş, aşk ve filozofça melânkoli bütün hayatını sırasıyla meşgul etmişti. Fazlasıyla lâyık olduğu imparatorluk kendisi için daima bir yük olmuştur. Milleti için uygun, kendisi için de şerefli bir şekilde tahttan ayrılamamanın verdiği keder ölümünü çabuklaştırmıştı. Zevklerinden mahrum olarak hükmetmek, barışsever içgüdüler ile savaşmak zorunda kaldığı için, her ne kadar şanlı olursa olsun bütün kaderi sürekli olarak mizacı ile ters düşmüştür. Kaderinin önüne çıkardığı bütün terslikler hattâ hükmetmeye bile olan isteksizliğine karşı iradesini başarı ile kullanmasını bilmiştir. Öldüğü vakit imparatorluğun başında tek düşman olarak İskender Beği bırakıyordu.

XXVI

Devrinin eserleri, Roma Sen Piyer Kilisesini andıran ancak ondan daha az heybetli ve daha fazla zarif olan şahane Edirne Camii başta olmak üzere Anadolu ve Rumeli'yi süsleyen yollar, su kanalları, köprüler olmuştur. Saray divanının ve ordunun teşkilâtlanması ve disiplin altına alınması da unutulmaması icap eden önemli eserlerdir. İmparatorluğuna şimdiye kadar Osmanlıların rekabet etmeyi düşünmedikleri Binzans ve İran saraylarının haşmetini kazandırdı. Bu haşmeti sağlamakla Asya'lı hükümdarların halklarının gözünde bir nevi ilâhlaşmalarını ve meraklı bakışlardan uzak kalmalarını temin eden önemli şartı yerine getirdiğine inanıyordu. Üç defa yerine getirdiği feragat ile yerleştirmek istediği bu gcleneğin yalnız kendisi için değil halefleri için de tatbik edilmesini istediğini belirtiyordu.

Bizanslı tarihçi Chalcondyle'in, II. Murat'ın askerî maiyetinin ihtişamı hakkında verdiği bilgiler Semerkand, Bağdad hükümdarları ile Konstantin'in halefleri devrinde İstanbul'un debdebelerini hatırlatacak nitcliktedir. Gelecek nesiller için hazırladığı hâtıralarında Chalcondyle, bizzat ziyaret ettiği Bursa ve Edirne saraylarının tanziınini anlatmaktadır.

«On bin piyade özellikle padişahın hizmetindedir. Tutsak düşen ufak yaşta çocuklar iki üç yıllığına Anadolu'ya gönderilerck Türkçe öğrenmeleri sağlanır. Yeni dillerini okuyup yazmasını iyice öğrendikten sonra iki, üç binlik partiler hâlinde Gelibolu'da üslenmiş olan donanmaya sevk edilirler ve denizcilik öğ-

renirler. Her yıl elbise ve kılıç alırlar. Buradan geçinmelerine rahatça yetecek kadar bir maaşla doğrudan padişahın Kapı'sında hizmete başlarlar. Onar, ellişer gruplara ayrılarak tecrübeli subayların kumandasında iki ay süre ile sıkı eğitim görürler ve oradan nihaî olarak sarayın muhafızlığını yüklenirler. Saraya Osmanlı ailesinden olanlar, vezirler, hazinenin yüksek dereceli memurları ce hükümdarların özel muhafızları haricinde hiç kimse sokulmaz.»

«Padişahın biri kırmızı, diğer ikisi altın işlemeli keçe ile kaplı üç çadırı vardır. Aynı yerin etrafında da başka işlerde kullanılmak üzere on beş çadır daha mevcuttur. Bu dairenin dışında Divan'ın diğer yüksek rütbeli üyelerine ait olan çadırlar sıralanır; meselâ imrahor, şerâbdâr, mirûl âlem, vezirler ve padişahın habercileri çavuşlar, bunlar arasındadır. Padişahın seçme muhafızı olan yeniçeriler dışında imparatorluk çadırı üç yüz atlı silâhdar ile korunur; bunlardan sonra Asya, Mısır, veya Afrika'nın çeşitli ülkelerinden geldikleri için Garib denilen hizmetkâr sınıfı gelir. Yine muhafız alayı olarak sekiz yüz ulûfeci ile padişahın yakınlarından seçilen asîl Türk ailelerinin çocukları olan iki yüz atlı vardır. Harp zamanı Saray tarafından kabul edilen nizama göre Rumeli ve Anadolu beğlerbeğleri ordunun en yüksek iki kumandanlığını paylaşırlar ve doğrudan doğruya sultandan emir alırlar. Bunların altında, hükümdar tarafından bayrak verilerek bir şehrin veya bölgenin idaresi bağışlanmış olan sancakbeğleri ile bunları takip eden bölgenin ileri gelen liderleri ile askerleri gelir. Ordugâh'daki düzen ise süvarilerin iki kısma ayrılması,

azabların tek bir kumandan altında savaşmaları şeklindedir.»

«Silâhşör denilen sınıftan başka, yolların onarılması gibi işlerle meşgul olan ve akyâm denilen azablar vardı. Ordu konakladığı yerlerde çadırlar son derece muntazam olarak kurulur, bol yiyecek giyecek temin edilirdi. Padişaha refakat eden yüsek şahsiyetler daima yanlarında yük hayvanları iaşe ve silâh yüklü develer, atlar ve katırlar bulundururlar, böylece orduda insandan çok hayvan olurdu. Özel bir bölük, ihtiyaç maddelerinin taşınması için görevlendirilmişti. Kıtlık olduğu takdirde, yiyecekler en mükemmel yararlılık gösteren birlikler arasında pay edilirdi. Seferlerin ihtiyacına göre ordunun çadır sayısı on bin civarında değişirdi.»

XXVII

Yine II. Murat devrinde sadrazamların imparator yardımcısı sayılacak mertebeye yükselmeleri ve yetkilere sahip olmaları gerçekleşmiştir. Bu kurumun doğu tipi hükümdarlıklara hayret edilecek bir tarzda uygun düştüğü görülmektedir. Doğu'da hükümdarlık kutsal olup, mutlak hâkimiyetin karşısında din ve geleneklerden başka bir denge unsuru yoktur. Ancak tebaanın hürriyetleri içinde yer alan ve sık sık ayaklanma niteliğine bürünen hükûmetten şikâyet ve hattâ muhalefet, hükümdara kadar ulaşmamalıdır. Sadrâzam, o mevkide bulunması ile tebaanın şikâyetlerine karşı tek sorumlu olur ve hükümdarın hayatını kurtarır. Bu kurumun esas gayesi işte budur. Avrupa'da

tatbik edilebilseydi, hükümdarın otoritesinin istismar edilerek elinden alınmasına sebep olurdu. Bilgin d'Ohsson tarafından anlatıldığı şekliyle hiçbir yerde sadrâzamlığın selâhiyetleri bu kadar açık olarak ortaya konmamıştır. Sadrâzamların görevleri ve yetkililerinin dehası olmasaydı Osmanlı padişahlarının hâkimiyetinin tarihi anlaşılamazdı. Bırakalım d'Ohsson anlatsın:

XXVIII

«Vezir kelimesi Arapçada «idareye ortak olan» anlamını taşır; vezir-î âzam ise büyük vezir demektir. III Selim'in tahta çıktığı yıl olan 1879 yılına kadar, 1370'den beri yüz yetmiş sekiz vezir-î âzam gelmiştir.»

«Daha önceleri bu yüksek makam, divan'ın belli başlı üyelerine tevcih edilirdi. Genellikle ikinci kubbe altı veziri baş vezirin yerine geçerdi. Fakat III. Ahmed devrinde kaldırılan kubbe altı vezirleri yerine padişah bu ulu göreve kâh eyâlet valilerinden birini, kâh İstanbul'da bulunan kapdân-ı deryâ, mirahor, Kâhya bey, Yeniçeri ağası veya silâhdar ağa gibi yüksek şahsiyetleri getirirdi. Daha aşağı rütbeden kişilerin o mevkiye getirilmeleri son derece enderdi; eğer öyle bir şey olmuş ise o şahsa sadâret makamına gelmeden önce paşalık ünvanı verilirdi. Padişahın tercihi esnasında yakınlarının rolü büyük olurdu. Sarayına kapanmış olduğundan kabiliyetleri ile dikkati çeken adamlarını sadece ismen tanırdı. Entrika, tesadüf ve kapris imparatorluğun dizginlerini istediği gibi oyna-

tırdı. Sarayda meydana gelen yeni entrikalar ve kuşkulu hava vezir-î âzam'ın uzun zaman mevkiini korumasını önlerdi. Saray subaylarından birinin gelip kendisinden yetkiyi geri alması ile bir hiç olurdu. Eğer idam edilmezse mutlaka sürgüne yollanırdı. Genellikle mallarına el konulur ve bir eyâlete vali olarak tâyin edilirse bu çok memnuniyet verici bir olay olurdu.»

«Eskiden imparatorluk yüzüğü vezir-î âzam'a kendi dairesinde bir saray subayı tarafından verilirdi. I. Ahmet devrinden beri bizzat padişah'ın elinden alır ve Bâb-ı âliye bir muhafız kıtası eşliğinde dönerdi. Sarayda divan toplantısı olduğunda, görevli subayların hepsi sadrâzamı ayakta sıra hâlinde karşılarlardı. Yeniçerilerin ağası ve ileri gelen subayları kendisini her Çarşamba ve Cuma günleri cami dönüşü ziyaret ederlerdi. Cuma günleri fazladan kapdân-ı derya, iki imrahor ve kapıcılar kâhyası ödevlerini yerine getirirlerdi. Ayda bir defa halkın şikâyetlerini arife ve iki bayramın birinci günleri de sivil ve askerî yüksek rütbeli şahısların tebriklerini kabul ederdi. İmparatorluğun bütün ileri gelenleri, müftü hariç eteğini öpmek zorundaydılar; lâkin genellikle onların bu hareketine izin vermez ve elini uzatırdı.»

«Vezir-î âzamın kayığı on iki kürekli olup arka tarafında yeşil kumaştan bir tentesi vardı. Şâtır adı verilen sekiz özel muhafızı ve on iki küheylâna sahip olma imtiyazına mâlikti. Askerî musikîsi nefesli sazlardan, irili ufaklı davullardan, zillerden ve ancak savaş zamanları ilâve edilen köslerden ibaretti.»

«Halk arasında göründüğü vakit perdedârları kendisini yüksek sesle dualar söyleyerek selâmlardı.»

«Ordunun başkumandanlığını alma merasiminde padişahdan, geniş yakalı samur manto, kılıç, hançer, yay, okluk ve iki sorguç alırdı. Başkenti, Hz. Muhammed'in sancağı ile ve padişahın atlarından birinin üzerinde terkederdi. Emrindeki atlar o zaman on sekize yükselir ve padişahın on altı özel muhafızı bütün savaş boyunca yanında kalırdı.»

«Kamu işleri ile görevli olan bütün memurlar, yine müftü hariç, vezir-î âzamın huzurunda yeni görevlerine başlarlardı. Huzurunda, mevkilerine göre, bir kaftan veya samur kürk giyerlerdi. Ancak vezir-î âzam ve baş kadı padişahın huzurunda giyinirlerdi.»

«Sadr-ı âzam sık sık şehir içinde, yanında subayları olduğu hâlde, teftişler yapar, zabıtanın durumunu ve bilhassa yiyecek maddelerinin fiyatı ile malların ağırlığına bakardı. Önceleri yanında yeniçeri ağası ile İstanbul kadısı bulunurdu. Şimdi teftişlerini gizlice ve divan'ın tatil olduğu Pazartesi ile Perşembe günleri yapmaktadır. Aynı günler ihtiyatlı bir siyasetin gereği olarak şeyhülislâm ile önemli mevzularda konuşma yapmaya gider. Kapdân-ı derya ile üç büyük kara ordusunun kumandanları da kendi bölgelerinde ve özellikle geceleri teftişler yaparlar.»

«Eğer padişah eyâlet valilerinden bir paşayı sard-ı âzamlığa getirirse, paşanın taşradan başkente avdeti esnasında geçen süre içinde kaim-mekân adı verilen bir başka paşa vezir-î âzamlık makamına vekâlet eder. O takdirde bu mevki kısa süreli ve önemsiz olur, ancak savaş zamanı işler başka türlü gelişir. Vezir-î âzam orduyu yönetirken, kaim-mekân, padişahın ya-

nında çok etkili bir şahıs olur ve genellikle iki vezir arasında gizliden gizliye bir rekâbet doğar.»

«Vezirler uzun zaman kendi özel evlerinde otururlardı; ama 1654 yılında bu makama gelenler Paşa Kapısı denilen geniş bir köşkte kalmış ve o zamandan beri saraya da yakın olan bu köşke Bâb-ı âli denmiştir.»

«Vezir-î âzamın görevine son verildiği vakit kapucular kethüdası, tarafından kendisine gizlice padişahın el yazısı ile yazılmış fermanı getirilir. Takdim edilen hatt-ı şerif'i öpen sadr-ı âzam hemen imparatorluk mührünü teslim eder ve ailesi ile dahi görüşmeden kendisini sürüldüğü yere götürecek olan subayı takip eder. Azledilen bir vezir-î âzam asla İstanbul'da kalamaz. Eğer tevkif edilecek ise bu ödev bostancı başına verilir.»

«Bu önemli vezaret başlıca üç kısma ayrılmıştır: Kâhya bey, reis efendi ve çavuş başı.»

XXIX

II. Murat'ın ölümünde vezir-î âzam olan Halil Paşa, alışkanlık ve kabiliyet yüzünden dedesi ve babası gibi aynı makamı işgal edebilmişti. Lâkin bu mevki asla kendisine irsen bağlanmamıştı. Bu arada II. Murat imparatorluğun bazı yüksek mevkilerini bazı aileler için irsî duruma getirebilmişti; bu ailelerden Mihal oğulları, Samsama'lar ve Elvan Beğ sülâlesi sayılabilir.

Türk dili, felsefe, tarih, şiir, san'atlar ve sanayii, Edirne Camii'nin üç şerefeli minaresi ile zirvesine

ulaşan mimarî hariç, II. Murat'ın çalkantılı ve kesikli saltanat devrinde pek gelişme imkânı bulamamıştır. O devirden yalnız büyük bir şair olarak Amadeddin Divan'ı ile kalabilmiş, ama ne yazıkki o da eserlerinden ziyade mâruz kaldığı talihsizlikler ile meşhur olmuştur. Amadeddin, Kur'an-ı Kerîm'i peygamber tarafından Tanrı'nın birliği ve ululuğu hakkında insanlara fikir veren bir vahiy olarak görmüş ve Kur'an'ın bu mantıkî yorumdan sonra Tanrı ile yarattıklarını kaynaştırmış ve bütün samimiyetiyle, «ben Tanrı'yım, Tanrı'dan doğar ve Tanrı tarafından yutulurum, tıpkı engin denizin bir damla suyu yuttuğu gibi» diyebilmiştir. Bu düşünce imamlar ve müminler arasında çok şiddetle tepki doğurdu. Eserleri ile kaynaştırdığı için Tanrı'yı küçülttüğü ve Hz. Muhammed'i de Tanrı'nın ulu bir elçisi değil de sadece bir filozof olarak kabul ettiği için alçalttığını iddia ettiler. Bunlar aklın ve tabiatın devamlı hârikalarını değil, olmayacak mucizeleri bekliyorlardı. Ulemâ takımı şairi itham etti, yargıladı ve Bursa'da canlı canlı derisini yüzme cezasına çarptırdı. Bu ceza Doğu'da Tanrı ile Kaynaşma (pantheisme) fikrini yok edemedi. İran'da gizli cemiyetler içinde devam etti ve zaman zaman Türkiye'ye taştı.

ONUNCU KİTAP

I

I. Murat'ın ölüm haberi oğlu II. Mehmed'e sürgün hayatından bıkmış, hareketsizliğinden dolayı utanmış ve tahtı gözler bir halde iken ulaştı. «Beni seven arkamdan gelsin!» diye haykırarak atına atlamış, maiyetinin hazırlanmasına bile fırsat bırakmamıştı. Yollarda kendisini eyerlenmiş olarak hazır bekleyen atlara binerek duraklamadan Manisa ile Gelibolu'nun karşısında yer alan Mudanya arasını süratle aldı.

O zamana kadar iki defa imparatorluk tecrübesi geçiren bu şehzade henüz gençliğin baharını yaşıyordu. Aralarında Bellini de bulunan Venedikli ressamların çizdikleri portrelerinde tasvir edilmek istendiği gibi canlı bir mizaca sahip olan II. Mehmed'in mütehakkim iradesi damarlarında kanı ile beraber galeyana geliyordu. Kısa ve kalın bir görünüşü, ata binmekten ve bağdaş kurmaktan eğilmiş bacakları, geniş omuzları, boğa veya aslan gibi adaleleli ensesi, kısa boynu, sık kara sakalı, sert ve sade dudakları, çıkık, dolgun, şiddetli bir kanın dolaşımı ile renklenmiş elmacık kemikleri, hiddetli ve sert bakışlı hafif patlak gözleri, gözlerin üzerinde aşırı derece kalkık, üstün ırka mensup olduğunu gösteren kaşları; beyaz,

geniş ve kırışıksız alnı vardı. Altın işlemeli ve kakım (hermin) kürkü ile süslü kırmızı kaftanı, yakut işlenmiş gümüş kabzalı hançeri, alnından fışkırmış bir çiçek gibi duran, türbanın üzerindeki sarı sorguçu, sadece hükmetmek değil fakat aynı zamanda göz kamaştırmak isteyen bir insanın heybetli ve ince zevkli görüşünü teyid ediyordu. Çehre ifadesinin bütünü, insanın ruhunda letâfetten ziyade dehşet havası yaratıyordu. Mizaç olarak gaddar bir insan görünümü bırakmamakta ise de, anî hareketleri, şiddetinin yumuşaklıktan öldürmeye kadar değişiklik göstereceğini hatırlatıyordu.

II

Yoluna bir saat bile dinlenmeden devam eden II. Mehmed, tahtın bir üçüncü defa elinden gitmemesi için Marmara Denizi'ni bir sandalla aştı ve Manisa'daki sürgün yerinden iki gün sonra Gelibolu'ya ayak basmış oldu. Bir defa ayağını Avrupa'ya bastıktan sonra kendisini hükümdar olarak karşılamak isteyen şehirlerin idare memurlarına ve halkına zaman vermek için iki gün daha gecikti.

Babasının vezirlerinin mektupları tahta hiçbir engel olmadan geçebileceğini bildiriyordu. İlerleyişini yavaşlattı. Edirne'den kendisini karşılamak için gelen heyetleri bekledi ve bütün yol boyunca bir padişaha yapılan sevgi ve saygı gösterilerini kabul etti. Halk geçmişteki hâtalarını unutmuş ve yalnız gençliğini hâtırlıyordu. Yerine göre sert ve yumuşak olabilen bir babanın yetiştirdiği iki tecrübenin terbiye ettiğini,

kararsızlıklarını önleyebilecek bir seviye ve güzellikte olan bir Türkmen kızı ile evlenmiş olduğunu ve iki defa kaybettiği tahta nasıl sahip olunabileceğini öğrenmiş olabileceğini tahmin ettiği şehzadeden halk bir şeyler ümit ediyordu.

III

Vezirler, paşalar, kumandanlar, ulema, ordu ve halk Edirne ovasını kaplayan ceviz ağaçlarının altında bir yerde Sultan Murat tarafından inşa ettirilmiş bir çeşmenin yanında yeni padişahı bekliyorlardı. Sultan görünür görünmez bütün süvariler atlarından inerek önünde yere kapandılar. II. Mehmed şahsına yapılan saygı gösterisini kabul ettikten sonra heyetler, halk ve ordu şehrin kapısına doğru ağır ağır yürüyüşe geçti ve hıçkırıklar içinde ağlamaya başladı. Sultan Murat'ın hâtırasına hürmeten yapılan bu hareket esnasında II. Mehmed atından indi ve o da halk ile beraber babası için ağladı. Şehrin kapısına erişildiğinde matem havası ve hıçkırıklar kesildi; göğe yükselen sevinç çığlıkları arasında kalabalık tarafından saraya götürülen sultan nihayet orda yalnızlığı buldu ve biten bir devir ile yeni başlayan bir devir arasında bocalayarak ilk defa kararsızlığı ve korkuyu tattı. Babanın vezirleri, oğlunun gözünde aynı kabulu görüp görmeyeceklerini bilmediklerinden, saray içinde yeni hükümdarı tamamen yalnız bırakmışlardı.

II. Mehmed, bütün gece onları şüphe içinde bıraktı. Gelenek olarak ertesi gün yapılan tahta çıkma merasiminde imparatorluğun bütün yüksek subayları.

yeniçeriler, ulema ve halkın huzurunda imparatorluk makamına geçti. Eski vezir-î âzam ihtiyar İbrahim Paşa ile hadımağalarının başı tek başlarına taht merasimi için hazır bulunuyorlardı. Birincisi yaşlı olduğu ve idare işlerinden çekildiği, diğeri de mâbeyinci sıfatını taşıdığı için hazır bulunmakta bir sakınca görmemişlerdi.

Padişah Halil Paşa'nın babası olan İbrahim Paşa'ya oğlunun nerde olduğunu sordu ve ilâve etti: «Git söyle ona gelsin ve tahtımın yanında elinden almadığım mevkiinde bulunsun; babası devrinde olduğu gibi oğlu devrinde de görevine devam etsin. İshak Paşa ise babamın cenazesini atalarımızın gömülü olduğu Bursa'ya Yeşil Cami'ye götürsün ve defnetsin.»

Bir kaç yıl önce II. Murat'ı tahta geçirmek için Edirne'den II. Mehmed'i sahte bir bahane ile uzaklaştıran vezir-î âzam Halil Paşa gözden düşmeyi ve hattâ ölümü bekliyordu. İmparatorluğa ve II. Murat'a yapılan bunca hizmet oğul tarafından kendisine yöneltilmiş hakaret olarak kabul edilebilirdi. II. Mehmed'in yüceliğine şaştı, fakat sarayda daima intikamların birbirini kovaladığını iyi bildiği için, yine de geleceğine güvenemedi. Lâkin yaptığı hareketi iyi hizmetleri ile örtebileceğine dair Halil Paşa kendini avuttu ve böylece imparatorluk el değiştirmemiş oldu.

IV

Ancak II. Murat'ın haremi efendi değiştirmiş oluyordu. Sultan Murat'ın odalıklar ile olan aşklarından bir çok kızı ve oğlu dünyaya gelmiş fakat bunların

hiçbiri Sinop prensesinden doğan II. Mehmed ile rekabet edecek seviyeye getirilmemişti. Sinop prensesi II. Muratın Manisa'da birinci tahttan feragatı sırasında vefat etmişti. Sırbistan Prensesi Helen'in ağabeyı ile tahtı çekişecek bir oğlu olmamıştı. Ancak Sultan Murat'ın ölümüne kadar sevdiği Erdel prensesi Mara'dan o sırada henüz emzikte olan bir oğlu dünyaya gelmişti.

Kendisi gibi bir prensesden doğan bu şehzadenin ilerde taht üzerinde hak iddia etmesini önlemek maksadıyla hareket eden II. Mehmed, kararsızlığa veya merhamete fırsat bırakmadı. Sadece cinayetin kimin elinden yapıldığını belli etmek istemiyordu; bu hareketi hamarat bir taraftarının gayreti olarak gösterip suç ortağının üzerine bütün şiddetleri çekerek böylece suç ortaklığını da ört bas etmek istedi.

Üvey kardeşinin katli işini Evrenos Beğ'in talihsiz oğlu Ali'ye bıraktı. Hunyad ve İskender Beğ önünde başarısız kalan ve bunun utancını sarayda daha utanç verici bir işte kullanılmak suretiyle bağışlatmak isteyen Ali Beğ, kundaktaki çocuğu boğdurdu.

Hareme döndüğünde çocuğunun hâlini gören genç annenin ümitsizliği ve dehşeti bütün Edirne'yi kapladı. Böylesine kanlı başlayan bir saltanat devrinden çok şeyler beklenebilirdi. Olayı bastırmak isteyen II. Mehmed, kendi emri ile hareket eden Evrenosoğlu Ali'yi sarayda idam ettirdi. Ertesi gün de, karnında babasının başka bir meyvasını taşımasından endişe ettiği Mara'yı, bütün itirazlarına rağmen İshak adında bir köle ile evlendirdi.

V

Talihsiz prenses Mara'ya karşı uyguladığı hareketin kefaretini ödemek istercesine diğer üvey annesi Sırp prensesi Helen'e son derece saygılı savrandı, hazineden maaş bağlayarak babasının yanına, bir impàratoriçe'ye yapılan saygı gösterileri içinde yolcu etti.

Talihin, vesilelerin ve dinin garip bir değişikliği ile Bizanslıların ve hristiyanların can düşmanı bir padişahın zafer karşılığı, önce evdeşi, sonra dul karısı olan Helen, dul kalmasından bir müddet sonra Bizans'ın son imparatoru Konstantin tarafından zevceliğe istendi. Elli yaşlarında olmasına rağmen, bu birleşmeyi önleyen engellerin mevcut olması Konstantin'i bir hayli üzdü.

VI

İnsan ilişkilerinin garip bir rastlantısı olarak II. Murat'ın ölüm saati geldiğinde İstanbul'un da son saati çalmaya başlamıştı. Sabırlı ve siyasî olan II. Murat zaten kendi toprakları arasına sıkışıp kalmış olan Bizans'ın fethinin Osmanlı imparatorluğuna fazla bir şey kazandırmayacağını, aksine yeni haçlı seferlerine sebep olacağını ve barış içinde bırakmak istediği milletinin başına yeni dertler açılacağını düşünmüştü. Hristiyanlara karşı duyduğu yakınlıktan dolayı «gâvurların dostu» olarak nitelenen Halil Paşa, II. Murat'ın hiddetini daima zayıf Paleologoslardan uzak tutmaya çalışmış, yeni padişahı da «daima elimizin altında olan bir yeri almak bizim için her zaman

mümkündür» diyerek etkilemek istemişti. Vezirinin usta siyaseti ile sarılmış olan II. Mehmed, yine de halk gibi düşünmekte ve Halil Paşa'nın Bizanslılardan maddî menfaat görerek kendi fâtih dehasını önlemeye çalıştığını sanıyordu.

Halil Paşa'nın II. Mehmed'in ruhunda zorlukla bastırmaya çalıştığı hiddet İstanbul sarayının umulmadık bir anda yaptığı küstahlıkla birden patlayıverdi.

Bizans'ın yeni imparatoru tarafından Edirne'ye gönderilen elçiler, Sultan Mehmed'i babası zamanında Osmanlıların yardım ettiği bir Türkmen Beyliğine ödemeleri gereken yardımı vermesini, aksi takdirde bu beyliğin Osmanlılardan hakkını aramak için silâha başvuracağını ve Bizans'ın da bunlara gemilerini vereceğini ihtar ettiler.

Halil Paşa bile bu kadar zaaf içinde başvurulan küstahlığa şiddetle karşı koydu. Bütün divanın huzurunda Bizans elçisine şöyle hitap etti: «Pervasız Rumlar! Uzun zamandan beri hileli ve sahte tasarılarınızı takip ediyorum; müteveffa padişahım ve efendim Murat Han, dürüst vicdanı ve lütûfkâr tabiatı ile sizin daima iyiliğinizi istemiştir, ancak şimdiki padişahımız II. Mehmed Han öyle düşünmemektedir. Eğer Bizans onun teşebbüslerinden bu sefer de kurtulursa, Tanrı'nın sahtekârlıklarınızı ve entrikalarınızı koruduğuna inanacağım. Behey çılgınlar! Daha yeni anlaşmayı imzalamış iken kalkıp Asya'dan geliyor ve her zamanki sahte kahramanlıklarınızla bizi kışkırtmaya kalkıyorsunuz! Ama biz tecrübesiz ve güçsüz çocuklar değiliz. Eğer elinizden bir şey geliyorsa yapın, ha-

di Orhan'ı Trakya'nın hâkimi ilân edin, Macarları çağırın, elinizden aldığımız eyâletleri geri almaya çalışın, fakat bilin ki, asla başarıya ulaşamayacaksınız ve sonunda herşeyinizi kaybedeceksiniz. Kısacası, efendimize bütün bunları anlatacağım ve vereceği karar ne pahasına olursa olsun yerine getirilecektir.»

O günden itibaren Halil Paşa, Rumları mukadder akibetleri ile başbaşa bıraktı ve Sultan'ın ruhunda fililizlenmeye başlayan ihtirasa hizmet etmek için kendini adadı. Ortaya çıkan durum Osmanlıların ihtirası için bu kadar uygun ve Bizanslıların siyaseti için o kadar fecî olamazdı. Rum imparatorluğunun son kalesi ilk darbe ile yıkılmaya mahkûmdu. Şimdi bu imparatorluğun çöküşüne sebep olan olayları incelemek için birkaç yıl öncesine dönelim ve Blakernes sarayına girelim.

VII

Ilımlı politikası sayesinde imparatorluğun güçsüz gövdesine uygun düşen ihtiyar imparator II. Manuel Paleologos öldüğü vakit İstanbul'da bir taht müsveddesi ile Yunanistan'da oğulları arasında pay edilmiş prenslik bırakabilmişti. Halefi III. İonnes Paleologos 1425 ilâ 1448 yılları arasında imparatorluğu idare etmiş, Macarların Hunyad'ı ile Türkler arasında çekingen ve mecburî bir tarafsızlık içinde kalarak ülkesini barışta tutabilmişti.

Garip fakat daima geçerli olan bir tenakuz da arzu edilen taht ile o tahtın zillete uğraması arasında meydana gelir, yani imparatorluk içindeki ayrılıklar,

imparatorluğun yıkılış devirlerinde olduğu gibi hiçbir devirlerinde o kadar hırslı, sık ve kanlı olmamıştır. III. İonnes Paleologos'un ölümünde de işte bunun bir örneği görüldü. Cenazesinin gömülmesinde, sanki vücudundaki zehirin izlerini silmek istercesine acele edilmeşi ve gizlilik çinde bırakılması, vaktsiz ölümünde bir cinayet kuşkusu uyandırıyordu., ihtiraslı, fesatçı ve hileci prens Demetrius Paleologos, III. İonnes'in son zamanlarında imparatorluğu dinî ve siyasî sebeplerle karıştırmış, tahta geçmek için halkın desteğini kazanmaya çalışmıştı; bu sefer şehrin ayak takımını isyana teşvik ederek kendi hakkı olmayan tacı silâh zoru ile almaya kalkışmıştı. Kendisinin babasının imparatorluk devrinde doğan ilk çocuğu olduğunu ileri sürerek, kendisinden önce âmâ babaları imparator olmadan dünyaya gelmiş kardeşlerinin taht üzerinde hakları olmayacağını ileri sürüyordu. Ana kraliçe, senato, kilise, şehir halkı ile ordu öncelik hakkından doğan bu saçma iddiayı reddediyordu. Hepsi birden Manuel'in büyük oğlu Mora valisi Konstantin'in veliahtlığını savunuyorlardı. Konstantin'in küçük kardeşi Tomas bile ağabeyinin imparator olmasını doğru buluyordu. Sallantıda kalan imparatorluk başına bir efendi istiyordu. Annesi ve kardeşi Tomas tarafından uyarılan Konstantin, Sparta'da taç giyerek ve tahtı ele geçirmesini fırsat bilen Türklerin tâviz elde edebilmek maksadıyla koydukları çemberi yararak deniz yolu ile İstanbul'a geldi. Ana kraliçe tarafından barıştırılan kardeşler yeni imparatoru kucakladılar ve onun yerine Osmanlılara tâbi Mora'yı idare etmeye gittiler.

VIII

XII. Konstantin Paleologos, tanınan bir sürü fırsatlardan sonra ümitsizliğe düşen imparatorlukların yıkılışını düzeltmek için değil, fakat yıkılışını şerefle kapamaları için kaderin yolladığı ender insanlardandı. Dürüst ve iyi bir babadan dünyaya gelmiş, Kantakuzinos'ların sarayında büyük bir asker tarafından yetiştirilmiş, edebiyat ve siyaset sahasında eğitim görmüş, zulme uğramış ve kahraman bir anneden beslenmiş, ondan süt ile birlikte, bilgelere mahsus sabrı ve kahramanlıkları yaratan ümitsizliği öğrenmiş, Mora'da Türklere karşı kâh zafer, kâh mağlûbiyetle dövüşmüş, onlar tarafından yenildiğinde alçaltılmamış olarak başkentinin isyancı halkına korkaklığını ve Rumların siyaset dedikleri sarayın iğrenç entrikalarını bilerek imparatoru olduğu millete lâyık olacak üç şeye, nefret, merhamet ve fedakârlığa sahipti.

İmparatorluğun son günlerini yaklaşmış olarak gördüğünden başka sağlam ve savaşçı ırklardan kendisine yardımcılar aradı. Bu maksatla sarayın protokol şefi Franzes'i Trabzon'a elçi olarak göndererek Gürcistan kralının kızını zevce olarak istedi. Kafkas dağlarının eteklerinde yaşayan hristiyan bir ırk olan Gürcüler'de askerî zihniyet damarlarında kanları ile beraber dolaşıyordu. Konstantin Paleologos'a kraliyet ailesinden bir zevce ile birlikte Osmanlılar ile boy ölçüşebilecek birlikler verebilirlerdi. Ülkesinin yıkılışını bizzat kendi notlarında anlatan Fransez, Gürcistan'a doğru yanında asillerden, rahiplerden, tabiblerden,

musikişinastlardan ve kadınlardan kurulu doğuvârî bir heyetle yola çıktı. Maksatları yıkım hâlinde olan imparatorluklarını, komşularına karşı daha diri göstermekti. Görüşmelerinde başarıya ulaşan elçi İstanbul'a döndü. İlkbaharda tekrar doğuya gidecek ve muazzam debdebe arasında prensesi alacaktı. Konstantin'i yeni saray çevresinin engelleri, kötülükleri ve korkaklığı yüzünden ümitsiz bir hâlde buldu. Sırdaşına açıkladığı sözleri, milletinin küçüklüğünü daha iyi ölçebilmek için ululaşan bir imparatorun, göz yaşları ile kesilmiş iyi duygularını dile getirmektedir.

«Bana menfâat gözetmeksizin nasihat veren annem ve Kantakuzinos'u kaybettikten sonra, ne dostluk, ne güven, ne de takdir duyabileceğim bir sürü insan etrafımı çevirdi. Büyük Amiral Lukas Notaras'ı tanırsınız, inatla kendi duygularına sarılmış olarak, her gittiği yerde benim düşüncelerimi ve hareketlerimi kendi arzusuna göre ayarladığını iddia ediyor. Geri kalan dalkavuklar ya parti düşüncesi, ya da kişisel çıkarları ile uygun davranışlarda bulunuyorlar. Yani bundan böyle siyaset ve evlilik meselelerini rahiplerle mi görüşeyim? Sizin gayretinize ve çalışmalarıma çok ihtiyacım var. İlkbaharda kardeşlerimden birini Batılı güçleri yardımımıza çağırmaya iknâ edeceksiniz. Mora'dan Kıbrış'a gizli bir ödevi yerine getirmek için geçecek, oradan da Gürcistan'a giderek müstakbel imparatoriçe'ye refakat edeceksiniz.»

IX

İmparator ve başkentin ileri gelen şahsiyetleri, aynı inanışın hıristiyanlığın bütün üyelerine faydalı

bir birlik sağlayacağı ümidiyle Roma ve Yunan Kiliselerinin birleşmesi maksadıyla yeniden teşebbüslere giriştiler. İki kilise arasında bütün ayrılığa sebep olan metafizik kavram değişikliği İncil'in iki takipçisi için ezelî dargınlık sebebi olacak kadar makûl görünmüyordu. İki defa Roma ile İstanbul'un aydın Devlet ve Kilise büyükleri tarafından prensipte bu dargınlık giderilmiş, yerine göre şeklen veya esaslı olarak bir senbol etrafında birleşilerek barışma sağlanmıştı. Ancak İstanbul halkı hiçbir zaman bu anlaşmaları kabule yanaşmamıştı. Tabiatüstü inanışların tartışılması insan zihninin ihtiyaçlarından biri olarak gözükmektedir. Dinbilim'den istifade ederek hıristiyanlığın içindeki çekişmelerden ve ayrılıklardan bir doğu hıristiyanlığı ortaya çıkaran bu Rum halkı, onu kötülükleri ile ifsat ettirmiş ve kendi inadının keyfine göre yorum yapma hakkının yalnız benliğinde olduğuna inanmıştır. Roma ile ne barış, ne de anlaşma istiyordu. Yunanistan bir zamanlar inanışlarını Roma'ya göndermişti, şimdi ise Roma kendilerininkini oraya yolluyor ve Bizans patriğini küçük düşürürcesine bir kilise hâkimiyeti kuruyordu. Daha önceleri gördüğümüz gibi, İstanbul halkı imparator Manuel ve rahiplerine imzaladıklar Floransa Anlaşmasını yırttırmış, görüşmeleri inkâr ettirmiş ve Rumlara has bir taassupla yeniden ikiliği kurdurtmuştu.

Olgunlaşma fırsatı bulamayan bu görüşmelerden sonra Lâtinler ile Rumlar arasında dinî mevzular daha şiddetle tartışılmaya başlanmıştı. Talihsiz Konstantin, bu kavgaları bir dinci gözü ile değil bir vatansever olarak ele aldığı için, hıristiyanlığın doğu'daki tek başkentini kurtaracak olan anlaşmanın bir an ön-

ce sağlanması için çırpınıyordu. Doğu'yu kemiren cüzzam olan rahiplerinin taasubunda, keşişlere delicesine bağlanmış olan milletinin ön yargılarında aşılması son derece güç engeller görüyordu. Roma'ya önceden bir şey belli etmeden elçiler göndererek Batı Kilisesi'nin başkanının yardımını istiyor, iki kilisenin birleşeceği vaadinde bulunuyor ve böylece hiç olmazsa Papa'nın İstanbul'a bir elçi göndermesini teşvik etmek istiyordu. Papa V. Nikolas, Rumların inadına karşı kin ile dolu olarak, yardım elini uzatmaktansa ateş püskürdü ve Türklerin şahsında Tanrı'nın İncil'i yırtan Rumlardan intikam aldığını belirtti. Buna rağmen Roma İstanbul'a Rus kardinali İzidor'u göndererek imparatorla Floransa Anlaşmasını imzalamak üzere görevlendirildi. Papa, ancak bunun karşılığında katolik hıristiyanlığı Bizans'ın yardımına çağıracağını ifade ediyordu.

İzidor İstanbul'a geldi; İmparator anlaşmayı imzaladı; Floransa konsili tarafından kabul edilen merasim tarzına uygun olarak Aya Sofya kilisesi önünde Papa'nın elçisi ile İstanbul Patriği beraberce halka göründüler ve dinî töreni başlattılar. Ancak Roma'lı rahibin alışılmamış merasim elbiseleri ile görünmesi, mayalanmış kutsal ekmek y e r i n e mayasız ekmeğin kullanılması, âyin kadehi içine soğuk su yerine ılık su konulması halkı ve rahipleri o kadar hiddetlendirdi ki, lâtin âyini Rumlara tahammül edilmez bir fedakârlık gibi gözüktü. İmparator, patrik, siyaset adamları, vatanseverler ayaklanan gelenekleri bastırmak için boşuna gayret gösterdiler. Ayak takımı tarafından saygı gören Gennadius adında bir papaz

kilisesinin köşesinden halkı, «lâtinlerin hakaretine» karşı ayaklanmaya teşvik etti. Manastırları dolduran kızlar ve kadınlar, çığlıklar atmaya başladılar, mâtem elbiseleri giydiler, şehri feryat, figân ile doldurdular ve Gennadius'un isyancı çağrısına uyarak ruhânî alaylar tertip ettiler. Ayak takımı ile liman tayfaları bu âyinlerden sonra şehrin meyhanelerine dalarak, keşişlerin ödedikleri şaraplarla iyice sarhoş oldular. Batılı dinsizlerden atalarının inancını satarak yardım dilenen imparatora ve korkaklara lânetler yağdırdılar. Bizans'ın koruyucusu Bâkire (*)'nin şerefine içerek, Oğlu (**)'nun düşmanlarına karşı daima onun muzaffer olacağına dair inançlarını belirttiler. Mayasız ekmek ile yapılan tören sonucu onlara göre kutsallığı bozulan Aya Sofya Kilisesi müminler tarafından boşaltıldı, ve hattâ kapıcılar bile lâtin rahiplere hizmeti reddederek Kilise'den ayrıldılar. Halkın saflığını bilen rahipler kısa zamanda, Konstantin'in kutsal şehrinin tabiatüstü kuvvetler tarafından korunacağına dair gaipten haberler aldıklarını yaymağa başladılar ve Bizans'ın taassubunu büsbütün körükleyerek tek kurtuluş yolunu kapadılar.

Roma ile yaptığı görüşmelerden dolayı halkın gözündeki itibarını kaybeden imparator, yalnız kendi cesaretine ve etrafındaki bir avuç askerin şecâatine güvenmek zorunda kalıyordu.

(*) Meryem Ana.
(**) İsa. (Ç.)

X

Rum İmparatorluğu'nun can çekişmesi ve Konstantin'in tebaasından aykırı düşmesi sırasında Halil Paşa sessizlik içinde Rumeli ve Anadolu ordularını topluyor ve onları gerektiği an efendisine sunmak için hazırlıyordu. II. Mehmed'in ilk defa tahta geçtiği sırada arzularını kabul ettirmeye alışmış olan yeniçeriler yine bir takım istekler öne sürüyorlardı. Ama aynı adamda aynı hükümdarı bulamadılar. Yıllar geçtikçe Sultan Mehmed de olgunlaşmıştı.

Babasının defin merasimlerinde bulunmak ve Karaman'da meydana gelen karışıklıkları bastırmak için bir kaç gün Bursa payitahtında oturmak zorunda kalan Sultan II. Mehmed'in yokluğundan istifade eden yeniçeriler her padişahın cülûsunda talep etmeyi alışkanlık hâline getirdikleri ulûfelerine zam için ısrara başlamışlardı. Padişah da bunun üzerine nefret ve küçümseme ile on kese altın fırlattı. Fakat ertesi gün yeniçerinin ayaklanmasını bastıramadığı için yeniçeri ağasının yüzüne kırbacı ile vurdu. Ordu içindeki zihniyeti değiştirmek maksadıyla kendi maiyetindeki yedi bin doğancıyı yeniçeri ocağına dahil ettirdi ve başlarına kumandanları arasında en sadık, en sert olan Mustafa Beğ'i yeniçeri ağası olarak atadı.

XI

Bu şiddet hareketinden sonra Bursa sarayına kapanarak, itaatsiz askerlerine hoşnutsuzluğunu belli etmek gayesiyle mevcudiyetini onlardan sakladı. Sul-

tan'ın bu uzun dargınlığı daha gürültülü bir ayaklanmayı teşvik etti. Yeniçeriler arasında padişah'ın haremdeki kadınlar tarafından gevşetildiği, bu arada Suriyeli bir cariyeye fena hâlde gönlünü kaptırdığı, hastalık derecesinde şehvete kurban olduğuna dair dedikodular almış yürümüştü. Efendilerinin hayatı ve şânı için endişe eden yeniçeriler, toplanmışlar, sarayın kapılarını zorlayarak içeri girmeyi başarmışlar ve koridorlarda bağırarak efendilerini istemişlerdi.

II. Mehmed sert bir yüzle karşılarına çıktı ve para ile satın alınan askerler istemediğini söyleyince, hep birden ayaklarına kapandılar ve af dilediler. Padişah'a en yakın ve en cesaretli olanlar endişelerinin ve ayaklanmalarının hakiki sebebini açıkladılar. II. Mehmed onlara cevap vermeden harem ağasına emrederek o güzel cariyenin başının vurulmasını istedi ve böylece aşka değer vermediğini ispat etti. İmpatorluk için sevdiğinden kendini mahrum etmesini bilen hükümdarın korkunç ispatını gören yeniçeriler iknâ olarak geri çekildiler ve sâkinleştiler. Dehşetin tesiri ile II. Mehmed'in bütün hükümdarlığı boyunca bir daha ayaklanmaya cesaret edemediler ve daima görevleri başında kaldılar.

XII

Aynı şekilde kanlı ve süratli cereyan eden olaylar padişah'ın Anadolu'daki mevcudiyetini ispat etti.

Bursa köylerinden bir kadın saray hizmetkârlarından birkaç çocuğun kavunlarını çaldıklarını şikâyet etti. Hizmetkârlar hırsızı itiraf etmeyince güya

Sultan hepsinin karınlarının deşilmesini ve hırsızın o şekilde bulunmasını buyurmuştu. Rum tarihçiler tarafından anlatılan bu hikâye Türk ve İtalyan tarihçiler tarafından şiddetle reddedilmektedir. Mağlûpların böyle küçültücü hikâyeler uydurdukları bilinen şeylerdir.

Ama aynı Rum, Venedikli ve Cenevizli tarihçiler II. Mehmed'in Manisa ve Bursa'daki devirlerinde en ileri görüşlü fikirlere açık bir eğitimi desteklediğini ittifakla yazmaktadırlar. Arapça, farsça, kaldece, ibranîce, lâtince ve rumcayı, o dillere ait konuları tartışabilecek kadar iyi bilirdi. Venedikli ve Cenevizlilerin kendi şerefine kaleme aldıkları lâtince şiirleri okur, âlicenaplık örneği göstererek sarayına çağırdığı İtalyan ressam ve müzisyenleri ile samimiyet kurardı. Dinî hoşgörürlüğünün taassuptan ziyade dinsizliğe karşı olduğunda herkes görüş birliğine varmıştır; milletinin ibâdetini dıştan gözlerdi; fakat samimî görüştükleri ile islâmiyetin kurucusundan büyük bir serbestiyet ile bahsederdi. Sürekli olarak Plutark'ı okur, ve bu tarihçinin hayat hikâyelerini anlattığı İskender ile Sezar gibi büyük fâtihlere hayranlık duyardı. Milletine ve bizzat kendisine gayret vermesi için büyük adamların hayat hikâyelerini türkçeye çevirtmişti.

XIII

Edirne'ye döndüğünde, Antik devirlerdeki hayranları gibi, zafer ve fetih içini kemiriyordu. İstanbul'un fethedilmesi fikri devamlı olarak zihnini meşgul ediyor, hattâ onu geceleri sıçratarak uyandırıyordu.

İki imparatorluğa sahip olan Osmanlılar aslında gerçek bir başkente sahip değildiler. Bursa, Asya'nın bir ucunda çok uzak oluyor; Edirne Rodop ile Hemus dağları arasına sıkışıp kalıyor; Selânik ise Teselya Boğazlarının arasında bir körfezin içine fazla gömülüyordu. Ortada sadece İstanbul kalıyor, Romalılar ve tabiat tarafından çift hattâ üçlü bir imparatorluğun tek merkezi olacak niteliklere sahip oluyordu. Dünyanın geçit yolları, vâdileri, nehirleri, ovaları, boğazları, denizleri hep orada birleşiyor ve yirmi milletin bağlı olduğu hükmedici bir merkez oluyordu. İstanbul'un hâyâli gece ve gündüz genç fâtihin aklından çıkmıyordu.

XIV

Rumları telâşlandırmak ve vaktinden önce Batı hıristiyan dünyasının endişesini uyandırmak korkusu ile sabırsızlığını gizlemeye çalşıyor, lâkin büsbütün de hâkim olamıyordu. Düşüncelerinin karışıklığından uyuyamadığı gecelerden birinde Halil Paşa'ya haber yollayarak derhal saraya gelmesini istetti. Beklenmeyen bu buyruk karşısında, Halil Paşa, II. Murat'ın tekrar tahta geçmesi sırasında yaptığı hareketleri unutmamış olan II. Mehmed'in nihayet kendisinden intikam alacağını sanarak endişelenir, telâşa düşer; sanki ölüme gidiyormuş gibi son ibâdetini yapar ve karısı ile kızını kucaklar. Hükümdarın muhtemel hiddetini bastıracağı ümidiyle Selânik fethinden ele geçen altın işlemeli antik bir kupayı yanına alır.

Padişah'ın dairesine girdiğinde hemen ayaklarına kapanarak kupayı kendisine sunar. «Sâkin ol Lala, ba-

na lâzım olan ne altının, ne de hayatın. Senden istediğim tek şey var. Konstantiniyye». Sonra ona uykusuz luktan yorulmuş gözlerini ve sıkıntıdan darmadağın ettiği yatağını gösterdi. «Bak, bütün bu yastıklar başımı dinlendirmek için yaptığım hareketlerin sonunda bu hâle geldi; gece gündüz hayâl ettiğim şeyi bana veremezsen artık uyuyamıyacağım.»

Geçmişteki hareketlerini ve endişe ettiği hayatını böylesine muazzam bir hizmet karşılığı satın aldığından son derece memnun olan Halil Paşa, «İstediğinize mâlik olacaksınız, hünkârım. Zaten düşüncelerinizin ululuğu, ordularınızın gücü ve düşmanlarınızın âdî küstahlığı sayesinde size ait olan bir şeyi kim reddedebilir. Uzun zamandan beri içimizden geçen arzuları tahmin ettim; tespit edilen gün dinimizi, vatanseverliğimizi, zaferimizi tatmin etmek için gerekli bütün hazırlıkları yaptım. Ya İstanbul, ya başım ayaklarınızın altında olacaktır.» dedi.

Memnun olan padişah, kızı ile karısını daha fazla endişelendirmemek için Halil Paşa'yı evine yolladı. Yalnız ona Rumların altınından sakınmasını, zira paranın çok aldatıcı olduğunu hatırlattı, ve tecrübeli, ileri görüşlü vezirinin sözleri üzerine derin bir uykuya daldı.

XV

Ertesi gün Halil Paşa ile Gelibolu'ya hareket etti ve Trakya'dan ilerleyerek o zamanlar bir Rum kasabası olan Dazomaton'a (Rumeli Hisarı) geldi. Bu mevki, bir zamanlar Pers İmparatoru Darius'un ordula-

rını geçirdiği Boğaz'ın en dar yeriydi. Anadolu yakasındaki Güzelce Hisar'ın (Anadolu Hisarı) tam karşısına gelen bu yerde derhal yeni bir Hisar yapılması için Halil Paşa'ya gereken buyruğu verdi.

Boğaziçi'nin Avrupa kıyısında ileri çıkmış olan bu burun, boğaz'ın âdeta bir nehir gibi aktığı bu kısmında şehrin fethi için çok önemli bir adım sayılmaktaydı. Böylece İstanbul'un sarılması tamamlanmış oluyor ve Türklerin eliyle boğulmadan önce bu Hisar'ın yarattığı dehşet ile boğulma raddelerine geliyordu.

Eskiden tepesi üzerinde Yunan İlâhı Merkür'ün bir tapınağı olduğundan Herméen Burnu diye anılan, sonraları Boğaz'ın dalgalarının geceleyin köpek ürümesine benzemesinden Cyon Burnu diye adlandırılan bu burun üzerinde II. Mehmed'in kurdurduğu Hisar iki imparatorluğu karşı karşıya getiriyordu. Padişah veya mimarı, ya dinî bir inanç gayesiyle, ya da san'atın mânidar bir oyunuyla, Hisar'ın çeşitli istihkâmlarını Arap harfleri ile İslâm peygamberinin ve Fâtih'in adını gösterecek tarzda inşa etmişlerdi. Avrupa toprakları üzerinde hıristiyanlığın başkentinin son tepesi üzerine islâmiyetin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun damgası basılmış oluyordu. Harabelerinin görünüşü bile gezenleri dehşete düşürecek tarzda olan Kale'nin surları ve kuleleri arasına mimar, peygamberin kutsal adında iki defa geçen ve Arap yazı san'atında bir kuleyi andıran daire şekline iki M harfini iyice temsil edebilmek için muazzam bir kule yaptırmıştı. Hisar'ın üç ayrı kulesinin inşaatı, aralarında çabukluğu ve gayreti teşvik etmek gayesiyle Sarıca, Zağanos ve Halil Paşalara emânet edilmişti.

Asya ve Avrupa eyâletlerinden getirtilmiş altı bin duvarcı ve taşçı Boğaz'ın bu en güzel burnundaki hiddet nişânesi olan Hisar'ın yapılması için toplanmıştı. Seferber edilen on bin köylü arabalarla taş, kum, kireç taşıyordu. İmparatorluğun bütün ileri gelenleri işçilere örnek olmak gayesiyle en zor duvarcılık veya toprak tesviyesi işlerinde bizzat çalışıyorlardı. Çok sonraları Paris'te Champs—de—Mars'daki Fransız İhtilâlinin birinci yıldönümünde bütün Fransızların Hürriyet Federasyonu adına yapılan istihkâmlara katkıda bulunmaları gibi, her Osmanlı, Fethin ilk adımı olan bu Hisar'a kendi taşını koymak istiyordu.

II. Mehmed'in insana tesir eden meş'ûm Hisar'ı, Fethin genişlemesinden sonra geride kalmış bir sınır taşı gibi ihmâl edilmiş, şu anda üzeri çeşitli ağaçlarla kaplı olup, bu ağaçların yeşilliği boz renkteki surların arasında hemen göze çarpmaktadır. Boğaz'ın akıntısı ile kayıklar içinde gezinti yapan Türkler ve Rumlar, biri kudretinin diğeri esaretinin âbidesi olan bu Hisar'ın önünden geçerken hayranlıkla veya dehşetle seyrederler.

XVI

Başkentinin hemen yanında sağlam kayalarla inşa edilen bu tehditten fena hâlde endişelenen Bizans imparatoru, elçileri vasıtasıyla Padişah'tan çekinerek bilgi sordu. Bizans adına söz alan Konstantin Dragoses'e Sultan Mehmed şöyle cevap verdi:

«Niçin şikâyet ediyorsunuz? Sehrinize karşı bir kale inşa etmiyorum. Topraklarımın güvenliğini sağ-

lamak anlaşmalara karşı gelmek değildir. Macarlar ile anlaşmış olan imparatorunuzun babamın Avrupa'ya geçişine nasıl engel olduğunu unuttunuz mu? Kadırgalarınız yolunu kapattığı için Cenevizlilerin yardımını istemek zorunda kalmıştı.»

«Ben o zamanlar Edirne'de idim ve çok gençtim. Müslümanlar endişe içinde kavrulurken siz onların felâketini hazırlıyordunuz. Babam Varna savaşından sonra Avrupa kıyısında bir Hisar yaptırmaya yemin etti. İşte ben bu yemini yerine getiriyorum. Kendi topraklarım üzerinde arzu ettiğim bir şeyi yapmamı kontrol etme hak ve gücüne sahip misiniz? Asya tarafında hep Osmanlılar oturduğu için, Avrupa kıyılarını ise savunamadığınız için Boğaz'ın her iki kıyısı da bana aittir.»

«Haydi gidin efendinize söyleyin, şu anda karşınızda olan padişah bundan öncekilere benzemez; dilekleri bile benim kudretimin ulaştığı yere varamaz. Bu seferlik huzurumdan çekilmenize izin veriyorum; ama bundan sonra imparatorluğum dahilinde yaptığım işlerin hesabını sormaya kalkışan olursa derilerini yüzdürürüm.»

O günden sonra İstanbul civarında bahçe, bostan tarımı yapan Rumlara karşı son derece sert davranan II. Mehmed, askerlerini ve katırlarını sürülü arâziden faydalanmaları için başıboş bıraktı. Karşı koymaya yeltenen Rumlar hemen imha ediliyordu.

Konstantin buna karşılık olmak üzere şehre eğlenmeye gelmiş olan bir kaç saray uşağını hapsetti. Genç esirler imparatora, zorla esir edilmelerinin Pa-

dişah tarafından suç olarak kabul edileceğini ve döndüklerinde idam edileceklerini söyleyince Konstantin hallerine acıdı ve ellerine bir mesaj vererek bunu II. Mehmed'e götürmelerini istedi. Sultan'a gönderdiği mektup kaderi gibi hüzünlü, asil ve tevekkül doluydu.

«Tarafınızdan imparatorun başkentine karşı haksız tecavüzler devam ederse Tanrı bizim yardımcımız olacaktır. Siz çatışma çıkardıktan sonra Türklere İstanbul'un kapılarını kapatmak zorunda kaldım. Tanrı, Sultan'a adalet ve barış ilham etmedikçe vatandaşlarımız kaderin kendilerine sağladığı güçle savunacaklardır.»

Adaleti için bir yalvarma niteliğinde olan bu mektuba II. Mehmed, sanki Boğaz serbestmiş gibi geçmeye çalışan bir Venedik gemisine Rumeli Hisar'ından ateş açtırmakla cevap verdi. Denize en yakın olan Halil Paşa Kulesinden atılan bir taş gülle, tayfaları ile beraber gemiyi sulara gömdü. Firûz Ağa ve beş yüz yeniçeri ile korunulan, güçlü bir topçu bataryası ile takviye edilen Kale'ye Sultan Mehmed Boğaz—Kesen adını verdi.

XVII

Padişah ve veziri Halil Paşa, İstanbul'un etrafındaki ilk istihkâmı böylece yaptıktan sonra, kuşatma için gerekli iki yüz bin askeri, âletleri, silâhları, cephaneyi gizliden gizliye toparlamaya başladılar. Galiplerin arasında, daima olduğu gibi kacakların mevcudiyeti de II. Mehmed'e Almanya ve İtalya'nın harp san'atını taşıyordu. Konstantin'in hizmetinde çalışan

Macar top döküm ustası Urban, kendisine verilen ücreti az bularak İstanbul'dan kaçmıştı. Halbuki Sultan II. Mehmed İstanbul'un fiyatı için hiçbir şeyi pahalı bulmuyordu; kaçak döküm ustası altına boğuldu. Padişah, huzuruna gelen Urban'a sordu:

«Bana, attığı gülleler İstanbul surlarını sarsacak kadar güçlü bir top dökebilir misin?» Macar usta cevap verdi:

«Öyle bir tane dökerim ki, Bâbil surlarını bile çökertebilir.»

Nitekim Urban, gülleleri 36 cm. çapında ve herbiri 6000 kg. gelen bronz bir top döktü. İnsan eliyle yaratılan bu yıldırım gücündeki topu hareket ettirebilmek için yüz boğaya ve yedi yüz insana ihtiyaç vardı. Edirne sarayı önündeki düzlüğe çekildikten sonra, şehir halkı, gebelerin çocuklarını düşürmemeleri için önceden uyarıldı ve top denendi. Namludan çıkan duman bütün Edirne'yi kapladı, gürültüsü muazzam oldu. Gülle bütün Edirne ovasını aştıktan sonra karşı dağın eteklerine bir kulaç derinliğinde gömüldü. Deneme padişahı memnun bıraktı. Beş yüz çift öküz ve üç bin topçu neferi bu topu Edirne'den Marmara kıyılarına taşımakla görevlendirildi.

Rumeli'nden ve Anadolu'dan gelen iki yüz bin çeri kısa zamanda Gelibolu'dan İstanbul'a kadar olan bölgede paşalarının ve beğlerinin kumandasında birleştiler. Sultan, Halil Paşa ve kumandanları bu mucizevî ordunun ortasında gözükmekte gecikmediler. Avrupa ve Asya toprakları bunca adamın ve hayvanın yiyeceğini temin edecek imkânları bol bol veriyordu.

Halil Paşa'nın ileri görüşlülüğü sayesinde altı ayda inşa edilen ve İtalya, Yunanistan, Sinop'ta gemicilik yapmış kaçakların idare ettiği yüz elli kadırga Marmara Denizine açıldı. Sayı ve tecrübe üstünlüğüne dayanarak bu filo ile savaşacak güçte olan Bizans donanması, İstanbul limanını savunmak gayesiyle, Aya Sofya burnundan Tophane'ye kadar çekilmiş bir zincir arkasında, Haliç'te demirlemişti. Rumların imdadına koşmak için hazırlanan az sayıda hıristiyan gemileri Marmara'da Türk filosu ile boy ölçüşebilecek bir güce erişmek için birleşiyorlardı.

Başkentlerinde alçalmış ve boyun eğmiş duran Rumlar ancak hurâfeler ile ilgili meselelerde canlanıyorlardı. Vatan duygusu yalnız Konstantin'in yüreğinde yaşıyor gibiydi. İnsan yüreğinin mucizesi olan kahramanlık yerine ilâhî mucizelerden medet umuyorlardı.

XVIII

Dünya yüzünde hiçbir başkent İstanbul kadar büyük orduların istilâsına direnecek özelliklere sahip değildir. Zaten tabiatın bir kale hâline getirdiğini, bin yıldan beri hüküm süren imparatorlar ile mühendislerin san'atı birleşerek daha da güçlü bir hâle getirmişti. Önceleri Bizans, daha sonra Konstantin'in şehri, müslümanlar için İstanbul, Türkler için Ummedünya veya Dünyanın Anası diye çeşitli adlar almış ancak öneminden hiçbir şey kaybetmemiştir. Kaderin parmağı ile yeryüzüne bir imparatorluk için değil dünyanın yarısı için bir başkent olarak kazılmıştır.

Siyasî bakımdan, parlak bir gök altında Avrupa ile Asya'yı, ve dört denizi birleştirirken, askerî bakımdan hücum için güçlendirilmiş bir karargâh, savunma için erişilmez bir ada olmaktadır. İnsan bir göz atışta kudretini ve heybetini anlar.

XIX

Deniz üzerinde seyahat eden yolcu, Asya'yı iki kolu arasına alıp kucaklamak istercesine uzanan Avrupa'nın iki çıkıntısı arasında uzanıp giden Marmara Denizinin yattığı, Çanakkale Boğazı sayesinde istenildiği zaman açılıp kapatılabilen geniş körfezin bir ucundan baktığı vakit, bir zamanlar Bizans'ın tahıl ambarı olan Trakya'nın kıvrımlı sahillerini gözleriyle takip edebilir. Denize kavuşmadan hemen önce yavaşça yükselmeye başlayan Trakya ovası, bugün artık üzerine kurulan binaların gözlerden sildiği yedi tepe ile biter. Marmara Denizi kıyısından Haliç kıyısına kadar, bu tepelerin üstlerinde ve eteklerinde İstanbul şehri uzanır. Dalgaların ayaklarını dövdüğü surları, evlerin balkonları, camilerin kubbeleri, minarelerin savri tepeleri, selvi ağaçlarının hüzünlü ve sivri başları ile boydan boya uzanır. Yedikule şatosu, şimdi (*) sarayın bahçesi olan Akropolis, Aya Sofya'nın kubbesi, sekiz yüz manastırın terasları ve çankuleleri, imparatorların tercih ettikleri Blakernes Sarayı'nın yaldızlı kiremitleri, vahşi hayvan dövüşlerinin yapıldığı an-

---

(*) Yazarın şimdi dediği 19. asrın ortalarında Türkiye'ye yaptığı ziyaret esnasındadır. (Ç.)

fiteatr Şinegiyon'un abidevî kemerleri, Marmara Denizi üzerinde Teodos ve Juliyen kapılarının dalgakıranları, kapısının üzerinde mermerden oyulmuş aslan ve boğa ile adının yazıldığı Bucolion sarayının mermer duvarları, nihayet sarayların, tapınakların, evlerin ve umumî yerlerin arasında göğe doğru uzanan dikilitaşlar ve diğer heykeller, o zamanlar Marmara'da seyreden gemilerin gözüne böyle bir profil veriyordu.

Bu kıyının surları dibinden giderek, yedi muazzam kapıyı, iki sun'î limanı aşınca, Akropolis'in veya şimdiki yeni sarayın burnunun giderek inceldiği, Avrupa ile Asya'nın kaynaşarak gemilere yol vermediği sanılır; oysaki bir kaç kürekten sonra hâyâl dağılır, Asya ve Avrupa birbirlerinden binlerce adım mesafe ile ayrılmaya başlar ve birden sanki üç nehrin bir araya gelmesi ile bir kanal açılarak Avrupa burnunu (*) çevirir. Topkapı Sarayı'nın koyu renkli selviler ile dolu bahçesi bu burna doğru tatlı bir eğimle iner; yine orada Konstantin'in Akropolisi'nin çınarlar arasındaki burçları ve kuleleri yükselirdi.

Burnu dönüp biraz içeri girince sağ tarafta sanki evlerle dolu iki burun arasına sıkışmış bir nehir gibi Trakya Boğaz'ı, gölgeli ormanlarının kayaklıkları arasında Karadeniz'e yılan gibi kıvrılarak uzaklaşırken görünür; sol tarafta ise bir yanda eski İstanbul'un rıhtımları ile Tophane, Pera ve Galataya doğru devam eden şehrin arasında geniş, derin bir liman bağlı olduğu körfezin derinliklerine doğru ilerlerken görülür.

(*) *Sarayburnu.*

Gözün alabildiğine uzanan bu körfezin dibine Trakya tepelerinden doğan küçük Kâğıthane deresi akar. İşte bu iç deniz çıkıntılarını kavrayabilmek için öküz boynuzu gibi kıvrık durduğundan, veya üç denizin gemilerinin Bizans'a zenginliklerini döktüğü yer olduğundan, bereket boynuzuna izâfeten «Altın Boynuz» adını almıştır.

Fakat, II. Mehmed'in İstanbul'u kuşattığı yıllarda imparatorluk şehri Kâğıthane deresine varmadan, şimdi olduğu gibi Galata, Pera, Tophane ve Boğaziçi'ne doğru uzanıyordu. Asıl İstanbul yedi tepenin meydana getirdiği yarım ada üzerinde, bir tarafta Haliç, diğer tarafta Marmara denizinin dalgaları ile çevriliydi.

Haliç'in dibinde Kâğıthane deresi yatağından itibaren, Marmara kıyısında Yedikule şatosuna kadar, Trakya tarafında daimî olarak iki denizin suyu ile dolu derin bir çukurla beraber, çift surlu ve üzeri kare şeklinde kulelerle kalın bir duvar, Haliç'ten Marmara'ya kadar yedi bin adımlık mesafede uzanıyor ve şehri tamamen dışarıya kapatıyordu. Tabiat İstanbul'u bir yarımada, deniz bir liman, siyaset bir ada ve tepeleri bir kale yapmıştı. Sanki günün birinde düşüşünü tasarlamış gibi, Rum imparatorluğu bütün âbidelerini, san'at eserlerini, zenginliklerini Avrupa kıtasının bir ucunda toplamış, barbar kavimlerden saklamak istediklerini fâtih milletlere sunuyordu.

XXI

Trakya tarafında, yirmi kulaç kalınlığında devam eden ve sık sık kuleler, burçlarla çevrili kalın sur, ova

üzerindeki bahçelere geniş kemerler ve asma köprülerle açılıyordu. Avrupa topraklarındaki büyük eyâletlerden gelen askerî ve ticarî yollar başkente bu kapılarda bağlanıyordu. Bulgar Kapısı, Edirne Kapısı veya altından geçen kalabalıktan dolayı Poliandria Kapısı; Türklerin şimdi Topkapısı dedikleri en süslü, en güzel kapı, Aya Romanos Kapısı; altından orduların geçtiği ve bronz kabartmaların zafer takı hâline getirdikleri Altın Kapısı. İşte bu kemer altından, Gotları yenen Narses, Persleri perişan eden Heraklius, Araplarla dövüşen İonnes Zimiskes ve Nikofor Fokas, nihayet Bulgaristan fâtihi II. Bazil geçmişlerdir. Ancak bu kapı son zaferden sonra, sanki zafer bir daha imparatorluğa gözükmeyecekmiş gibi örülmüştü. Halk arasında dolaşan bir rivayete göre hıristiyan lâtinler İstanbul'a bu kapıdan gireceklerdi. Kötü şöhrete sahip bu kapı Türklere de aynı dehşeti vermiş olacak ki, o zamandan beri daima örülü olarak muhafaza edilmiştir.

İstanbullu Rumların daima tesiri altında kaldıkları manastırların boş ve anlamsız hayâllerinden türeyen çeşitli söylentiler kâh halka ümit veriyor, kâh korkuya düşürüyordu.

Bazıları ,Türklerin Boğa Meydanı'na kadar şehre gireceklerini, ancak o sırada cesaretleri artan Rumların Türkleri geri süreceklerini ve başkentleri ile birlikte imparatorluklarını kurtaracaklarını ifade ediyorlar; diğerleri, Aya Yorgi Manastırında imparatorların isimlerini taşıyan taşlara raslanıldığını fakat Konstantin'in adından sonra taşın kırık olduğunu bunun da imparatorluğun sonu demek olduğunu ifade edi-

yorlardı. Bir başka topluluk ise, Varna Savaşı arefesinde Macar Kahramanı Hunyad'ı gören bir ihtiyarın güya Macar kumandana, «Ortodoks Rumlar Osmanlılar tarafından imha edilmedikçe hıristiyanlara zafer yok!» diye söylemişti.

XXII

Bu uğursuz sezgiler Rumların kadınlanmış ruhlarını baskı altında tutarken, sadece Kur'an—ı Kerîm'in dediklerine inanan ve padişahın başlarında olması ile mağrur olan Türk askerleri yüreklerinde daima zafer inancını yaşatıyorlardı.

Kur'an şöyle der: «İki tarafı denize, bir tarafı karaya bakan bir şehir bilir misiniz? O şehir harp âletlerinin gücü ile değil, Lâilâheillâllah ve Allahûekber sözleri ile düşecektir. Bu fetihi yapacak kumandan en büyük kumandan ve onun ordusu en büyük ordu olacaktır!»

Bu kehânete ve Marmara kıyısından Karadeniz'e kadar bütün Trakya ovasını kaplayan çadırların sayısına güvenen Osmanlı Ordusu kendisine vaad edilen bu şehri almaya hazırlanıyordu. Ancak mevkiin önemi, çukurların derinliği, surların yüksekliği, kulelerin kalınlığı, şehrin alınamaz diye bilinen şöhreti ve hattâ İstanbul'un şimdiye kadar başarısızlığa uğrayan kuşatılmaları II. Mehmed'i ve kumandanlarını endişe içinde bırakmaya yetiyordu. Kuruluşundan beri İstanbul yirmi dokuz defa surları altında düşmanlar görmüştü. Makedonyalı Filip'in kumandanları Pausanias, Alkibiyad ve Leon; Roma İmparatorları Sever,

Maksim ve Konstantin; Pers İmparatoru Chosroes; Avar Kralı Baian; Slav İmparatoru Crume; Rus Prensi Ascold; halifelere olduğu kadar Rumlara karşı da düzenlenen haçlı seferlerinin kumandanı Dandolo; iç harpler sırasında Mişel Paleologos ve Komnenos; nihayet Yıldırım Bâyezid ve II. Murad surların altında kuvvetlerini denemişlerdir. Yirmi dokuz kuşatmadan İstanbul yirmi birinde muzaffer olmuştu. Batı hıristiyanlığın yardımı kendisine iki deniz üzerinden de gelebilirdi. Böyle bir ihtimali aklından çıkarmayan Sultan Mehmed Han, gözlerini bir an olsun denizden ayırmıyor, Çanakkale Boğazını aşıp İstanbul'a hıristiyanlığın askerlerini ve silâhlarını getirebilecek olan filoları gözlüyordu. Bu endişe ile Gelibolu'da duran filosunu Trakya Boğazı'na geçirerek yeni inşa ettirdiği Hisar'ın topları altında muhafaza etmek istiyordu. Karadeniz'den getirttiği kereste ve diğer teçhizat ile filosunu beş yüz küçük kadırgaya kadar çıkartmış ve Boğazın kayalıklar ile muhafaza edildiği tabiî bir limanında pusuya yatırmıştı.

Bugün ticarî eşya yükleyip boşaltan kayıkları bile ancak alabilen Beşiktaş ve Baltalimanı, o zamanlar gemilerin inşa edildiği iki büyük tersane hâline gelmişti. Osmanlıların denizdeki tecrübelerine ve bilgilerine pek güvenemiyen Sultan, gemilerini Marmara'nın engin sularında hıristiyan gemilerinin rahat manevraları arasında maceraya atamazdı. Yalnız hıristiyan gemilerin Haliç'e girmelerine engel olmak ve Üsküdar kıyılarından Sarayburnu'na kadar yüzen bir duvar meydana getirmek istiyordu.

XXIII

Fakat o ana kadar endişeleri yersizdi. Dini, silâhlarının şerefi olarak kabul ettiği bir kaç maceracı hıristiyan kumandan hariç diğer bütün hıristiyan güçler, Türklerin kılıçları ile cürümlerinin kefâretini ödeyecek diye düşündükleri Rum ortodoksluğunun müstakbel düşüşü için seviniyorlardı. Bu arada Hunyad tarafından II. Mehmed'e yaşlı ve tecrübeli bir elçi gönderilmiş, Türkler ile Macarlar arasında barış teklif edilmişti. Bu elçi Sultan'ın çadır altında Rumların kaderi ile hiç ilgilenmeden pazarlık yapıyordu. Padişah'ın harp divanlarına katılıyor, şehrin savunmasındaki zayıf noktaların incelenmesinde ve Edirne Topu'nun nereye, nasıl yerleştirilirse daha etkili olacağına dair fikirler ileri sürerek yardımcı oluyordu. Her şey, hattâ eski silâh arkadaşları bile Konstantin'e ihanet ediyordu. Tarih, «Topları bir Macar döktü ve onları kullanmasını Türklere yine bir Macar gösterdi,» demektedir.

Üç yüz bin nüfusu olan şehir, imparatora çok az sayıda gerçek asker verebiliyordu. Âyinleri idare eden başpapaz Franzes o sıralarda talihsiz imparatorunun sarayında sicilleri tutarken, silâh altında beş bin Rum ile Cenevizli asilzade Justiniani'nin şehri müdafaa etmek için getirdiği beş, altı bin yabancı askere güvendiğini yazıyordu. Bunlara, imparator Konstantin'in eski toprakları Mora ve Epir'den getirttiği bir avuç Ispartalı ve Arnavut da ilâve edilebilir.

İmparatorların adî saray erkânı, asillerin gevşekliği, kilisenin kadınca hareketleri, vatan ile hiç ilgi-

lenmeyen düşman partilerin birbirini yemelerini, halkın iliğini emen sayısız rahip ve rahibeler; Rumların ruhunu sadece dinî meselelerle meşgul ettirmeye alıştıran manastır zihniyeti; bu manastırlardan çıkan ve halka yayılarak, şehrin kurtulmasının imparatorun gayretinden çok Bâkire'nin görünmesine bağlıyan inanışlar Konstantin'in gücünü önemli ölçüde azaltıyordu. Kendisi için savaşmayan bir millet için savaşmaya karar vermişti. Hattâ bazı rahipler halka açıkça Lâtinlerin dostluğundan ve Papa'nın kardinallerinden ziyade Türklerin hâkimiyeti ve müslümanların sarığını tercih ettiklerini söylüyorlardı.

İki Kilise'nin birleşmesine taraftar olanların dinî işleri papazlar tarafından red ediliyor; kardinal İzidor ile beraber âyin düzenleyen rahiplere kimse günah çıkartmıyordu. Müslümanlara karşı başka hıristiyanları korumaya gelmiş Lâtinler için rahip Gennadius uydurma kehânetler ve alaylar ile halk arasında düşmanlık duygusunu yayıyordu. Rahibeler manastırlarından Türk kadınlarının kıyafetine bürünerek çıkıyorlar, böylece İslâm peygamberinin dinini, Roma katolik inanışlarından daha iyi bulduklarını anlatmak istiyorlardı. Bu aşağılık devletin ilk ve son ihtirası olan dincilik böylece vatanseverlik ile ilgili bütün birlik ihtiyacını ortadan siliyordu. İstanbul manastırları için, Konstantin milletinin kurtarıcısı değil, katoliklerin alçak bir müttefiki idi. Kilise Vatanı öldürmüştü.

XXIV

Şehrin kuşatılması, Rum Paskalyası olan 6 Ni-

san'da dört yüz bin (*) Osmanlı askerinin bir araya gelmesi ile tamamlandı. Sultan Mehmed Han otağını Yedikule ile Kâğıthane deresi arasında bir yere kurdurdu.

Hunyad'ın mutemet adamının da tavsiyelerine uyarak Edirne topu ile diğer toplar Topkapısı karşısındaki bir tepeye yerleştirildi. Daha düşük kalibrede toplardan meydana gelmiş on sekiz batarya bütün sur boyunca muntazam aralıklarla dizildi.

7 Nisan günü şafakla beraber bütün bu volkan ağızlarından ateş püskürmeye başladı; surlardan cevap verilen ateş ile kuşatanlar yaklaşmak imkânı bulamadılar. Denizden esen rüzgârın topların dumanını şehrin üzerine atması yüzünden Osmanlı ordugâhında ne kadar çadırın isabet aldığı veya Bizans'ın ne kadar burcunun tahrip edildiği kestirilemedi.

Ordusu için bir gedik açmak gayesiyle sabırsızlanan II. Mehmed ertesi gün surlardaki küçük delikleri görünce yanına Hunyad'ın adamını alarak toplarının neden güçsüz kaldığını araştırmak istedi. Macar kendisine aynı yere atılan güllelerin kalenin o duvarını yıkamıyacağını, halbuki surları yerle bir etmek için geniş bir daire hâlinde ateş edilmesini, bu iş bittikten sonra daha iri kalibreli bir gülle ile bu dairenin ortasına vurulmasını, böylelikle zayıflamış olan duvarın olduğu gibi çökeceğini anlattı.

Ertesi gün topçular bu şekilde buyruk aldılar. Topkapısı'nın surlarına ateş edilerek bir daire şeklinde ufak gedikler açıldıktan sonra, Urban'ın topu iki

---

(*) İstanbul'u kuşatan Türk ordusu en fazla 100.000 kişi olmuştur. (Ç.)

yüz elli kilo barutla dolduruldu. Ateşten bir kraterden fırlayan iri bir kaya parçasını andıran gülle surların altındaki toprağı bile sarstı. O yerdeki sur, üzerindeki kuleler ve burçlarla beraber çöktü; fakat daha önceden hazırlıklı olan Konstantin, cesaretli yardımcısı Justiniani ile birlikte hazırladığı taş ve toprak dolu fıçıları ikinci surdan açılan gediğe boşaltmaya başladı.

On gün boyunca askerlerini tepelerin ardında muhafaza eden II. Mehmed, toplarının açtığı gedikleri gözlüyor ve her geçen gün Urban'ın topunun İstanbul'un burçlarını, surlarını, kapılarını çentiklediğine şahit oluyordu. Patlayan topu soğutmak için iki saat müddetle fıçılar dolusu yağ kullanılıyordu. Bütün bir gün boyunca sekiz atış yapabiliyor fakat her atışı surları zelzeleye uğramış gibi darmadağın ediyordu.

Onuncu gün, durmadan çalışması sonunda top atışlara dayanamadı ve parçalandı; yapımcısı Urban topun yanında olduğundan birlikte havaya uçtu, cesedinin parçaları şehrin üzerinden geçerek Hipodrom'a ve Haliç'e kadar gitti. Sultan Mehmed'in karşısında şimdi en azından kabaca onarılmaya çalışılmış yirmi gedik vardı. Lâğım işinde eskiden beri tecrübeli olan Sivaslı ve Tokatlı askerlere buyruk verilerek bu zayıf duvarların altına lâğımlar açmaları istendi. Bu şekilde açılan dehlizler tahta dayanaklar ile tutturuluyor, sonra çıkarılan bir ateş tahtaları yakınca dehliz üzerindeki duvarla birlikte yıkılıyordu. Ayrıca tekerlekli, mazgallı, çengelleri olan ve meşe ağacından imâl edilmiş seyyar kuleler kullanılıyordu. Çukurların üzerinden aşabilen bu kuleler devamlı ıslak tutulan kösele ile kaplı olduğundan düşmanın ateşine karşı da dayanabiliyordu.

XXV

Marmara denizinde Rodos, Venedik ve Ceneviz gemilerinden meydana gelmiş ufak bir hıristiyan filosunun görünmesi hücum hazırlıklarını aksattı. Avrupa'nın sahte ilgisini gösteren on dört gemiden müteşekkil filo, buna rağmen Türklerin karargâhında endişe, Konstantin'in kalbinde ise ümit doğurdu. Haliç'te bir uçtan bir uca çekilmiş zincirin arkasında yatan Bizans filosu, yakındaki Osmanlı kadırgalarının açıklıktan istifade ederek Haliç'e girmelerine meydan vermemek için gelen hıristiyan filosunu karşılamaya çıkamıyordu.

Padişah filo kumandanı Baltaoğlu'na hemen tâlimat vererek yüz elli gemi ile hıristiyanların içeri girmesini önlemesini istedi. Türklerin küçük kadırgalarından yüz elli tanesi Sarayburnu'ndan Üsküdar'a kadar olan aralıkta sıralanarak hristiyanların on dört büyük kadırgasına karşı koymaya hazırlandılar. Tahtadan, kürekten ve yelkenden meydana gelmiş perde, deniz kurdlarını bir an olsun tereddüt ettirmedi. Yelkenlerini açarak Osmanlıların yüzen hattına doğru kara bulut gibi daldılar. Gün henüz doğarken gök yüzü tamamen parlak, rüzgâr hafif olup sabah akıntısının tesiri ile Haliç'e doğru akan Marmara'nın suları Yedikule ve Akropol kıyılarına çarpıyordu. İstanbul'un imparatoru, askerleri, halkı hep beraber Marmara denizine bakan teraslara doluşmuşlar sanki bir tiyatro seyreder gibi gemilerin karşılıklı manevralarını izliyorlar ve durmadan hıristiyan gemilere işaretler, sevgi gösterileri yapıyorlardı. Sultan Mehmed bile Gala-

ta tepelerini atıyla tırmanmış ve kıyıya inmiş, Tophane rıktımından amiralinin mukadder zaferini seyretmek için sabırsızlanıyordu. Ancak savaş sayıca üstünlüğün verdiği kanaati yanıltmakta gecikmedi. Hıristidırgalarından meydana gelen hatta daldılar; hıristiyan kadırgaların bordaları bütün Osmanlı kadırgalarından yüksek idi. Türklerin alçak ve düz kadırgaları üzerine birden hıristiyanların kadırgasından gülle, taş ve Rum ateşi yağmaya başladı; iri Venedik kadırgalarının gövdesi altında Türklerin gemileri yumurta kabuğu gibi eziliyordu; nihayet Türklerin at kullanmakta olduğu gibi, bunların da gemi dümeni ve yelken kullanmaktaki üstünlükleri bir müddet sonra Sultan II. Mehmed'in yüz elli gemisi arasına ateş, ölüm, kargaşalık kattı. Asya ve Avrupa kıyılarına vururken, yanmakta olanlar bir an önce karaya çıkmaya çalışıyorlardı.

Gözleri ve kalbi ile savaşı seyreden ve çaresizlik içinde kıvranan padişah birden gemileri ile kendisini ayıran suyu unuttu; kendisini tutmaya veya bırakmaya cvesaret edemiyen kumandanları ile birlikte atını denize sürdü, kıyıya yakın olan bir Venedik gemisine kılıçını salladı. Padişahın görünüşü, haykırışları ve hareketi bir an için kadırgalarını yeniden topladı. İkinci bir yarma hareketi yine Türk gemilerini dağıttı. Bu arada Rumlar Haliç'i kapatan zinciri gevşettiler ve hıristiyan gemileri halkın çılgınca zafer gösterileri arasında içeri girdi, ve zincir üzerlerine kapandı. Fena hâlde içerleyen Sultan Mehmed, deniz kuvvetlerinin tecrübesizliğine lânet ederek otağına döndü. Baltaoğlu görevinden derhal azledildi.

XXVI

Fetihin başarıya ulaşması için, İstanbul'un karadan ve denizden istilâsının şart olduğunu anlayan II. Mehmed her tarafı istilâ etmeye karar verdi. Ordusunda mevcut binlerce oduncu ve istihkâmcı sayesinde Rumların Haliç'i zincirle kapadıkları kara çıkıntısının üzerinde bulunan tepeleri gemilerini aşırtmak için uygun bir hâle getirtti. Sığır yağı ile kaygan yapılmış yollar üzerinde kalın ve sağlam iplerle çekilen ve rüzgârın da uygun bir yönden esmesi ile II. Mehmed'in kadırgaları Rum filosu ile aynı yere inmiş oldu. Bu arada devamlı olarak ateş açan Türk topçusu hıristiyan filosunun demir almasına engel olmuştu. Toplarla ve yirmi bin okçu ile mücehhez iki yüz Türk kadırgası Rum, Ceneviz, Venedik, Rodos kadırgalarından meydana gelen kırk hıristiyan gemisinin karşısına aynı liman içinde dikildi. Hıristiyan filosuna yapılan bu tehditten de memnun olmayan Sultan Mehmed, ertesi günü yüz bin askeri seferber ederek Haliç sularının vurduğu İstanbul surlarına bir yol temin etmek maksadıyla iki kıyı arasına geniş bir köprü kurdurtmaya başladı. Köprü deniz üzerinde ilerledikçe topçu bataryaları da onu takip ediyorlardı; böylece bir müddet sonra surlar rahatça bombardıman edilmeye başlandı. Köprünün genişliği piyadelere büyük bir hareket serbestliği sağlıyor, rahatça limana hâkim kulelere ve buçlara toplu saldırılarda bulunuyorlardı.

İstanbul için Konstantin ile beraber çarpışan cesur Justiniani, Haliç'e demirleyen Osmanlı filosunu boşuna yakmaya teşebbüs etti. Şehirlerini kurtarmak isteyen Galatalı Cenevizliler tarafsızlıklarını ilân ede-

rek her iki tarafa birden yardım etmeye başlamışlardı. Filoya yaklaşan Justiniani Cenevizlilerin uyardığı Türkleri silâh başı yapmış kendisini beklerken buldu. II. Mehmed'in havan toplarının gülleleri birden Justiniani'nin kadırgalarının üzerine düşmeye başladı. Yüz elli okkalık bir gülle kumandanın bindiği gemiye isabet edince onu batırdı. Bu macerapcrest ile dövüşmeye gelmiş İtalya'nın en seçme gençlerinden iki yüz asker gemiyle birlikte denizin dibini buldu. Üzerindeki ağır zırhlara rağmen kurtulan Justiniani, tesadüfen sarıldığı bir gemi direği ile akıntıya kapılarak Haliç'in dibine kadar gitti ve orada bir kayık tarafından sudan çıkarıldı.

Bu son zaferden sonra emin olan Türk gemileri topçu ateşinin muhafazası altında surlara yanaştılar ve piyadeye yardım ettiler. Bu arada geri dönen Justiniani intikam almak maksadıyla Marmara savaşında ele geçen yüz elli Türk denizcisinin kafasını vurdurdu. Galata'nın üzerindeki Aya Teodosya (Beyoğlu) tepelerinden topçu ateşi açtırtan II. Mehmed'in gülleleri mazgalları gece gündüz yalayıp geçiyordu.

XXVII

Deniz tarafından yapılan topçu ateşinin pek fazla müessir olmamasına karşılık kara tarafında ateşe devam eden Urban'ın topları, yedi haftalık bombardıman sonunda Topkapısı surlarında dört tane geniş gedik açabilmişti. Daima yıkılan surların arkasında mevcut olan Konstantin geceleri boşuna uğraşarak taş toprak ile açılan gedikleri kapatmaya çalışıyordu; zi-

ra konan birkaç taş ve toprak Justinyen'in kalın surlarının yerine asla geçemezdi. On iki kulaç genişliğinde ve on kulak derinliğindeki çukur sadece Bizans'ın on bin askerini Türklerin yüz bin çerisinden koruyordu.

Her taraftan sarılan şehir, şimdi her zamankinden daha fazla olarak fikir ayrılıkları ile çalkalanırken, kendi adını kendisine rağmen yücelten kahraman imparator hakkında kötü konuşmaya başlamıştı. Sultan Mehmed Han bu durumu bildiğinden Rumların korkaklığını teşvik etmek istedi; damadı ve Erdel ile Sinop Beylerbeyinin oğlu olan İsfendiyar Beği debdebe ile İstanbul'a göndererek aşağılık Bizanslıların gözünden esareti saklayacak bir âlicenaplığı imparatorluk konseyine sunmak istedi. Kendi rütbesindeki diplomatlar ile eş bir şekilde karşılanan İsfendiyar Beğ, senato ve kilise adamlarından meydana gelen imparatorluk konseyinde Konstantin'in önünde kadınların, çocukların, ihtiyarların namına şehrin teslim edilmesini ve Sultan Mehmed Han'ın yüce asâletine bırakılmasını talep etti. Padişah buna karşılık imparatora Mora'da bağımsız prenslik, şehir halkının canı ve malını bağışlıyordu. Konseyin büyük çoğunluğu gizliden imparatorlarının teslim olmasını kabul ediyordu. İsfendiyar Beğ tevekkülle boyun eğen Rumların sözlerinde olduğu gibi yüz ifadelerinde de tercihi ve anlaşmayı seziyordu. Rumlardan daha fazla vatansever davranan Justiniani ve birkaç yabancı, milletinin sînesini kendisine mezar yapmak isteyen imparatoru destekliyorlardı. İsfendiyar Beğ'e mahzun ve ölçülü bir asaletle hitap eden imparator, «Gerçekten Sultan

Mehmed, Bizans halkına vaadettiği şerefli ve güvenilir bir barışı istiyorsa Tanrı'nın ondan razı olmasını; şimdiye kadar Bizans'ı kuşatan Osmanlı padişahlarının daima felâkete sürüklendiklerini; aralarında hiçbirinin bu eski toprakları almak istedikten sonra uzun müddet yaşamadığını veya saltanat sürmediğini; padişah ile karşılıklı olarak, ama bir imparator olarak barış şartlarını konuşabileceklerini, hattâ en güçlü bir galibin en zayıf mağlûba tanıyacağı hakları bile kabul edebileceklerini; lâkin hiçbir insan gücünün zorlamanın, hayatı karşılığında teslim etmek için Tanrı'ya, milletine ve kendisine söz verdiği hıristiyan adı taşıyan İmparatorluğu'nu teslim olmaya kendisini mecbur edemiyeceğini,» söylemesini İsfendiyar Beğ'den istedi.

XXVIII

Uzun zamandan beri kendisine bile hürmeti kalmamış bir millet olan Rumların kulaklarına garip gelen ve ne pahasına olursa olsun İstanbul'u almaya azmetmiş olan Sultan Mehmed Han'ın önem vermediği bu asil sözler, 29 Mayıs günü karadan ve denizden yapılan genel saldırıyı kesinleştirdi. Bütün ordugâha hücum haberi tellâllar vasıtasıyla bildirildi. Türk askerlerinin arasında dolaşan dervişler durmadan teşvik edici konuşmalar yapıyorlar, peygamberin adı için ölenlerin şehitlik mertebesine çıkacaklarını hatırlatıyorlardı.

«İki kıta üzerindeki imansızların ve kâfirlerin ocağını yıkmak için bu islâmiyetin son adımıdır. Ok-

larınız ve kılıçlarınız Allah'n yıldırımları olacaktır. Onun adını zikrederek galip gelenler bu topraklara, ölenler ise cennete sahip olacaktır» diyorlardı. Sultan II. Mehmed'in iradesi altında mutlak disipline girmiş olan binlerce Türk çerisi dervişlerin çağırıları ve dilekleri ile büsbütün yüreklerini çelikleştirdiler. Hücumdan bir gece önce Osmanlı ordugâhında sevinç ateşleri yakıldı; Asya Boğazı'nın tepelerinden, Avrupa tarafında Beyoğlu sırtlarına, oradan Marmara kıyılarına kadar uzanan ateşlerin görüntüsü Bizans'a korkunç bir ürperti verdi.. Dört yüz bin reçineli meşale ve binlerce meydan ateşi göğü ve üç denizi, Konstantin'in şehri'nin mukadder yangınını önceden temsil eder gibi kızıla boyamıştı.

Son gününün korkunç şafağını gören bütün İstanbul o geceyi ayakta, dua ederek ve ağlayarak geçirdi. Rahiplerden, rahibelerden, kadın ve her çeşit halktan meydana gelmiş âyin alayları durmadan «kyrie eleison — Tanrı'm bizi kurtarmak için gel!» ilâhisini arada hıçkırıklarla kesilerek söylüyorlar, Akropol'a giderek cesaretlerinden fazla medet umdukları Bâkire'nin meydana çıkması için yalvarıyorlardı. Gelenler Bâkire'nin heykelinin ayaklarına göğüslerini sürüyorlar, günahlarını itiraf ederek affını kazanmak istiyorlardı; ama hiçbiri, vatanseverlikten yoksun bir milletin affedilmez günahı olan korkaklıklarını itirafa cesaret edemiyordu.

Bütün şehir kiliselere koşuyor, imparator ve yanında bir kaç cesaretli askeri hariç kimse silâha sarılmıyordu. Bütün halk kiliselere doluşmuş dua ederken tek başına surları kontrol eden Konstantin, ge-

diklerin bile başı boş bırakıldığını gördü. Korkakları zorla görevlerinin başına yolladı. Devamlı olarak yanında olan Justiniani, topların ateşi ile harap olmuş kapıları ve kuleleri onarmaya çalışıyordu. Yanındaki İtalyan askerler ile, Topkapısı civarındaki kulelerin yıkılması ile yarı yarıya dolan çukurun tam karşısına bir gecede ikinci bir çukur kazdı. Rumların büyük amirali Notaras, kendisine bu ikinci çukuru savunmak için top vermeyi reddedince Justiniani ona hakaret etti, amiral de cevabını verdi. Harabelerinin son müdafilerinin kötü sonuç doğuracak çatışmalarını gören Konstantin hemen müdahele etti ve yaptığı konuşma ile tehlike karşısında barışmalarını sağladı.

Konstantin'in halkına boşuna vermek istediği soğukkanlılık duygusu sadece Justiniani ve bir kaç İtalyan şövalyesinde mevcuttu.

Maceraperest Cenevizli kumandanın savaşmasını ve gayretlerini gören II. Mehmed «Konstantin bu zayıf anında benim kudretli durumumdan daha mesut olmalı; imparatorluğumda böyle bir kumandana sahip olmayı ne kadar arzulardım» diye söylenmiştir

XXIX

Gecenin geri kalan zamanlarında Konstantin ve Justiniani askerlerini surların dibine, mazgallı kulelere ve gediklerin üzerine yerleştirdiler. Bu postalardan her biri, askerlerin savundukları bölgeleri temsil eden bir kumandana bağlanıyordu. Rus kardinal İzidor Aslanlar anfitiyatrosu kapısını; Venedikli Minotto, Vlahernes (Blakernes, Tekfursarayı) nın dış kapısı-

nı, Lukas Notaras, limana açılan surları; Gabriel Trevisani Haliç surlarını; Floransalı Juliani, Yedikule ve Bukoleon sarayını, tek Rum kumandan, eserleri ile olduğu kadar cesareti ile meşhur olan Teofil Paleologos Topkapısı yanındaki çevre surların kumandasını üzerine almıştı. İmparatorluk ailesinden olan kardeşi Demetrius Paleologos, hücum sırasında zarara uğrayacak kısımların yardımına koşmak için teşkil edilen seyyar bir birliğin başına getirilmişti. Bütün askerlerin sayısı dokuz bini geçmiyordu; bu arada hurafelerle uğraşmaktan ziyade kılıçla dövüşmeyi tercih eden bir kaç bin rahip de mevcuttu. Bâkirenin heykeli eski bir Minerva heykelinin kaidesine dikilmiş, bütün halk ona tapıyordu. Onların gözünde imparator Konstantin faydasız bir cesaretle halkının kurtuluşunu arayan bir askerdi; İstanbul'un hakikî askerleri Ortodoks Kilisesini, esirgeyici manastırlarının aziz ve azizeleri idi. Halka o kadar saçma sapan şeyler anlatıyorlardı ki, herkes kendi kurtuluşuna bile sırt çevirecek hâle gelmişti. Dediklerine göre, «Türkler ertesi gün imparator ve İspartalıların bütün gayretlerine rağmen Topkapısını zorlayacaklar, oradan şehre girerek başkentin kalbi olan Hipodroma kadar ilerleyecekler; fakat tam o sırada göklerden bir melek inecek, Türkleri şehirden, Avrupa'dan hattâ Asya'dan kovarak İran'ın bir ucuna kadar sürecek olan kutsal kılıcı sütunlardan birinin dibinde oturan bir ihtiyara verecektir; böylece İstanbul yeniden dünyanın kraliçesi olacaktır.»

Çağdaş tarihçi Franzes Hatıralarında şöyle yazmaktadır, «Halk tabiatüstü ve dinî hikâyelerle o ka-

dar doldurulmuştu ki, gerçekten bir melek görünüpde katolik ibadet usûllerini kabul ederlerse şehri Türklerden kurtaracağını söylemiş olsaydı, halk tereddütsüz kurtuluşunu reddederdi.»

XXX

Rumarın taassubu ruhları gibi kadınlaştı, halbuki Osmanlıların dinî inanışları kolları gibi erkekçesine idi. II. Mehmed de Konstantin gibi uyumuyordu; lâkin onun emrinde yek vücud olmuş on binlerce çeri, nankör bir şehrin ortasında kendi hallerine terkedilmiş bir avuç askere karşı savaşacaktı.

29 Mayıs şafağı, bu onbinlerce insanı paşaları ve beğlerinin emri altında harp nizamında olarak aydınlattı. Daima ileri görüşlü olan Sultan II. Mehmed, ilk saldırının düzesizliklerini ve tesadüflerini karşılamak için Asya ve Avrupa'dan dervişlerinin teşviki ile kâfirlere savaşmaya gelmiş Türkleri kullanmayı düşündü. Hepsi birden şehir ile Osmanlı karargâhı arasında kalan yere sürüldü, çoğu Bizans topçusunun ateşi altında şehit olurken, surların önündeki çukuru cesetleri ile dolduruyorlardı. Ordusunun daha tecrübeli askerlerini arka plânda tutuyordu; bu askerlerden dört ayrı ordu teşkil edildi. Herbiri Trakya tarafındaki surların zayıf noktalarına hücum edecekti. Kendisi de mekezdeki birlikte yirmi bin yeniçerisi ile yer almış nihaî darbeyi vurmaya hazırlanıyordu.

Türklere ana vatanlarını hatırlatan bir Türkmen atının üzerine binmiş, olan Sultan Mehmed Han, askerlerini şevke getiren kısa fakat yiğit bir konuşma

yaptıktan sonra bütün bölüklerden, mangalardan tek bir ses yükseldi: Allahuekber! Borular çalıp, Türkistan davulları vurulmaya başlayınca dalga hâlinde hücum başladı. Padişah atını döndürerek çadırına erişti.

XXXI

Sultan'ın bu hazırlıkları sırasında, gecenin bir kısmını bir avuç askerini surlara yerleştirmekle ve soydaşlarını kendisi ile birlikte mücadele etmeye çağırmakla geçirmiş olan talihsiz Konstantin, kendisini zafere değil, ölüme hazırlıyordu. Vatanı için olduğu kadar dini için de savaşan Konstantin, imparatorluğun utancı ve kaybı olan dinî çatışmaların esiri olan Rumlar tarafından kiliseye karşı ilgisizlikle suçlandığı hâlde yanında sarayın ileri gelenleri ile Aya Sofya'ya geldi. Yapılan kısa âyinde sanki kendi cenaze törenine katılmış gibiydi; şaraplı kutsal ekmeği patriğin ellerinden aldıktan sonra, göz yaşları arasında açık olarak günah çıkarttı; kendisini dinleyen halkına göz yaşları Tanrı'nın onu affetmesi, dualarını kabul etmesi gibi düşünüldü.

Aya Sofya'da yapılan bu âyinden sonra saray erkânına ve ailesine vedâ demek için Tekfûr Sarayına döndü. Mevkiine, içinde bulunulan ana, şartların önemine ve kederine uygun bir konuşma yaptı. Kendisini dinleyenlerden biri bu konuşma için Bizans imparatorluğu'nun cenaze nutku demektedir. Konuşması bittikten sonra haykıra haykıra ağladı. Sonra basit bir asker gibi zırhlarını giydi, imparatorluk işareti olarak sadece iç elbisesini ve sol omzundan tutturul-

muş kırmızı imparatorluk pelerinini aldı ve askerlerinin yanında ilk saflarda dövüşmek üzere surlara doğru ilerledi.

XXXII

Bu arada II. Mehmed birliklerinin ruhunda bütün harp ihtiraslarını kamçılamak için, Sultan Murat'ın Selânik önlerinde askerlerine yaptığı gibi, bütün şehri ve sekinlerini ganimet olarak vaad etti.

Orduya yaptığı hitabede, «Şehir benimdir; ancak esirler ve ganimeti size bağışlıyorum. Ülkemin sancakları pek çoktur; İstanbul surlarına ilk çıkacak yiğite en zengin, en lâtif eyâletlerin beyliğini vereceğim ve düşünemiyeceği kadar çok ihsana boğacağım» dedi.

Bu konuşmadan sonra ordunun bütün saflarında anî bir kaynaşma başladı, sanki herkes parçalamaya hazırlandığı avın önünde sabırsızlanıyordu. Güneş Bursa'nın üzerinden Uludağ'ı aydınlattığı saatte, Sultan Mehmed Han ordusunu muazzam öncü kuvvetine işaretini verdi. Hepsi birden, şehri kendilerinden ayıran altı bin adımlık surların önünde yer alan yüz adım genişlikte çukura «Allah» adını zikrederek yaklaştılar. Bunca adamın çukuru doldurmak için attığı taş ve toprak ve çalı yığınları istenen sonucu vermiyordu. Hâlâ yıkılmamış burçların veya geceleyin inşa edilen duvarların arkasına mevzilenmiş olan Konstantin'in topları ve askerleri binlerce Türk'ü çukurun başında şehit ettiler. Fakat Türk yaylarından çıkan okların çokluğu ve deniz rüzgârının barut dumanlarının savaş alanını kaplaması o kadar koyu bir karanlık yapıyor-

du ki Konstantin'in okçuları ve topçuları nişan alamadıklarından kalabalığa rasgele ateş ediyorlardı. Toplardan çıkan misketler ve gülleler boşuna hendeğin kenarlarını dövüyordu; arkadan gelenlerin kendiliğinden itmesiyle öncü askerler çukura yuvarlanıyorlar, böylece hücumun ağırlık merkezi olan Topkapısı önündeki hendek arkadan gelecek olan taze kuvvetlere bir köprü olacak şekilde insan cesetleriyle doluyordu.

Ordunun nisbeten zayıf kuvvetleri böylece zafer uğruna fedâ edilirken muntazam ordunun geri kalan üç kolordusu sessizce nihaî hücuma hazırlanıyordu. Kostantin'in iki saatten beri savaşan askerleri ve topları artık iyice yorgun düşmüşlerdi. Onları Osmanlılardan ayıran, sadece yarı yarıya çalılar, toprak çuvallar, ölüler ve temelinden atılmış duvar yıkıntıları ile dolmuş hendeklerdi. Zaman zaman üç birliğinin başına geçen II. Mehmed kendilerine saldırılacak en önemli nokta olarak Topkapısı'nın yıkılan kulesini gösteriyordu. En geniş gediğin üzerinde sık sık görülen imparatorun kırmızı pelerini Türkler için hedef, Ispartalılar ve İtalyanlar için bayrak oluyordu. Davul seslerine uyarak surları ayak darbeleri ile titreten on binlerce askerin ilerleyişi ve şehrin üzerine durmadan ölüm yağdıran on sekiz top bataryasının mevcudiyeti; Allah'ın adını haykırışları, oklarının meydana getirdiği bulut, güneşin çelik yığınları üzerinde parıldaması, binlerce kılıcın ve mızrağın görüntüsü, Konstantin, Justiniani, Paleologos'lar ve diğer yürekli Bizanslıları ürkütmedi. Surların, kulelerinin, topçularının ve ümitsizlikerinin arkasına sığındıklarından

güçlenen Bizanslılar, üç saat boyunca bu insan dalgalarına karşı koydular; bütün surlar boyunca elli bin Osmanlı askeri hendeklere ve denize, ölerek veya yaralanarak düştü. Konstantin'in gülleleri bu insan yığınlarına daldıkça salkım hâlinde askerleri tırpanlıyordu; bir gece önce gediklerin arkasında hazırlanan taşlar, kayalar, Rum ateşi, surların kalıntısına çıkmaya çalışan Osmanlı askerlerini eziyor, yakıyor, sakat bırakıyordu. Bir an hücum hâlinde olan üç kolordunun ön kısımları duraklar, tereddüt eder ve Padişah'ın otağına doğru geriler gibi oldu; aynı anda surların arkasında şehrin içinde kutsal dualar ve sevinç nidaları duyulmaya başlandı. Durmadan askerlerine destek olmak ve cesaretlendirmek için bir kapıdan diğerine koşan Kostantin, Justiniani ve Paleologoslar Osmanlıların duraklamalarını ve gerilemelerini bir umut ışığı olarak izlediler.

XXXIII

II. Mehmed, önce o günlük savaşı kaybettiğini sanır ve geri çekilmeye hazırlanır. Etrafındaki cellâtlar durmadan korkakları cezalandırıp yeniden savaş alanına sürmeye çalışıyorlardı; ancak geri dönen askerlerin arasına savaş düzenini sokmayı başaramıyorlardı. Önce kuşatmayı kaldırmayı, Bizans'ın teklif ettiği vergiyi kabul etmeyi düşünürken, çadırlarında sabırsızlıktan yanıp tutuşan ve ordunun içine düştüğü kötü durumu kurtarmak isteyen yeniçerilerin haykırışları ile bu düşüncesinden vazgeçti. Hemen onların başına geçerek, bir yıldırım süratiyle, terkedilen hücum merkezi, Topkapısı'nın önüne ilerledi.

Atının üzerinde padişahın görünmesi, kılıcını elinde sallaması, hükümdarı terk etmenin verdiği utanç, dervişlerin çağrıları, dağılan birliklerin yeniden toparlanmalarının ve hendeğe doğru ilerlemelerini sağladı. Sultan Mehmed ve yeniçerileri çoktan hendeğe varmışlar, onu aşmaya çalışıyorlardı; padişahın görünmesi ve Osmanlı askerinin geri dönmesi üzerine Kostantin ve Justiniani hemen Topkapısı'na koştular.

Padişahın etrafındaki yeniçerilerden atılan bir ok, Justiniani'nin zırhını deldi ve vücuduna girdi; ya insan denizinin başında Sultan'ın görünmesinin, İstanbul'un Cenevizli kahramanlarının cesaretini kırmış olması, ya talihin terk ettiği bir dâvayı şerefine dokunmadan bırakmak için geçer bir sebebin ortaya çıkmış olması, ya da vatan ve fazilet duygusunun değil şan ve şeref için duyulan bir cesaretin de sınırı olmasından, Justiniani'nin bütün kahramanlığı yarasından akan bir parça kan ile yok oldu gitti; gediğin altına indi, imparatorun hekimi tarafından tedavi edildikten sonra, vatandaşlarının oturduğu tarafsız Galata'ya çekilmek için izin istedi.

Savaş arkadaşları çapışmanın en kritik bir anında savaş alanından böylesine korkakça bir çekilmeye hayret ettiler. Kumandanının tedavisi yapılırken bir an için atından inen Kostantin, askerlerinin cesarete en fazla ihtiyaçları oldukları şu anda kendilerine korkaklık örneği olmaması için çok yalvardı; ortadan kaybolmasının ve ölmüş olması ihtimalinin asker arasında nasıl kargaşalık doğurduğunu gösterdi; ancak hiçbir şey korkak Justiniani'nin kararını değiştirmedi. Nihayet Kostantin, «Fakat yaranız hafif, halbuki

tehlike korkunçtur; eğer çekilirseniz bu imparatorluğun çökmesi olur; zaten her tarafı düşmanla sarılı bir şehirden nasıl kurtulmayı düşünüyorsunuz?» dedi.

Yaralı kumandan utanmadan, eliyle Türklerin açtığı gediği göstererek, «Tanrı'nın Türklere açtığı bu yoldan kurtulurum,» diye cevap verdi. Bu sözleri söyledikten sonra bir kayığa atladı ve Haliç'i geçerek hayatını ve utancını Galata'nın tarafsız surları arasına gömdü.

XXXIV

Bu kaçış İstanbulluların felâketi oldu; kumandanlarının çekilmesi ile cesaretlerini yitiren İtalyanlar kendilerine emanet edilen noktaları terkettiler. Yorulmak bilmeyen Kostantin surların üzerine çıkıyor yanında çarpışan Ispartalılar ve Paleologoslar ile birlikte gedikleri savunmak için elinden geldiği kadar dövüşüyordu. Surların giderek tenhalaştığını gören II. Mehmed, askerlerini durmadan gayrete getirecek şeyler söylüyordu. Arkadaşlarının cesetleri ile dolu hendeğe ateş altında durmadan atılıyorlardı. Atlet vücutlu ve o kadar harekete geçirecek bir yüreğe sahip Ulubatlı Hasan adında bir Rumelili Türk, surlara dayadıkları merdivenin en önünde, arkasındaki on sekiz arkadaşı şehit olmasına rağmen bir elinde kalkanı, diğer elinde cüssesine uygun palası nihayet surun tepesine varabildi. Sol elindeki kalkanı ile kendisine yer tutmaya çalışırken, merdiven üzerinde ölenlerin yerini alan on iki yeniçerinin surlara çıkmasını sağ-

lamak için sağ elini kullanıyordu. Nihayet Konstantin'-in arkadaşlarından birinin savurduğu taşla yaralanan Hasan aşağıya, hendeğe yuvarlandı, dizleri üzerinde tekrar sura tırmanmaya çalışırken yukardan yağan taşların altında ezilip gitti.

Ancak surun üzerine yerleşen ve hemen yüzlerce yeniçeri ile desteklenen ilk on iki yeniçeri Hasan'ın kendilerine açtıkları düzlük üzerinde durmadan vuruşuyorlar, ölenlerin yerine hemen yenisi gelerek sahip oldukları alanı genişleştemeye çalışıyorlardı. Bu gürültü kargaşalık arasında, surların dibinde, kahraman Konstantin'in bir asker gibi savaştığı, zaman zaman elindeki kırmızı imparatorluk pelerinini şehre doğru sallayarak oradan yardım çağırmaya çalıştığı farkediliyordu. İki suru ayıran mesafeyi dövüşerek, en sadık kumandanlarının cesetleri üzerinde gerileyerek aştı, ölümünden sonra vücudunun parçalanmaması için elindeki imparatorluk pelerinini bir tarafa attı ve Topkapısı surlarının gediğinde son nefesine kadar, Türklerin imparatorun ölüsünün üzerine basarak şehre girmesi için dövüştü.

Yakınları tarafından terkedildikten sonra, bir avuç kahraman askerle kapının altında vuruşurken önce yüzüne bir kılıç darbesi, sonra ensesine bir gürz yedi; düşerken, «benim başımı keserek, Türklerden kaçıracak bir hristiyan yok mu?» diye seslendi.

Kaçmakta olan bir kaç asker, imparatorlarının son arzularına hizmet edemeden bu sözleri işittiler. Topkapısı'nı aşan yeniçeriler şehrin içerlerine doğru akarken cesedini tanımadılar, zaten bir az sonra yu-

kardan atılan ölüler arasında imparatorun cesedi büsbütün kayboldu.

Böylece metin kahraman öldü; imparatorluğun daha az utanç duyması için ölümü bile gizli ve istenilen anda olmuştu. Tabiat, vatan ve din ölümünü öyle seçmişti ki, kahramanlığını ve faziletini, milletinin kendisine hor görmesine karşı ezelî bir zıdlık ve serzeniş hâline getirmişti. Tarih şimdiye kadar bu önemli adama dikkat etmemiştir. Talihi onu ne kadar alçaltmış ve ihanet etmiş ise hakikatler onu o kadar yüceltecektir.

XXXV

Kendisi ile birlikte milletinde ve ordusunda mevcut olan enerji de sönüp gitmişti. Türkler hep birden surları aşmaya, bütün gediklerden içeri girmeye ve kapılardan birlikler hâlinde geçmeye başladılar. Şehir o kadar geniş, Rumların kendileri uğruna savaşanlara karşı duydukları alçakça ilgisizlik o kadar rezilâne idi ki, ilk Osmanlı birlikleri hipodrom ve Tekfur sarayını işgal edip yağmalarken, Akrapol, Aya Sofya ve Marmara kıyısı, mahalleleri Türklerin istilâsını ve Kostantin'in ölümünü bilmiyorlardı. Sokaklarda koşuşan yeniçerilerin gürültüsü, zorlanan kapılar, çelik, ateş ve ölüm ancak onlara imparatorluklarının felâketini haber veriyordu. Gedikler üzerinde meydana gelen kargaşalıktan sonra tehlikenin yaklaştığını anlayanlar, yanlarına karılarını, kızlarını, ihtiyarları, servetlerini alarak, diğer rahipler, rahibeler gibi Aya Sofya'nın geniş kubbesi altına koşuyorlardı. Herkesin gözünde bu tapınağın dokunulmazlığına da-

ir derin bir inanç vardı. Yüz bini aşkın insan birbirilerini itiştirerek mâbedin içine doluşmuşlar, eşikler, üst geçitler hattâ kubbenin damı bile salkım salkım insanla kaplanmıştı. Bazıları galibin vahşetini yumuşatabilmeyi ve aileleri için vakit kazanmaya çalışacaklarını umarken, geri kalan çoğunluk hâlâ halk ermişlerinin ileri sürdüğü meleğin görünmesini ve Türkleri geriletmesini bekliyordu.

Aya Sofya'nın dış kapılarının Türklerin baltaları tarafından parçalandığını duydukları vakit çok geç de olsa milletlerin vatanperverlikten başka surları olmadığını anlıyorlardı. Korkudan titreyen bu silâhsız kalabalığı gören Sultan Mehmed Han'ın askerleri silâhlarını kullanmadılar. Padişahın sabah yaptığı konuşmadan dolayı esirlerini köle olarak alıkoyacaklarını ve zengin Rumlara fidye karşılığında iade edebileceklerini bildiklerinden, zenginliği ve güzelliği kana tercih ettiler. Tek bir damla kan bile Aya Sofya'nın yerlerini kirletmedi. Rumlar kendiliklerinden ellerini bağlamları için Türk askerlerine uzattılar. Türkler erkeklerin ellerini ip ve koşum kayışları ile, kadınların ve bâkirelerinkini ise kemerleri ve kumaşları ile bağladılar. Pazara satılmaya gönderilen hayvanlar gibi çifter diziler hâline getirilirken, ihtiyarlar ile çocuklar, patrik vekilleri ile kilise hizmetkârları, senatörler ile köleler, genç asilzadeler ile manastırların bâkireleri yan yana geliyordu. Tarihçi Franzes bu sahneyi şöyle anlatmaktadır.

«Gün yüzünü manastırların kafesleri arkasından görmeye alışmış sert manastır disiplini ile babasının bile yüzüne bakamayan rahibeler çıplak yüzlerinden

dolayı utançlarından kızarıyorlar, annelerinden ayrı düşen çocuklar ile, çocuklarından uzaklaştırılan annelerin feryadları bütün yürekleri parçalıyor, Osmanlılar bile durumdan fevkalâde üzülüyorlardı. Aya Sofya'dan, manastırlardan, saraylardan ve evlerden böylesine çıkarılan altmış bin tutsak, son defa olarak şehirlerinin sokaklarından geçiriliyor ve Sultanın gemilerine sevkedilerek oradan bütün Asya'ya dağılmak üzere götürüyorlardı.»

XXXVI

Bir asker gibi çarpışan Rus kardinali İzidor, kırmızı kardinal şapkasını bir ölünün yanına bırakarak Türkleri savaş alanında öldüğüne inandırmak istemişti. Türkler, cesedin başını keserek üzerine kardinal şapkasını oturttular ve şehirde gezdirdiler; halbuki İzidor bir kölenin elbisesini giymiş, bu arada bir Türkmen'e alçak fiyatla satılmış ve sürülere bakması için Batı Anadolu'ya götürülmüş iken bir fırsatını bularak Roma'ya kaçacaktır. Sultan Mehmed Han tarafından vaadedilen yağma sekiz saat sürmüş, uzun ömürlü imparatorluk zamanında ve ticaret sayesinde birikmiş bunca zenginlik tükenmek bilmemişti. Özel şahısların evlerinde bulunan para olarak servet sadece dört milyon düka altını ediyordu. Sarayların ve tapınakların altını, gümüşü, mücevherleri, incileri vazoları ve süsleri ise hesaplanamayacak kadar pahalı şeylerdi. Eski devirlerden beri halk kütüphanelerinde birikmiş olan kitaplardan pek çoğu tahrip oldu. Bu arada Cenevizliler askerlerden satın aldıkları felsefe şiir ve antik tarih ile ilgili kitapları İtalya'ya gönde-

rince, eski Yunan edebiyatına olan ilgi aniden alevlendi. Hristiyanlar da İskenderiye ve Atina'da kütüphaneleri yakmışlar, tapınakları yıkmışlardı. Osmanlılar kadar anlayışsız davranan Haçlılar insan düşüncesinin ürünlerine karşı İznik ve İstanbul'u işgal ettiklerinde aynı cürümü işlemişlerdi. İnsanoğlu kurmayı sevdiği kadar yıkmayı da sever; ve eğer yıkıntılar üzerine yeniden kurma yapmazsa medeniyeti yeter derecede kurulmuş saymaz.

XXXVII

Askerlerine karşı verdiği sözü tutmaya mecbur olan Fâtih Sultan Mehmed, kendisine başkent olarak seçtiği kentin harap olmasını da istemiyordu. Gün batımına doğru yanında vezirleri, şehzadeleri, kumandanları ve yeniçerileri olduğu hâlde düzeni sağlamak üzere şehre girdi. Bursa'daki İslâm eserlerinin ihtişamına alışmış olmasına rağmen, İstanbul'un âbidelerinin, kubbelerinin, saraylarının, bahçelerinin, umumî yerlerinin anfitiyatrolarının haşmeti karşısında gözleri kamaştı. En büyük iki imparatorluğun ve en debdebeli iki dinin mermer, bronz ve altından izleri kendisinde, zaten şüphe etmediği, insanî ululukları ilham etti; her şeyi ile Roma imparatorluğunu hatırlatan bu topraklara atının ayakları ile bastığı anda kendisini tam anlamıyla Doğu imparatoru olarak görebilmişti. Halkın orturduğu, bir sarayın mermer döşemelerini andıran, kubbesi gökyüzü olan Hipodromu gezerken heykeltraşların en güzel eserlerini doya doya seyretti. İmparatorların heykellerine en ufak bir hakarette bile bulunmazken, üç yılanlı kolonu Rum-

ların senbolik bir ilâhı sandığından, elindeki balta ile yılanlardan birinin kafasını uçurdu.

Kostantin'in sarayına yerleşmeden önce dervişlerin taasubunu tatmin etmek için yeni fethinde Muhammed peygamberin Tanrı'sını lâyık olduğu yere yerleştirmek için, Osmanlıların gözünde mağlûp edilen dinin Kâbesi sayılan Aya Sofya'ya doğru atıyla ilerledi. Askerleri binayı yağmalamayı yeni bitirmişlerdi. İçlerinden biri padişahın varlığına rağmen kıymetli bir mermeri sökmeye çalışırken, Fâtih bütün şiddetiyle askere vurdu ve «sizlere esirleri ve hazineleri bıraktım, ama âbideler yalnız bana aittir» dedi.

Tapınağın büyüklüğüne ve kubbenin yüksekliğine hayran olan Fâtih, Mısır, Baalbek ve Efes tapınaklarından alınan profil, penbe mermer veya somaki taşlarından yüz yedi kolon üzerine inşa edilen dünyanın ikinci tapınağında, Türklerin Rumların inancına dedikleri gibi, putperestliği ebediyen silmek için namaz kıldı. Bunca inancın artıkları ile kurulmuş bu hristiyan tapınağının İstanbul'u fethedenlerin ilk camii olması için buyruk verdi. Çağrılan müezzinler tapınağın damına çıkarak ilk defa olarak Doğu hristiyanlığının ıssız sokaklarında yankılar yapan ezanı okudular. Haçlar devrildi, tapınağın içinden aziz ve azizlere ait tasfirler dışarı çıkarıldı. Fâtih'in mimarları, gözü önünde kubbenin fonunu teşkil eden renkli mozaikleri sökmeye başladılar. Hemen müdahale etti, «durun! Mozaiklerin üzerini alçıyla örtün ki müminler rahatsız olmasın, fakat bu şaheser şeyleri parçalamayın.»

Fâtih'in bu sözlerini nakleden maiyetindeki İtalyan ve Bizanslılar, gençliğinde geçirdiği derin ve kozmopolit eğitimin dinî taassubunu yok ettiğini, ortodoksların hurafelerinden olduğu kadar dervişlerin taassubundan da nefret ettiğini kaydederler.

İmam, patriğin kürsüsüne geçerek Tanrı'ya şükür duasını yaptı. Aynı yerde sabahleyin talihsiz Konstantin'in, mutlak ölümünün törenine katılmış, dininin esrarlı âyinlerini takip etmişti.

Aya Sofya'dan çıkan Fâtih, Vlahernes (Tekfur Sarayı) Sarayına giderek imparatorluğu ile yerleşmek istedi. Bir günden az bir zaman içinde hükümdar değiştiren bu sarayın yalnızlığı ve terk edilmiş hali heyecanlı fakat düşünceli bir ruha sahip olan Fâtih'i hüzünlendirdi. Zafer heyecanı matemi önleyemiyordu. O ana kadar ne olduğu bilinmeyen Konstantin'in gölgesi kapılarda, odalarda, dolaşıyor boş tahtı dolduruyor gibiydi. İnsanların geçici olduğunu gösteren bu sahne karşısında Fâtihin aklına birkaç Farsça mısra geldi. Kendi kendine mırıldandı:

«Örümcek eşikten içeri girer girmez kralların sarayını ağı ile kaplamaya başlar ve gece kuşu uğursuz ötüşü ile Afrasyâb'ın kulelerini kedere boğar.»

Şairler her zaman kahramanların tercümanı olmuşlardır.

XXXVIII

Tekfur Sarayı'na girdiğinde ilk düşüncesi talihsiz Konstantin'in cesedini aratmak olmuştur; imparato-

run kahramanlığı gözünde kendi şanını yükseltiyordu. Topkapısı yolu üzerinde yatan ölülerin arasında imparator arandı. Başı galipler tarafında kesilmişti. Ayakkabıları üzerine işlenmiş altın kartallardan tanınabildi. İki yeniçeri onu öldürme şerefini paylaşıyorlardı. Tutsak Rumlar yanından geçerken tanıdıkları imparatorları için göz yaşı döktüler; Türkler bile onun şahsında talihsizliğin ve kahramanlığın ihtişamını takdir ettiler. Sultan Mehmed Han, imparatorlara yakışan, hristiyan törelerine uygun bir cenaze merasimi tertipledi. İmparatorluğunu kurtaramamış olsa bile hiç olmazsa mezarını şerefiyle hak etmişti.

Yağma ve düzensizlik gecenin gelmesi ile kesildi. Askerler tarafından limana götürülemeyen halk evlerinde tecavüze karşı güven altına alındı. Galata'ya kaçmış ve sığınmış olan, sarayın ve senatonun ileri gelen şahsiyetleri yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladılar. Son imparatorlar devrinde tam yetki ile hüküm süren imparatorluğun büyük dükası ve amirali Notaras, Fâtih'in huzuruna getirildi. Notaras, Tekfur Sarayı'nda muhafaza edilen hazinelerin yerini Sultan'a gösterdi. Fatih, büyük amirale, «Peki neden bu altın yığınlarını imparatorunuzun emrinde kullanmadınız?» diye sorunca, hilekâr dalkavuk hemen cevapladı:

«— Zaten düşüncemde bunları size ayırmıştım, Tanrı sizin için muhafaza etti.»

«— Mademki Tanrı bunları benim için muhafaza ediyordu, neden bu kadar zaman elinizde tutmak ve sahibi olarak gördüğünüz şahsa karşı direnmek küstahlığını gösterdiniz?» diye Fâtih nefretle sordu.

Notaras, şehrin direnmesini Konstantin'in sarsılmaz kahramanlığına ve yabancı birliklerin tesirine bağladı. Fâtih, onu şüphe edilmeyecek kadar alçalmış bulduğundan ve imparatorluğun diğer asillerini hakimiyetine almak için hürriyetini iade etti ve bir şeref kıt'ası ile sarayına gönderdi. Askerlerinin eline düşen, doğuştan asil, yüksek rütbeli ve zengin şahsiyetleri fidyelerini ödeyerek azat etti ve himayesine aldı; bu arada kilisenin yüksek rahipleri ile ilim sahibi papazları da bu himayeden istifade ettiler. İstanbul, Fâtih'in âlicenaplığı sayesinde birkaç gün süre ile kendisine şükretti.

Muzaffer olarak şehre girişinin ertesi günü yanına bir miktar süvari alarak büyük dük amiral Notaras'ın karısı olan ve ağır bir hastalıktan dolayı yatakta yatan prensesi ziyarete gitti. Bu prenses ile son derece saygılı olarak konuştu ve kendisine oğullarını takdim etti.

Avgustion meydanından geçerken, elinde haçlı bir dünya tutan Justiyen'in atlı gümüşten heykelenin kaldırılmasını buyurdu.

Büyük saldırı sırasında öldürülmüş olan Konstantin'in en yakın arkadaşlarının kelleleri, Doğuluların alaylı bir şekilde söyledikleri «düşmalarının kelleleri, atının ayakları altına yuvarlansın!» sözüne uygun olarak atının ayakları altına yuvarlandı.

XXXIX

Eğer Rum tarihçilerinin dediklerine inanmak gerekirse, Fâtih, fetihten sonra gösterdiği âlicenaplığı

ve yumuşaklığı bırakmış, Notaras'ın çocuklarından birini iç oğlanı yapmak üzere istetmiş, ancak Notaras bu isteğe karşı gelerek kendi eliyle oğullarını öldürmüştü. Bunun üzerine yine Fâtih'in emriyle, fetih gününden sonra hayatları bağışlanan asiller ile Venedik ve İspanya elçilerinin başları vurulmuştu.

Ancak başka çağdaş tarihçiler, Notaras ve başları kesilen asillerin, yabancı elçiler ile Avrupa'da Sultan Mehmede' karşı bir haçlı seferi düzenlenmesi için komploya giriştiklerini ve idam cezasını padişahın sarhoş anında verilmiş kaprisli bir buyruk değil, bilâkis Notarasa karşı gösterdiği mertliğin, Bizanslı kumandanlar tarafından ihanet ve nankörlük şeklinde cevap verilmesi üzerine yerine getirilen âdil bir karar olarak anlatırlar.

Protokol dairesinin başı olan ve Topkapısı savaşlarında bile Konstantin'in yanından ayrılmayan Franzes, tutsakların pay edilmesi esnasında Osmanlı sipahilerinin kumandanına düşmüştü. Efendisinin Anadolu'daki çiftliklerine götürülmüş, fakat yaşı ve mevkiine uygun bir şekilde muamele görmüştür. Kuşatmadan dört ay sonra Edirne'ye gelip kendisini azat ettirecek parayı bulmasına izin verildi.

Fâtih Sultan Mehmed'e yakıştırılan kötü davranışlar, daha sonraları Venedik'e sığınan Franzes'in yazılarında büyük bir tarafsızlık ve mutedillikle anlatılmakta ise de bu yazılar suçu değil iyi niyeti ortaya koymaktadır.

Fâtih için yaptı denilen sefahat ve kanunsuz hareketler, padişahın uyguladığı ileri görüşlü ve hoşgö-

rü dolu siyasetiyle o kadar tezat teşkil etmektedir ki, bu iftiraları vatanlarını ve ailelerini kaybeden bahtsızların uydurduğuna şüphe yoktur. De Salabery şöyle der: «... benzer ifadeler, Notaras'ın idamı için ileri sürülen suçu hareketleri ile yalanlayan bir prensi suçlamaya asla yetmez. Notaras ihanet etmiştir; Sultan Mehmed'in belki de siyasetinin icabı olarak yaptığı bağışlama ve mertlik hiçbir itiraza yer veremez.»

Fetihten beş gün sonra Kur'an'ın mağlûplara tanıdığı vicdan hürriyetini yazılı bir gelge ile ortaya koydu. Müslümanlar için şehirdeki kiliselerin yarısını camiye çevirdiğini diğer yarısını hristiyanların ibadetlerine bıraktığını da açıklıyordu. Kendi dinine karşı olan başka bir dini ezmek veya hiç olmazsa küçük görmek yerine, şimdi kendi tebaası olan insanların dinine siyasî maksatlarla da olsa derin bir saygı ve İslâmiyete tanınan hakları tanıyordu. Patrik elbisesini giyen ve şatafat içinde Tekfur Sarayı'na gelen Patrik Gennadius, rahiplerden meydana gelen bir kortejin ortasında, Sultan'ın elinden patrik tâyin edildiğini gösteren fermanı aldı. Sultan kendisine hitap ederek, «hristiyanlara ve patriklerine karşı benden önce, imparatorların gösterdiği himayeyi göstereceğime emîn olabilirsiniz» dedi.

Tahtında oturan padişah ruhanî otoritesinin bir nişanesi olarak çoban asası ile tacı patriğe teslim etti. Taç giyme töreninden sonra Sultan Mehmed Han, dervişlerinin hoşnutsuzluklarına aldırmadan Gennadius önünde, siyasî iktidarın ruhanî iktidar önünde takınması gereken hürmeti gösterdi. Patriği sarayın dış kapısına kadar götürdü., altın ve kıymetli taşlarla iş-

lenmiş koşumları taşıyan bir ata binen Gannadius'u atın dizginlerinden tutarak bir müddet öylesine götürdü. Sultan'ın patrik için hazırlattığı saraya kadar vezirler, paşalar, yeniçeri ağası ve kalabalık bir muhafız kıt'ası patriğe refakat etti. Kiliselerin eşit şekilde paylaşılması her iki cemaatın arzusuna göre yapıldı. Sultan, yapılan bütün hristiyan âyinlerine iki dine sahip bir halkın hükümdarı olarak katılıyordu. Birbirlerine karşı bile bu kadar hoşgörü ile davranamayan Rumlar, Fâtih Sultan Mehmed için hayır dualarını eksik etmiyorlardı.

Başkentin saldırılar, esir almalar ve kaçmalar yüzünden tenhalaşmış olmasından çekinen Sultan Mehmed, kâh vaadlerle, kâh tehditlerle Avrupa ve Asya eyaletlerine kaçmış olanları geri çağırtıyordu. Venedik gemileri ile İtalya'ya kaçmamış olanlar ile efendileri tarafından azad edilenler, kendilerine sadece imparatorluklarını değil dinlerini ve vatanlarını da veren bir fâtihin çağrısına uydular. Ve birkaç ay sonra İstanbul surları içinde Rumların sayısı Türkleri geçti.

Sultan Mehmed Han, buna rağmen İstanbul'u kendisine başkent yapmak istiyordu. Buyruğu üzerine mimarlardan, işçilerden meydana gelen bir ordu eskiden Akropol tarafından işgal edilen, Boğaz'a doğru bir dil gibi uzanan ve şimdi Sarayburnu denilen yeri tamamen yerle bir ettiler. Ortası hafifçe yüksek olan bu alan üzerinde Sultan Mehmed Han, Türklerin İstanbul'daki ilk muhteşem saraylarını inşa ettirmeye başladı. Bu saray şehir tarafında, başkentin muhtemel ayaklanmalarına karşı teminat teşkil eden kalın ve

yüksek bir duvar olup, diğer üç taraftan Marmara denizine, Boğaz'a ve Haliç'e doğru hafif meyille iniyordu.

Dünya üzerinde hiçbir mevki bu saray kadar otoriter bir imparatorluğun temel taşı için seçilmiş olamazdı. Yıkıntı hâlinde âbideleri ile faydasız surları arasında eriyip gitmesi için küçümseme ile terkedilmiş Yunan—Roma İmparatorluğunun eski başkentine sırtını dayamış; Uludağ ile sınırlanmış ufkuna köşkleri ile yukardan bakan; önünde Marmara'nın pırıltılı denizi, Çanakkale'nin, Trakya boğazının, Karadeniz'in sularının bir iç göl gibi birleştiği Haliç'in derin ve berrak suları; kuzey rüzgârlarını kesen yeşil Avrupa kıyısının tepeleri vardır. Bakışları, kasabadan kasabaya veya yalnızlıktan yalnızlığa sürükleyen Boğaziçi'nin kayalıkları, harabeleri, ormanları ve yalıları, Osmanlıların diğer Akdeniz'i olan Karadeniz'in karanlık ağzına kadar götürür. Bahçelerin heybetli çınar ve servi ağaçlarının gölgeleri, camilerin minareleri ve esrarlı saraylarının kubbeleri ile kesişirken, çeşmeleri, sayesinde kenti sulayan Kâğıthâne'nin veya Justiyen'in su yollarından gelen sular en sonunda haremin lâtif havuzlarında fıskiyelerden şırıldayarak akar. İki denizin ezelden beri dalgaları ile yıkadığı Sarayburnu'na doğru yemyeşil çayırlar alçalarak iner. İşte, Fâtih Sultan Mehmed'in otağını bırakıp kudret, sükûnet ve eğlence yeri olarak seçtiği yer böyleydi ve şu anda da böyledir. Yalnız bu saraylarda hâlâ çadırların zerafetini, hafifliğini ve kararsızlığını hatırlatan görünüşler vardır. Taş temeller üzerine hemen hemen tamamen sedir ağacından imal edilmiş; tıpkı, çadırın

kapıları üstüne kaldırılmış perdelerinden girdiği gibi, kara ve deniz rüzgârına açık olması; Asya otlaklarını hatırlatan ağaçlıkların ve bahçelerin ortasına, inşa edilmiş gibi değil de dikilmiş gibi durması; çadırların üstünü hatırlatan bir sürü kubbesi olması; iki iklimin sarmaşıkları ve çiçekleri ile kucaklaşan Arapkârî süsleri; hepsi birden savaşçı hayatı ile değişikliğe uğramış ordu, aşiret ve kır hayatını andırıyor; Doğu'nun eğlence, temaşa ve otorite ile dolu havasını hissettiriyordu. Bugün iki nesilden beri terkedilmiş bu saraya girildiği vakit, mülkü koruyan eski dehşet havasını ve sessizliği farkeder, haremdeki gözdelere ayrılan bahçelerin yasemin kokuları arasında köşkler, bahçeler, saraylar arasında yolunuzu şaşırırsınız. Dış kapı ile iç duvarlar arasında uzanan sık bir çam ormanının gölgesi bu görünmez bahçelere düşen.

Sultan Mehmed Han, kente yeniden halkı yerleştirdikten ve sarayın inşasına başladıktan sonra orduyu Edirne'ye gönderdi. Osmanlı filosunun Gelibolu, Mudanya ve Selânik'e götürdüğü altmış bin tutsağın fidyesi Orta ve Doğu Anadolu Türk boylarını zenginleştirdi.

İşte böylece bin yıllık saltanattan sonra, Romalıların adını bile bilmedikleri bir milletin başkenti olan bir Roma imparatorluğunun başkenti tarihe karışmış oldu. Konstantin'in şehrinin düşmesinden önce imparatorluk öylesine zayıflamıştı ki, İstanbul'un düşmesi Avrupa'da pek az ilgi uyandırdı ve Türklerin hıristiyan dünyasının en önemli merkezlerinden birini ellerine geçirmeleri hristiyan dünyasında hiç de

dehşet ve acıma hissi uyandırmadı. Romalılar uyandırdıkları hayranlıkla etrafı usandırmışlardı. Rumlar ise dünyayı kendilerine duyulan nefret ile bıktırdılar. Osmanlların fethine karşı bir tek ses duyuldu, bu ses bir avuç dağlının başına geçen İskender Beğ'in sesi idi.

Yeniden Epir'e dönelim.

ONBİRİNCİ KİTAP

I

Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethinden sonra Edirne'ye dönüşü Roma İmparatorlarının zafer dönüşlerini hatırlatacak şekilde oldu. Bizans Sarayı'nın yüksek rütbeli subaylarından, senatörlerinden, tanınmış ailelerinin kadın ve kızlarından meydana gelmiş bir kalabalık Padişah'ın arkasından geliyordu. Bu kalabalık içinde, bağışlandıktan sonra ihanete yeltenen ve bu yüzden çocukları ile birlikte idam edilen Notaras'ın karısı olan Prenses matem elbiseleri içinde ve gözü yaşlı olarak ilerliyordu. Bu dul prenses bir müddet sonra utanç ve kederinden hayata gözlerini kapatacaktır. Daha önce görüldüğü gibi Sultan Mehmed kendisine faziletlerinden ve kabiliyetlerinden dolayı hürmet göstermişti; kocasının suçu için hiçbir zaman dul prensesi kötülememişti. Ölümünden sonra da kusursuz bir hristiyan töreni yaptırmış ve adına bir anıt diktirmişti.

İntikam, zaferin hemen arkasından geliyordu. Çandarlı ailesinin dördüncü sadrâzamı olan, II. Mehmed'in iki defa tahttan indirilmesinde önemli rol oynayan ve padişahın kalbinde daima şüphe uyandıran Halil Paşa, İstanbul'un kuşatılmasından önce ve sonra hristiyanlarla iş birliği yaptığı iddiası ile karşı kar-

ya kalmış ve hattâ efendisine hristiyan başkentini mecburiyet karşısında vaadetmek zorunda kaldığına dair söylentiler çıkarılmıştı. Daha alt rütbeden olan vezirler ve ordu, ilk hücumların yavaşlığını ve başarısızlığını, güya Konstantin ile anlaşan Halil Paşa'ya bağlıyorlardı. Bütün bu söylentilerde ve ithamlarda Halil Paşa'nın davranışlarıyla bağdaşacak bir delil gösterilemiyordu. İstanbul düşmüştü; sefer hazırlıklarını son derece büyük bir gizlilik ve süratle yapmıştı; eski devirde kalan hâtâlarını büyük bir liyakatla elde ettiği zaferi efendisine armağan ederek unutturabilirdi. Kaldı ki, bu zaferi en çabuk ve en sağlam şekilde Sultan Mehmed'e sağlayabilmişti. Sadaret devri Osmanlıların zihninde en parlak zaferlerin elde edildiği devir olarak kalmıştı. Ancak haset veya nankörlük kendisine karşı dikilebilirdi. Padişah muzaffer olarak Edirne'ye döner dönmez hemen sadrâzamı huzuruna çağırttı, Konstantin ve Notaras ile Osmanlıların gayretini kırmak için anlaşma yaptığını, bu gaye için onlardan hediyeler aldığını söyledi. Bir başka gün civarda Halil Paşa ile yaptıkları bir gezide, köylünün birinin çiftliğinden geçerken zincire vurulmuş bir tilkinin çırpındığını görünce, «zavallı hayvan, hürriyetini satın almak için neden Halil'e başvurmadın,» diye söylendi.

Başının üzerinde dolaşan tehlikeyi sezen Halil Paşa, haseti ve fırtınayı geçiştirmek için yaşlılığını bahane ederek Mekke'ye hacı olmaya gitmeyi arzuladığını bildirdi. Ancak düşmanlarının kurduğu komplodan kurtulmak için çok geç kalmıştı. Osmanlıların gözünde Doğu'nun en önemli kentinin fethini borçlu

olduğu Halil Paşa'yı, Fâtih Sultan Mehmed, vezirlerinin ve eski duygularının baskısı altında divan toplantısından çıkar çıkmaz tutukladı ve Edirne zindanlarına attırdı. Kırk günlük ızdırap ve yalvarmadan sonra hücresine giren cellâtlar, kendisine ancak dua edecek zaman bıraktıktan sonra boğdular. II. Murat'a ve oğluna son derece sadık olan bu adam, fevkalâde değerli hizmetlerinin karşılığını bir bilgenin tevekkülü ile karşıladı. Kendisini idam etmeye gelen çavuşlara, «başımı Sultan'ın ayaklarına atın, ona verebileğim daha kıymetli bir şeyim yok!» demiştir.

Halil Paşa'nın kellesi ertesi gün sarayın önüne asıldı. Muazzam servetini teşkil eden yüz yirmi bin düka altını Sultan'ın hazinesine devredildi. Bir masumun bu şekilde idamıyla, Halil Paşa ilk defa olarak Osmanlı tarihine kanlı sayfalar ilâve edecek olan sadrâzam idamlarını açmış oluyordu. Tebaaya nazaran büyük adamlar hem halkın, hem de hükümdarın husumetini çekerler; halk ondan nefret eder, hükümdar ise çekinir.

II

Bir Yunanlı kadının oğlu olan ve damarlarında bir damla Türk kanı bulunmayan Sırbistanlı Mahmud Paşa, Halil Paşa'nın yerine vezir-î âzam seçildi. Selimrıa'da Türkler tarafından kaldırılan Mahmud, İskender Beğ gibi Sultan'ın sarayında yetiştirilmişti. II. Mehmed, onu hazineyi idare etmekte gösterdiği sadakat ve zekâdan dolayı severdi.

İstanbul'un fethinden sonraki yıllar, Edirne'de arka arkaya vezirlerin yer değiştirmesi ve Turahan'ın

Yunanistan ve Epir'e seferler yaparak Bizans imparatorluğunun kalıntılarını temizlemek maksadıyla Paleologos ailesine karşı savaşması ile geçmiştir. İstanbul'u eline geçiren kudretin tesiri ile sinen İtalya ve Tuna boyu hristiyan devletlerinin elçileri birbiri ardından gelerek II. Mehmed'e saygılarını bildiryorlardı.. Ertesi yıl ilk baharında (1455) Sultan'ın da bizzat katıldığı kısa bir Sırbistan seferi sonunda zengin Novomonte şehri ele geçerken bu şehrin gümüş madenleri de imparatorluğun hazinesine bağlanıyordu.

Ordusunu kumandanlarına emanet ederek, tebaasını kısa bir müddet sonra gerçekleşecek olan başkent değişimine alıştırmak için saray erkânı ile birlikte İstanbul'a geldi, yeni sarayın muhteşem açılışına katıldı. Sırbistan'da, Yunanistan'da, Makedonya'da, Karadeniz kıyılarında, Anadolu'da ve Ege'de her şey önünde eğiliyordu. Kudüs Sen Jan şövalyeleri bile, padişahın adalarından birkaçını ellerinde tuttukları için ödemek zorunda oldukları vergiyi gizlemek maksadıyla hediyeler yolladılar. Görünüşte bile olsa böyle bir bağımsızlığa, fâtih izin veremezdi. Koca bir imparatorluğu devirdikten sonra, kudretli devletinin yanı başında savaşçı bir manastıra göz yumulamazdı. Hediyelerin vergi şekline dönüşmesi için vezirler ve tarikatın üstad-ı âzamı tarafından yürütülen faydasız ve tahrik edici görüşmeler, II. Mehmed tarafından bir hakaret olarak kabul edildi. Karadenizin, Marmara'nın, Yunanistan'ın ve Anadolu'nun limanlarında bulunan deniz kuvvetlerine buyruk verilerek Rodos'un fethi için seferber olmaları sağlandı. Kaptan-ı derya Hamza'ya, üç yüz kadırga gemi ve büyük yelkenliyi

toplarla ve deniz piyadeleri ile donatarak Rodos'a efendisinin kanununu götürmek üzere hazırlıklarını tamamladı.

Hamza Paşa, üç yüz gemisini adalar ve Rodos çevresinde boşuna dolaştırdı. İki aylık bir seferden sonra adaların Türklerin hâkimiyetini hem tanıyıp hem de tanımadıkları bir takım belirsiz sözlerden ve anlaşmalardan başka bir şey getiremedi. Fâtih fena halde bu duruma kızdı ve «eğer babamın dostu olmasaydın, canlı canlı derini yüzdürürdüm» dedi.

Doğuştan Yunanlı, Sultan Mehmed'in gözde adamlarından Yunus adında biri, Kaptan Paşalığa getirildi. Yunus'un yaptığı seferlerde Midilli adasına sahip olan Cenevizlilerin kumandanı Doria, Yunus'un eline geçirdiği bir adayı kurtarmak için tek kızını Fâtih'e yolladı. Sultan'ın ihtirası ve hiddeti ancak haremini süslediği canlı ganimetler karşısında diniyordu.

III

Ege adalarından elde edilen diğer ganimetler yeni başkentin süslenmesinde kullanılıyordu. Bizans'ın eski bir kuşatılmasında şehit düşen peygamberin yakınlarından Ebu Eyüb'ün türbesinin bulunduğu yere cami yapılıyordu. O zamandan beri padişahların kılıç kuşanmaları hep bu camide yapılmıştır.

Bundan başka İstanbul'da müslümanların ibadeti için on bir cami daha inşa edilmiştir. Bunların içinde en büyük olanı Fâtih Camiî'dir. İstanbul'un en yüksek tepelerinden biri üzerinde Marmara denizi ile

Haliç'in arasında kalan bir düzlük, bu Osmanlı mimarî şaheserine temel teşkil eder. Güneş altında, parıldayan deniz gibi görünen kubbeleri kurşundan imâl edilmiş olup, penbe Mısır graniti ve Korent mermerinden sütunlarla tutulur. Dört kurşun kubbe ile örtülü kare şeklindeki avlu binayı çevreler; etrafta parlatılmış mermer sıralar müminler için oturacak yer vazifesi görür; fıskıyeli çeşmeler ibadete gelenleri serinletir; serviler gölgeleri ile avluyu örterler; Arabistan'da tek Tanrı düşüncesi ilham olduğu zaman Peygamberin İstanbul'un fethi ile ilgili sözleri altın harfler ile duvara kazılmıştır: «Onlar İstanbul'u alacaklardır; ne mutlu o kumandana, ne mutlu o orduya!.»

Din bilim, hukuk, felsefe, tarih, edebiyat öğreten yüksek okullar olan sekiz medrese camiin etrafında yer almışlardır. Hocalara ve öğrencilere bedava tahsis edilen odalar dershanelerin üzerinde bulunuyordu. Öğrenciler ve yoksullar günde iki defa bedava dağıtılan yemeği imarette yerler; akıl hastaları ve sair hastalıklar için iki ayrı hastahane, kalacak yeri olmayan yolcular için bir kervansaray, halk için bir kütüphane, hayvanlar ve insanlar için bir sarnıç, yine halk için sıcak hamamlar ve nihayet müminlerin ebedî istirahatleri için bir mezarlık Fatih Camiî külliyatını meydana getiriyordu. **Böylesine muhteşem anıtlar tasarlayan medeniyet, onları süsleyen san'at, dine, zekâya ve halkın sefaletine adayan merhamet Vatikan'ın âbideleri ve kurumları ile boy ölçüşebilecek bir seviyeye gelmiş demektir.**

Devrinin sakin yıllarında sevgili kızı Ayşe Sultan, ile Karaman beyinin kızı olan zevcesi **Sitti**, II. Mehmed'in kendilerine tahsis ettiği paralarla camiler yap-

tırmışlardı. II. Murat ve Çandarlı ailesinin arka arkaya gelen dört sadrâzamı tarafından yerleştirilmeye çalışılan imparatorluk idare düzeni, Osmanlı teşkilâtının temelini teşkil eden din, baba otoritesi ve askerlik üzerine dayanıyordu.

Hükûmete, çadır hayatından kalan ve bozkırda bütün meselelerin görüşüldüğü yer olan çadırın eşiğine izafeten Osmanlı Kapısı deniyordu. Yine aşiret başkanının otağının kapısını koruyan muhafız kıt'ası gibi sarayın kapısını koruyan hükümdarın ordusunun bulunması sonradan Bâb-ı âli, yani Yüce Kapı denmesine yol açmıştır. Vezir, hükümdarın eşiğini koruyan askerlere kumandanlık ederdi. Sarayın ikinci bir kapısı, Bâb-ı Saadet, harem dairesine açılırdı. Eski Türk çadırlarını tutan dört direğin hâtırasına Devlet'in en önemli idarî mevkileri dörde ayrılmıştı. Bunlar; vezirler, kazaskerler, defterdarlar ve nişancılardı. Sultanların maiyetinde saray teşrifatı ve merasimler çok daha sıkı kaidelere bağlanmışlardı. Köleler asla padişahların sofrasında yemek yiyemezlerdi. Bayram olduğu vakit bir taht orta yere dikilir, padişah oturarak önünden geçen büyüklere elini öptürürdü.

Bu arada bütün devlet suçlarında olduğu gibi milletin selâmeti uğruna diye tevil edilen bir kanun çıkarak tahta geçen padişahların şahsında kardeş katliamı uygun görüldü. II. Mehmed'in kanlı kanununun önsözünde şöyle yazar: «Hukukçuların ekseriyeti benden sonra tahta çıkacak oğullarımın ve torunlarımın genel huzuru sağlamak için kardeşlerini katletmelerinin vacip olduğunu bildirdiler. Bu açıklamaya bağlı olarak çocuklarımın ve torunlarımın davranışlarını ayarlamaları uygun olur.»

Böylece taht, hüküm süren padişah'ı insanlık dışı davranışlara itiyordu. Otorite adına insanlar kurban ediliyor ve bu kurbanlar insanın kendi kanından olanlardan seçiliyordu. Aynı karından çıkmış iki kardeş bir gün önceye kadar birbirlerini seviyorlar, ertesi gün içlerinden biri kanunen ve kaderce kurban olurken, diğeri cellât oluyordu. Siyaset hiç bir zaman tabiata karşı gelen böylesine sert bir kanun çıkarmamıştı. Bu katil ve kardeş katliamına müsaade eden kanunu savunmak isteyen Osmanlılar, eski Horasan bölgesi kavimlerinden Partların Arsasid hanedanından Ochus'un elli kardeşini tahtın kurtarılması için katlettiğini ileri sürerler.

II. Mehmed, bu konudaki ileri görüşlülüğünü sarayda doğum yapan bütün cariyelere kadar uzattı. Bunlardan doğan erkek çocukların, damarlarında akan hükümdar kanına dayanarak bir gün taht üzerinde hak iddia etmelerine engel olmak için göbeklerinin bağlanmaması emredildi.

Peygamber, Arabistan'da uygulanan ve çadır için çok lüzumsuz ve pahalı olan kız çocuklarının katledilmesi geleneğini Kur'an'a konan hükümlerle önlemişti. Osmanlı hukukçuları ise yaptıkları yorum ile bu katliamı sadece hükümdar ailesinin erkek çocukları için yeniden hükme bağlıyorlardı.

IV

II. Mehmed de kendinden önceki hükümdarlar gibi divan toplantısına sık sık başkanlık eder, bu

arada çeşitli dilekleri olan Osmanlıları kabul ederdi. Bır gün, Anadolu'lu bir Türkmen toz içinde elbiseleri ile İstanbul'a gelmiş ve divanın huzuruna çıkarak kaba bir şekilde sormuştu: «Aranızda Sultan olan kimdir?»

Bu küstahlıktan fena hâlde canı sıkılan vezir-î âzam Mahmud Paşa, II. Mehmed'e imparatorluk makamının bu şekilde zedelenmemesi için teklifte bulundu. O günden sonra II. Mehmed, divan toplantılarına katılmadı. Haftada dört defa imparatorluğun en büyük devlet adamı divan toplantısı için saraya gidiyordu; daha alt rütbedeki devlet adamları önceden toplantı salonuna geliyorlar, sadrâzamı elleri göğüslerinde kavuşturulmuş olarak ayakta sıra hâlinde durarak selâmlıyorlardı. Vezirin selâmlarını alan ve iade eden sadrâzam aralarından geçiyor ve kendisi için ayrılmış en zengin döşemeli sedire oturuyordu. Maiyetini meydana getiren mabeyinci, çavuş, muhafız ve emir subaylarından kurulu bir kalabalık divanın dehşet verici heybetini daha da arttırıyordu.

Kazaskerler vezirden sonra ikinci sırayı işgal ederler, adlî işleri düzene koyup ikinci derecede kadıları tâyin ederlerdi.

Defterdarlar, sicil işlerine bakan devletin en yüksek idarî işleri sorumlusu idi.

Nişancılar, devlet kâtipleri olarak görev görürlerken, divandan çıkan hükümlerin altına padişahın mührünü basarlardı.

V

Sarayın iç ve dış muhafazası ile görevli olan birliklerin kumandanlığı askerî ve sivil ağalara verilmişti; hepsinin başında yeniçeri ağası bulunurdu. Bir kısmı sipahilere kumanda ederken; diğerleri Anadolu ve Rumeli ordularının piyade ve topçu birliklerinin başında bulunurdu. Kapuağası, beyaz bir hadımdan seçilir, emrine kırk tane beyaz hadım daha verilir ve hepsi sarayda yetiştirilen beyzâdelere velîlik ederdi. Kapuağası, padişaha her yerde refakat ederdi; türbanını takdim eder; caminin zeminine padişahın namaz seccadesini serer; namaz kılacağı yeri birkaç defa yalayarak zehirli olup olmadığını tespit ederdi; Padişahın özel hazinesinin anahtarını her zaman üstünde tasır; yemekleri masanın üzerine bizzat kendisi koyar; elleriyle hazırladığı şerbetleri, reçelleri, dondurmaları, şarabı ve suyu önce tadarak sultana sunardı.

Sarayda yetistirilen beyzâdelerin en büyüğü padişahı soyup, giydirmekle meşgul olurdu. Onunla beraber dört ağa hükümdarın diğer hizmetlerini görürdü. Bunlar; bas mabeyince sayılan Hasodabaşı; silâhdar ağa; sultanın hırkasını taşıyan Çuhadarağa; üzengi ağası, Rikâbdarağa idi. Dilsizler, cüceler, şarkıcılar, musikîşinastlar, maskaralar, hokkabazlar, saraydaki kalabalık uşak topluluğu sayesinde barınırlardı. İlerisinin idarecileri ve subayları olacak beyzâdeler, başkentin ilim ve san'atta en gözde hocalarından ders alırlardı. Kendilerine tahsis edilen saray, padişahın sarayının ön tarafında bulunur ve bir nevî asker-sivil okul hüviyetini taşırdı.

VI

Beğler, Beğlerbeyleri eyâletleri idare ederlerdi; sancak beğleri vasıtasıyla topladıkları vergileri veya ganimetleri sultana vermekle yükümlüydüler. Sancaklardan toplanan atlılar imparatorluk ordusuna yüz bin kişi kazandırılardı. Muntazam vergiler yılda iki milyon düka altına kadar çıkardı.

Ulemâ, yani kanun adamları sınıfı yine II. Mehmed zamanında sağlam esaslara bağlanarak teşkilâtlandırıldılar. Bir tek kutsal kitap içinde yazılı olan dinî hukuk kaideleri ve bazı yorumları açıklamak hakkı mutlak surette ulema sınıfına tanınmıştı. İbadet, imam ve diğer cami mensubuna ait iken; geleneklere tatbik edilen dinin medenî zihniyeti ulemaya aitti. Bu karışık görevlerinden dolayı hem dinî hem siyasî kudrete sahip olduklarından, camilerde sadece dinî işlerde görevli kişilerin yanında kıyaslanmayacak bir üstünlüğün temsilcileriydiler. Aynı zamanda kadılar, edipler, müderrisler (profesör), yorumcular, din hukuku bilginleri yetiştiren okulların (enderûn) değişmez öğretmenleri olmuşlardı; nihayet başlarında şeyhülislâm olduğu halde bağımsız fertleri ile hükûmetin otoritesinden bile üstün olan manevî bir güce sahip sınıf durumuna gelmişlerdi. Sultan ve vezirlerin mutlak hâkimiyetini dengeleyecek bir otoriteye sahip iken, katı otoritenin en müsamaha kabul edilemeyenini ve onarılamayanını, yani düşünce ve vicdan üzerinde otorite kurmayı denemişlerdir.

VII

Bu anıtlar, ihtişam, devlet idaresi ve kurumlar tamamlanınca II. Mehmed, Konstantin'in iki kardeşi Demetrius ve Tomas Paleologos tarafından paylaşılan

Yunanistan üzerine yürüdü. Kaptan-ı derya Yunus Paşa, Ege adalarını haraca kesmekte devam ediyordu. Bu adaların en güzeli sayılan Lesbos'tan fevkalâde güzellikte yüz genç kız ve genç erkek getirdi ve Sultan'ın sarayına armağan etti. Daha önce öz kızını göndermekle Fâtih'in müsamahasını elde etmiş olan Doria, vergi toplamak için adada bulunan Türk askerlerini anî bir baskınla imha eti. Bu ihanet Sultan Mehmed'in hiddetini uyandırdı. Adaları ve Mora'yı bizzat başında olacağı filosu ile topraklarına katmaya gideceği vakit, o zamana kadar sessiz duran ve hattâ İstanbul'un kuşatılması sırasında yardımda bulunan Hunyad'ın harekete geçmesi, emelinden vazgeçmesini sağladı.

Yeni bir Papa'nın, III. Calixte'nin çağrısı ile kendilerine gelen hristiyanlar hem Varna'nın hem de İstanbul'un intikamını almak üzere son bir haçlı seferi dünzenlemişlerdi. İhtiyarlamış olan fakat Macar tahtını oğluna garanti etmek isteyen Hunyad, Papa, İtalya ve Almanya devletleri tarafından Türklere karşı kurulacak kuvvetlerin kumandanlığına getirilmişti.

Şövalyelik teşkilâtından bıkmış olan Fransa, Papa'yı istemeyen İngiltere, kendi iç işleri ile meşgul olan Almanya, ticaret, sınır ve denizcilik menfaatleri yüzünden Türklere kâh dost, kâh düşman olan ve dinin ancak tamahlarını örten bir bahane olduğunu Venedik, Ceneviz, Raguse, Macaristan ve Polonya (Lehistan) ile ortak bir harekât için birleşmeyi reddetmişlerdi. İskender Beğ bile II. Mehmed tarafından desteklenmiş, hattâ üstü kapalı bir mütareke elde etmiş. Türkler kadar çekindiği Venedik ve Macaristan'a karşı Arnavutluk'taki durumu güçlendirmeye çalışıyordu.

Bu zayıf birliğin baş komutanı seçilen Hunyad, cesareti ile Haçlıları güçlendirmeye çalışıyordu. Bir çok mağlûbiyetlerine rağmen Macarların halk kahramanı hâline gelmişti; bundan sonra yapacağı hareketler ile öyle iyi hâtıralar bırakmak istiyordu ki, kendisinden sonra soyu Macar tacına lâyık görülsün Müttefiklerin öncü kuvvetleri için Sırbistan'ın ele geçmez şehri Belgrad'ı seçti. Türkiye'nin anahtarı sayılan bu kenti alarak onu II. Mehmed'e karşı savunmak, bu arada Peşte'de asıl istilâ kuvvetini hazırlamak maksadıyla yirmi bin Macar, Leh, Erdelli, İtalyan'ın kumandasında saldırıya geçti.

Her zaman olduğu gibi, iki yüzlü hareketler, el altından yapılan çalışmalar, sahte barış teklifleri savaş hazırlıklarını gizliyordu. Ancak Sultan Mehmed'in uyanık siyaseti ile Tuna boylarını göz altında tutan Türk casusları Hunyad'ın hazırlıklarını günü gününe padişaha bildiriyorlardı. Yirmi bin askerin nehri aştıklarını ve Belgrad'ın hedef olduğu geniş bir saldırının tezgâhlandığını haber aldı. Hunyad'ı gafil avlamayı ve müttefikleri teşkilâtlandırmaya fırsat bulamadan Belgrad'da başlarını ezmeyi tasarladı. Anadolu'dan, Gelibolu'dan, İstanbul'dan ve Yunanistan seferini idare eden Selânik'den birliklerini derhal çağırdı ve topladığı yüz elli bin kişi ile Filibe, Sofya ve Niş üzerinden geçerek Belgrad'a doğru ilerlemeye başladı.

Tuna'da ilerleyebilecek yapıda olan üç yüz kadırgalık ince filonun Haliç'ten hareket ettirilerek Yunus Paşa kumandasında Varna kıyılarını takiben Tu-

na'ya girmesi ve Macarlara karşı savaşırken nehirden yardıma koşması tasarlandı.

Padişah'ın çabukluğu Hunyad'ı şaşırttı. Şehrin Sırbistan tarafına bakan engebeli dağların tabiî bir kale hâline getirdiği eteklere Türk ordusu yerleşti. Arada kalan küçük vâdi ordusunun karargâhı durumuna getirilmişti; kuşatılanların çıkışlarına karşı İstanbul fethinde kullanılan topları kayalıkların arkasına gizleyerek ateşliyordu. Tuna'ya çıkan ince filo Begrad'dan atılan güllelerin menzili dışına çıkarak Sava nehrinin Tuna ile birleştiği yerde, bir kıyıdan diğerine beş gemiye demir attırıldı ve böylece şehre erzak getiren Macar gemilerinin içeri girmesini önledi.

Tehlikenin büyüklüğünü ve çabukluğunu gören Hunyad, Belgrad'ın savunucularını yalnız bırakamazdı; eğer onları kurtaramazsa hiç olmazsa birlikte çarpışarak ölürlerdi. Peşte'den bir avuç süvarisi ile hareket ederek Macar şehri Semlin'e geldi, oradan balıkçıların sazdan yapılmış sallarına binerek karanlık bir gece yarısı gizlice Belgrad'a girdi. Mevcudiyeti şehri savunan Macarlara bir ordu gelmişcesine güven verdi.

VIII

Gözü ile Begrad'ın karşılaştığı tehlikeleri inceledikten sonra aynı hile ile kalenin dışına çıktı ve imdada gelecek olan Macar ve Erdel birliklerini sıkıştırmaya koştu. Çağırısı üzerine yukarı Tuna'da inşa edilmiş olan iki yüz kayık üzerine on beş bin piyade

ve hafif toplar kondu. Hunyad bu kuvvetlere komutanlık etme şerefini kimseye bırakmak istemiyordu. Tuna üzerinde ilerlerken Belgrad'ı savunan kumandanlarına gizli bir haber göndererek Türk filosuna karadan saldırmalarını, kendisinin de nehirden gelerek hücuma geçeceğini bildirdi. Hem akıntının, hem de yelken ve küreklerin etkisiyle sürati bir misli artan Macar filosu nehri kapatmış olan Türk filosu üzerine yıldırım gibi indi. Bu baskıya dayanamayan Türk gemileri açılmak zorunda kaldılar.

Bir anda ateşler içinde kalan gemiler birbirine yanaşıyorlar, şiddetle savaşıyorlar, fırsatını bulanlar kaçıyor, bir kısmı da batıyordu. Yüksek bir çıkıntı üzerinde muharebeyi seyreden Sultan Mehmed, Macar gemilerinin üstünlüklerini manevra kabiliyetlerini görüyor ve filonun eninde sonunda mağlûp olacağını hissediyordu.

Macar bayrağı taşıyan bir çektirmenin provasında elinde kılıcı ayakta duran Hunyad, süratle Osmanlı amiral gemisine yaklaşıyordu. Kancalarla biribirine yapışan iki çektirmenin provalarında Hunyad ve Yunus Paşa arasında kanlı bir dövüş bağladı. Bulundukları dar bölme askerlerin yardımlarına koşmalarına engel oluyordu. İhtiyar yaşına rağmen silâhlarını hâlâ iyi kullanabilen Hunyad sonunda Osmanlı paşasının gırtlağına sapladığı kılıcını havaya kaldırdı ve Yunus'u nehrin sularına doğru savurdu. Şehrin surlarından sevinç çığlıkları yükselirken Osmanlı ordusundan keder uğultuları geliyordu. Demir alan ve akıntıya kapılan Türk çektirmeleri Hunyad'ın önünden süratle uzaklaşmaya başladılar. Hunyad ve on

beş bin adamı, altmış Türk gemisi yaktıktan, iki bin tutsak aldıktan sonra Belgrad'a girdiler. Bu kısa zafer şehrin savunucularına umulmadık bir cesaret verdi

IX

Belgrad'ı nehir tarafından kuşatmaktan vazgeçen padişah, Hunyad'a Tuna ve Sava'dan her an gelebilecek yardımcı kuvvetleri önleyebilmek için gece gündüz durmadan karadan saldırılarına devam ediyordu.

Rumeli beylerbeyi Karaca Paşa ikinci saldırıda kaleden atılan bir gülle ile II. Mehmed'in gözü önünde şehit düştü. Hunyad'ın kumandanlarından maceraperest İtalyan Capistirano, garnizonun seçme askerleri ile Türk topçusunun arasına daldı ve padişahın çadırının bulunduğu kısma kadar ilerleyebildi. Bir anda etrafı Macar süvarisi ile çevrilen Fâtih yanındaki bir avuç yeniçeri ile hırsla dövüşüyordu. Bu arada kalçasından yediği bir kılıç darbesi ile bayılan padişah kan revân içinde atının ayaklarına yuvarlandı.

Sultanın vücudu etrafında Türklerle Macarlar arasında çok şiddetli vuruşmalar oluyor, bir taraf imparatorlarını kurtarmak için ölürken, diğerleri bu kıymetli ganimeti ele geçirmek için canlarını veriyorlardı. Nihayet ağaları yiğit Hasan'ın çağrısına uyan altı bin yeniçeri hrisityanları kalenin top menziline kadar sürdüler, kendi toplarını tekrar ellerine geçirdiler ve yeniden düzeni sağladılar. Kendisine gelen ve yaraları temizlenen Fâtih, hayatını borçlu olduğu

Hasan Ağa'ya birliklerinin korkaklığından ötürü çattı ve bunun cezasını çektireceğini söyledi.

Bu sözlerin fena hâlde içine işlediği Hasan Ağa göz yaşları içinde padişaha dönerek korkakların cezasını vermek ve Sultan'ın akan kanının intikamını almak için hemen harekete geçeceğini söyledi. Bir avuç gözüpek sipahi ile kaleye girmeye çalışan Macar şövalyesinin arkasına yetişti, kılıcı ile on üç şövalyeyi yere serdikten sonra, padişahın gözü önünde şehit düştü. Ancak bu son fedakârlık Osmanlı ordusunun ikinci defa kaçmasını önleyemeyecektir. Capistrano'nun zafer çığlıklarına otuz bin asker ile koşan Hunyad, üç yüz Osmanlı topunu eline geçirerek orduyu geriye, Sofya geçitlerine doğru itti. Bu arada aldığı bir yara takipten vazgeçmesine sebep oldu. Umudunu yitiren II. Mehmed, Sofya'ya çekilerek, ordusunu toplamak, cezalandırmak ve düzene sokmak için çalışmalara başladı. Belgrad'ın gediklerinde ve nehir de yirmi bin, ordugâhta geçen çatışmalarda da otuz bin Türk şehit düşmüştü. Tuna ile Sofya arasındaki orman yollarında binlerce ceset yatıyordu. Edirne yolunu tutan cellâtlar, yaralı padişahın Sofya'da toparlamaya çalıştığı sırada ordudan kaçmaya çalışanları cezalandırıyordu.

Bu kuşatmanın sonunda Belgrad hristiyanlığın kalesi durumuna geldi. Seksen yaşının üstünde olan Papa Calixte, ölüm döşeğinde bu zaferi takdis etti. Bu zaferin hâtırasını anmak için her yıl tertip edilecek törenlerin düzenlenmesi buyruldu. Hunyad ve Capistrano Batı'nın kurtarıcıları ilân edildiler. Ancak her

ikisi de şanları ile sevinemediler. Aldıkları yaralar giderek ağırlaştı ve nihayet öldüler.

Hunyad ölürken Macar tahtını, vatanının takdirine ve Avrupa'nın heyecanına dayanarak oğlu Mathias Corvinus'a garanti ediyordu. Osmanlılara karşı devam edecek olan dinî seferlerin başlangıcını sağlayan, eski devirlerden kalmış bir kahramanlık örneği, talihsizlikleri bile yenen hırs ve inatçılık sahibi bu adam, askerî dehâsının yanında o kadar hilekâr ve sözünde durmayan bir insandı ki, ne dostları, ne de düşmanları asla sözüne inanmazladı. Türklere karşı silâhıyla galip gelmiş, ancak onların iyi niyeti altında her zaman mağlûp olmuştu.

X

Tuna kıyılarında karanlık bir şehrin başarısızlığa uğramış kuşatması İstanbul'un fethi ile karşılaştırıldığında, üzüntüsünü çabucak unutan Fâtih Sultan Mehmed, Hunyad'ın ölümü ile ne ruhu ne de dövüşecek gücü kalan önemsiz devletlerden meydana gelen bir ittifakı rahatlıkla dağıtabileceğini düşünüyordu. İtalyan devletleri ile yapılan görüşmeler, Macaristan'ın manen yıkılması, İskender Beğ ile sağlanan siyasî mütareke Avrupa'nın bu tarafından endişe etmemesini temin ediyordu. Belgrad önünde mağlûp olmakla sadece şanından kaybetmişti; halbuki gösterdiği kahramanca cesaret, yeniçerileri savaşa çağırmak için savaş alanında dökülen kanı milleti gözünde şöhretini göklere çıkarıyordu. Bir kaç hafta gibi kısa bir zamanda bütün sancaklarından binlerce asker geliyor-

du; yeni kumandanları tarafından Edirne, Selânik ve İstanbul civarında yetiştirilen bu iki yüz bin çerinin nereye boşalacağını herkes merak ediyordu.

Yunanistan bir anda denizlerini ve karalarını kapatan bütün vâdilerin ve körfezlerinin bu orduyla kaplandığını gördü. II. Mehmed, en önemli birliğin başında Atina üzerine düzenlenen bu seferi idare ediyordu.

Paleologos'lar devrinde Doğu imparatorluğunun parçalanması sırasında, Adalar'ın ve Yunanistan'ın Cenevizliler, Sicilyalılar, Venedikliler, Floransalılar tarafından paylaşıldığını görmüştük. Tarihin derinliklerine kadar inen şöhrete sahip bu cumhuriyetler ve şehirler Ragusalı, Venedikli, Cenevizli ve Floransalı tüccarlar tarafından büsbütün parçalanıyor ve adı bilinmeyen küçük diktatörler türüyordu. Eski Yunan şanının ve edebiyatının başkenti olan Atina önce Villehardouin adında bir Fransız'ın sonra da Floransalı meşhur bir tüccar aile olan Acciaitoli'lerin eline düşmüştü. Eskiden Attik devrini sarsan halkçılık, diktatörlük ve bağımsızlık ihtirasları aynen şimdi bu feodal aileleri sarsıyordu. Hırsla arzu edilen hedeflerin büyüklüğü değil, ihtirasın büyüklüğü cürümleri doğurur.

XI

Atina şehrine hükmeden Floransalı naip vakitsiz ölünce yerine genç dul eşini bıraktı. Fevkalâde bir güzelliğe sahip olan genç kadın naip'in yeğeni Franco tarafından kıskanılıyordu.

Venediklilerin hâkim olduğu bir Yunan kentinin baş hâkiminin oğlu Palmerio, ticarî anlaşmalar yapmak

üzere Atina'ya yollanmıştı. Yakışıklı Palmerio ile genç dul arasında kısa zamanda bir aşk doğdu. Ancak Palmerio küçük yaşta Venedik'te elvendirilmişti; karısı zengin bir aileye mensup olup, Venedikte babasının sarayında kalıyordu. Sevgilisi ile evlenmek arzusuyla yanıp kavrulan düşes, Palmerio'ya tek çare olarak karısının ölümünü gösterdi. Venedik'e giden genç asilzâde bir fırsatını buldu, karısını zehirledi ve tekrar Atina'ya döndü. İki sevgilinin büyük eğlencelerle yapılan evlenme töreni halk arasında olduğu kadar, kıskanç yeğen Franco'da kuşkulara yol açtı. Yaptığı konuşmalar ile Franco kısa zamanda Atina'da ayaklanmalar çıkarmayı başardı.

Düşes ve yeni eşi, Franco'yu Atina'yı terketmeye zorladılar. O da İstanbul'a gelerek II. Mehmed'in şahsında intikamcısını aradı. Zaten kendisine yarı bağımlı olan bu prensliklerin iç işlerine karışmak için gerekli bahaneler bulduğuna sevinen padişah, o sıralar Mora ordusunun kumandanlığını üzerinde bulunduran Turahan'ın oğlu Ömer'e buyruk vererek Atina'ya girmesini, düşes ve oğlunu zindana attırmasını istedi.

Düşes'in kocası Palmerio. Turahan'ın eline düşmekten kurtuldu ve Franco gibi İstanbul'a koşarak, karısının masumiyetini ve haklarını savundu. Vezirlerinin tecrübelerine dayanan II. Mehmed, Palmerio'nun da şikâyetlerini haklı bulduğunu söyleyerek, bu sefer kanunî idareyi sağlamak için yeniden Atina üzerine yürüdü. Fakat, Osmanlıların yardımı ile zindana girmeyi başaran Franco, düşes ve oğlunu kalettirmişti. Bunların intikamını alan Sultan Mehmed,

Palmerio'ya Attika yarımadasında Tep şehrinin bağımlı prensliğini verdi.

XII

Savaşçı olduğu kadar âlim bir kişi olan Fâtih, Atina'nın anıtları önünde hayranlığını ve gururunu gizleyemedi. Partenon ve diğer tapınakların önünde, «Yunanlıların dehasını ganimet olarak eline geçiren Turahan'ın oğluna din ve devlet ne kadar şükran borçludur» diye haykırdı.

Osmanoğullarının vazgeçmedikleri ihtirası olan mimarî ve İslâmiyetin müsaade ettiği diğer san'atları İstanbul'a götürebilmek için san'atkârlar ile yaptığı konuşmalar ve anıtların temaşası ile bir kaç haftasını Atina'da harcadı.

Kendisi Atina'da bulunduğu sırada, Yunanistan'ın merkezini teşkil eden dağları iki taraftan aşan orduları, bütün Mora yarımadasını ve Venedik devletinin sınırlarına kadar bütün Adriyatik kıyılarını imparatorluğuna kattılar.

Talihsiz Konstantin'in kardeşlerinden olan ve Mora yarımadısının yarısına hükmeden Demetrius, atalarından pek çoğunun yaptığı gibi, kızlarından birini sultana evdeş olarak vererek haremde bir akrabasının bulunmasını temin etmek istedi. Fâtih, Konstantin'in bu genç yeğenini evdeş olarak kabul etti ve soyuna lâyık bir törenle İstanbul'daki sarayına yolladı.

Kardeşi Demetrius'un korkaklığından iğrenen Tomas daha rahat mücadele edebilmek için şehirlerden

dağlara çekildi. Sultan'ın karşısında alçalmasından utanç duyan Demetrius da kardeşine iltihak ederek Türkleri imha etmek için savaşmaya başladı.

Padişah tarafından, Yunanistan'ın bu dağlık ve kıyı bölgelerinde çıkan ayaklanmayı bastırmak üzere görevlendirilen Zağanos Paşa, binlerce Rum'u boğazladı. Bunun üzerine iki prens yeniden padişahla görüşmeye başladılar. Demetrius, Korent boğazı yakınlarında bizzat padişahın otağına kadar gelerek affını istedi. Tomas tarafından ayaklandırılan bölgeler üzerinde herekâta devam eden II. Mehmed, Gardika'da teslim olma şartlarına ihanet eden bin üç yüz Rum askerini idam ettirdi.

Gardika'nın kumadanı olan Bokhalis, idam cezasından, sadrâzam Mahmud Paşa'nın karısı olan kızkardeşinin yalvarmaları sayesinde kurtuldu.

Arkadya'dan on bin kişi alınarak İstanbul'a gönderildi. Kendi ülkesinde sürgün gibi yaşayan Tomas dağdan dağa koşuyor, daima Roma istikametini alarak, artık vatanı kalmayan Bizans imparatorluğu'nun veraseti için Papa'dan yardım dilenmeye gidiyordu. Ancak, Fatih, Mora yarımadasında hür ne bir liman, ne bir kaya, ne de bir adam bırakmıştı.

Gemileri üzerinde dehşetten titreyen Venedikliler, padişahın yüceliği önünde eğilmek zorunda kalmışlardı. Atina'ya karşılık Franco Acciaioli'nin verdiği Tep şehri ve civarını geri alması için Zağanos Paşa'ya emir verdi. Söylendiğine göre, zindanda boğdurulan Atina düşesinin ve oğlunun intikamını alacaktı, İstanbul'un mağlûpları Rumlar tarafından Türklere

öğretilen iki yüzlü siyasetin bir örneğini veren Zağanos Paşa, Franco'yu kendi çadırına çağırdı, gece ortasına kadar süren görüşmelerden bir netice çıkmayınca çavuşlara işaret ederek Franco'yu idam ettirdi. Böylece kan izleri ile yazılan fetih kanunu bütün Yunanistan'da tek bir itiraz sesi bile vermedi. Bu vatansız, fakat vatansever milletin kalbinde üç buçuk asır yaşayan sessiz itiraz, nihayet günümüzde Yunanistan adına kendini gösterdi. (*)

XIII

Tuna boyu sakin, Yunanistan ölü, İstanbul harabeleri arasında yeniden hayat bulur ve İskender Beğ vezirlerin usta siyaseti sayesinde uyutulurken, Edirne üzerinden İstanbul'a dönen Fâtih Sultan Mehmed, yeni fetihlerini kutlamak fırsatını bulduktan hemen sonra, gayesi sadece sadrâzam tarafından bilinen yeni sefer için orduyu hazırlamaya başladı. Bu yeni seferin gayesi Trabzon imparatorluğu idi.

Bizans imparatorluk sülâlelerinden olan Komnenoslar, Fâtih'ten iki asır önce Karadeniz'in güney kıyılarında, Kafkasya, Ermenistan ve İran arasında kalan bölgede, fazla şatafatlı bir ad olan Trabzon İmparatorluğu diye bir prenslik kurmuşlardı. Karadeniz'in sert dalgaları, Gürcistan'ın sık ormanları, hilekâr bir siyaset, padişah aileleri ile kurulan bağlar, Trabzon'u şimdiye kadar Osmanlıların gazabından

---

(*) Günümüz dediği kitabın yazıldığı devirdir. (Ç.)

korumuştu. Lâkin coğrafya, fâtihlere hemen hemen irade dışı denebilecek bir yol çizer; onlar da sadece mevcudiyetlerini devam ettirme geleneğine dayanarak nesilden nesile bu yolu takip ederler. Anadolu yarımadasının itirazsız hâkimi olan Türkler, Akdeniz'den Karadeniz'e kadar uzanan ve artık fethedilmiş olan Boğazlar sayesinde Batı'ya doğru uzanan imparatorluklarının arkasında, yerine göre kâh karada düşmanları olan Akkoyunlu Türkmenleri ile, kâh denizde Ceneviz ve Venediklilerle ittifak yapacak bağımsız bir Rum devletine daha fazla izin veremezlerdi. Karadeniz, bütün limanları ve kıyıları ile, zaten bu denizin kapısı olan İstanbul'a ve boğazlara hâkim olanların eline geçmeliydi.

İstanbul'u almadan önce Fâtih'in sabırsızlandığı sebeplerden biri de bu olup, şimdi Trabzon'un fethini gerekli kılıyordu. Sadrâzam Mahmud Paşa denizden şehre saldırmak için iki yüz elli yüksek bordalı kadırga ile Karadeniz'e yelken açarken, Fâtih de doksan bin azap, on beş bin yeniçeri ile Anadolu'nun dar vadilerinden geçerek Doğu Anadolu'nun kapısı Sivas'a yaklaşıyordu. Bu noktada birliklerini sola doğru yön vererek, Trabzon'un yardım umacağı İran ve Gürcistan'ın yollarını kesmiş oluyordu. Zayıf Trabzon imparatorluğu yaklaşan fırtınayı önlemek için mütevazi görüşmeler yapmaktan başka çıkar yol bulamıyordu.

XIV

Mahmud Paşa, yolunun üzerinde bulunan ve Bursa sultanları ile kurdukları akrabalık bağların yüzün-

den o güne kadar yaşayabilen Sinop İsfendiyar Beğliğini ortadan kaldırdı. Büyük Mitridat'ın kenti olan ve Lucullus tarafından fethedildikten sonra çok önemli bir liman hâline gelen, Antiokus'lar tarafından Mısır'dan getirilen Jupiter Serapis heykeli ve yağ imalâtı ile halat yapan sâkinlerinin zenginliği ile meşhur olan Sinop, Sultan Mehmed Han'ın arzusu önünde direnmeden teslim oldu. İsfendiyar sülâlesinin son temsilcisi olan İsmail İsfendiyar Beği Yenişehir valiliğine gönderdi ve Sinop'a yeni bir vâli tayin etti. İsfendiyar'ın oğullarından Ahmed'e, bakır madenleri ile tanınan Kastamonu sancakbeyliğini verdi. Erzurum üzerine doğru yürümeye devam etti. Ordu hâlâ nereye gidildiğini bilmiyordu. Anadolu kadısı üstü kapalı bir şekilde bunu sorunca, «eğer sakalımın bir teli bunu bilseydi, onu koparır ateşe atardım,» cevabını verdi.

Sırrını intikam almak için saklıyordu; bir yıl önce, Trabzon prensiliğine komşu verimli otlakların sahibi Akkoyunlu aşiretinin beyi Uzun Hasan, Fâtih'e bir mektup yazarak, kayınbiraderi olan Trabzon imparatorunun Padişah'a ödediği yıllık verginin artık kendisine ödenmesi gerektiğini bildirmek pervasızlığında bulunmuştu. Uzun Hasan, Trabzon imparatorluğunun bu vergiden affedilmesi sebebi olarak da, çok eskiden Osmanlı aşiretinin yıllık olarak ödemek zorunda olduğu bin halı, bin at eyeri ve bin yular takımını, haklarını savunduğu Kara-Yuluk aşireti adına küstahça istemesini gösteriyordu. Fâtih Sultan Mehmed, Uzun Hasan'ın elçilerine, «Haydi gidin söyleyin kendisine, gelecek yıl bizzat ben gelerek efendinize hediyelerini vereceğim» demiştir.

Uzun Hasan'ın elçileri bu hitap altında saklı olan tehdidin farkına varamadılar. İşte Sultan Mehmed bu görevini yerine getirmeye gidiyordu.

XV

Eyaletlerinin yakılması ve yağmalanması anîden Uzun Hasan'a padişahın sözlerinin gerçek anlamını anlattı. Hemen annesi Sâre Hatun'u padişahın otağına göndererek affını istedi. Fâtih, Uzun Hasan'a, Trabzon imparatorluğu ile bütün bağlarını koparmak, kendisi, çocukları, annesi ve savaşçıları ile Trabzon'a kadar Osmanlı ordusuna refakat etmek şartıyla eyaletlerini geri verebileceğini belirtti.

Bundan sonra İran yolunda gözüken ordusunun istikametini anîden Karadeniz'e çevirdi ve sel hızıyla yürümeye başladı. Askerine gayret ve dayanıklılık örneği vermek için sık sık atından iniyor, onların başına geçerek bu dağların bozuk yollarında ve uçurumlarında ilerliyordu.

İki katır arasına konan tahtırevan üzerinde Osmanlı ordusuna refakat eden Uzun Hasan'ın annesi Sâre Hatun, bir gün Fâtih'e dönerek, «Oğul bu sefil Trabzon şehri için bunca zahmet nedendir?» diye sorunca; sözlerde gizli anlamı gören Fâtih, «Ana, İslâmın kılıcını elimizde tutuyoruz; ancak bunca zahmet karşılığında gazi ünvanını hak ederiz; eğer bugün veya yarın bu payeye erişemeden ölürsem, Tanrı ve peygamberin katında yüzlerine nasıl bakarım?» diye cevapladı.

Padişahlar arasında en az inanç sahibi olan II. Mehmed, emeline varmak için hristiyanlara hoşgörü bozkır Türkmenlerine taassupla muamele ediyordu.

Birkaç gün sonra kuleleri, rıhtımları, kubbeleri, binaları ve Tokat kurşunu kaplı çanları altında parıldayan Trabzon'u gördü. Şehrin üzerinde bulunduğu çıkıntı denize doğru uzanıyordu; Türk şairleri sayesinde şehri, boynunu denizin dalgalarına uzatmış, kuyruğunu karaya doğru sallayan bir tavus kuşu ile mukayese ettirmiştir.

Mitridat, Trabzon'u müstahkem mevki yapmış; Tranjan süslemiş; Adrien limanlarından birine, Jüstinyen de su yollarına adını bırakmıştı. Etrafında dağlar ve denizden tabii bir çiti olan ovayla çevrili şehir eski Kapadokya'nın başkenti olmuş; halkının besin maddeleri olan peynir, balık ve lezzetli meyvaları Gotların ihtirasını kamçılamış, hiçbir şey kurmadan herşeyi yıkan bu barbarlar halkını kılıçtan geçirmiş, surlarını yerle bir etmişlerdi. Bizans'ın yıkılma devirlerinde, hristiyan Rum imparatorluğunun parçalayıcıları olan Haçlı lâtinlerin sayesinde Komnenoslar bu yıkıntılar arasında bir imparatorluk kurmuşlardı. İki yüzyıldan beri kâh zevcelerini İstanbul'a gelerek Vlahernes (Tekfur sarayı) sarayından Paleologos sülâlesinden almışlar, kâh kendi kızlarını Bursa padişahlarına veya tehlikeli komuşları Ak ve Karakoyunlulara eş olarak göndermişler, böylece varlıklarını devam ettirebilmişlerdi. İşte Uzun Hasan'ın annesi Sâre Hatun, kendi devrinde hüküm süren Trabzon imparatorunun yeğeni ve son imparatorun kızlarından biri idi. Doğduğu beşiğin imha edilmesine tanık olmaya gelmişti.

XVI

Trabzon'un o zamanki imparatoru Davit Komnenos idi. Tokat dağlarından inen Sultan'ın ordusunun ve Mahmud Paşa'nın yelkenlerinin denizde görünmesi Trabzonlu hristiyanlara dinlerinin, bağımsızlıklarının zenginliklerinin ve hayatlarının İstanbul'un fâtihinin elinde olduğunu anlatıyordu. Kırım'da birkaç limanın sahibi olan Cenevizliler, ancak Trabzonluları denizden kurtarabilirlerdi; ama İstanbul'u bile II. Mehmed ile çekişmeye yanaşmayan bu denizciler, İstanbul'un küçük bir şubesini savunmaya hiç yanaşmazlardı. Görüşmelerden başka hiçbir şey onları kurtaramazdı. Mahmud Paşa'nın dalgakıranın kulelerini yıkan top ateşinden sonra görüşmeler başladı. David, kaleden çıkarak kendisinin ve tebaasının kaderini Sultan Mehmed ile pazarlık etmek üzere Osmanlı ordugâhına geldi. Sultan kendisine, denizden ailesi ve serveti ile çekilmek veya boşuna kaleyi savunarak hayatını, ailesini kaybetmek arasında seçme hakkı tanıdı. Şu anda Mora'da Demetrius Paleologos'un mâruz kaldığı gibi, ılımlı bir feragat ve şerefli bir sürgünü kabul etmesi için Davit'i ikna etmeye çalıştı.

Verilen söz üzerine ailesinin bir kısmını yanına alan David, İstanbul'a gitmek üzere bir çektirmeye bindi. Kızlarından en genci Anna'yı padişaha zevce olarak bıraktı. Padişah bunu kabul eder gibi göründü ise de, zevce olarak almadı ve hareminde mevcut yüzlerce cariye arasına kattı. Davit'in tahttan indirdiği kardeşinin oğlu ve tahtın kanunî varisini elinde tutsak olarak alıkoydu. Fâtih imparatoru, imparotori-

çe Eleni ve ailenin diğer fertleri Trakya'da Serez şehrine ikâmete mecbur etti. Sekiz oğlundan biri İslâmiyeti seçerek sarayda sultana hizmet etmek maksadıyla enderûna gönderildi

XVII

David ve ailesi şehirden ayrıldıktan sonra Trabzon'a giren Fâtih ileri gelen ailelerin çocuklarını saraya aldırtırken, zenginleri servetleri ile İstanbul'a gönderdi; fakirlere ise ancak şehrin dışında yaşamak müsaadesi verilirken Türkler saraylara, evlere, kaleye ve şehrin içine yerleştirilmeye başlandı.

Böylece Bizans İmparotorluğu'nun son taşı da düşerken, Karadeniz birkaç Ceneviz limanı haricinde tamamen Türk gölü hâline geliyordu. Mahmud Paşa tutsak ve ganimet dolu filoyu Haliç'e götürdü. Fâtih de dönüşünü çabuklaştırmak için gemiyle seyahat ediyordu. Anadolu ordusu Trabzon, Tokat ve Sivas'ın verimli ovalarında yerleşerek Padişah'ın ilerdeki tasarıları olan İran ve Karaman üzerine sefere hazır bir şekilde beklemeye başladı

XV

Ancak, İstanbul'a dönen Fâtih, Trabzon'un sâbık imparatoruna da Notaras'a yaptığı şekilde muamele etti. Bir müddet sonra Sâre Hatun'un David'e yazdığı bir mektubu bahane ederek bütün Komnenos ailesini zincire vurdurarak İstanbul'a getirtti. Uzun Hasan'ın annesi mektubunda David'e kaçmasını ve Türkmenle-

rin yanında, Serez'de olduğundan daha mes'ud olacağını bildiriyordu. (*)

Sultan Mehmed bu mektupta Trabzon imparatorluk hanedanı ile Uzun Hasan arasında gizli bir işbirliği sezdi. Kadınların ve çocukların yalvarmaları, imparatorun itirafları ve göz yaşları Padişah'ı kararından döndürmedi. Düşük imparatora sert bir sesle sordu:

«— Kur'an ile ölüm arasında bir tercih yap.»

David inatla cevap verdi:

«— Yapılacak hiçbir tercihim yok. Tanrı beni hristiyan olarak dünyaya getirdi. Hiçbir tehdit beni atalarımın dininden dönmeye mecbur edemez.

«— O hâlde öl! İnatçılığınla örnek olduğun oğullarını da yanına günahına ortak ederek götüreceksin.» diye karşılık veren Fâtih'in bir işareti üzerine David Komnenos ve yedi oğlunun hemen başları kesildi.

Komnenoslar'a verilen cezayı daha da ibret verici bir duruma sokmak isteyen II. Mehmed ölülerin gömülmesine izin vermedi; cesetleri Yedikule şatosunun arkasındaki boş araziye atıldı, hazır bekleyen kargalar ve akbabalar hemen üşüştüler.

XIX

İdam edilenlerin annesi ve eşi olan imparatoriçe Eleni ölenlerin mezarını kazmak için tek başına sur-

---

(*) Aslında Uzun Hasan ile David arasında gizli bir anlaşma olmuş, Uzun Hasan, David'e imparatorluk vaadetmiştir. Bunu haber alan Fâtih'in davranışı gayet normaldir (Ç.)

ların dışına çıktı, yırtıcı kuşlarla yaptığı uzun mücadeleden sonra sekiz tane çukur kazmayı ve çok sevdiği eşi ile çocuklarını gömmeyi başardı. Sonra kendisi de oraya oturarak ölümünü beklemeye başladı.

Komnenosların kızı Anna haremde cariye olarak hayatını idame ettirebildi. Asaletinden dolayı Teselya valisi Zağanos Paşa tarafından zevce olarak istendi. O zamanlar henüz hristiyandı. Zağanos Paşa'dan dul kalınca, güzelliğine hayran olan Evrenos Beğ ile evlendi ve müslümanlığı seçti.

XX

Talihini devamlı kılmak isteyen Sultan Mehmed, birliklerini Eflâk üzerine sevketti. O sıralarda Eflâkda Drakul adında, Türk esirlere akla sığmayan işkenceler yapan vahşi bir voyvoda vardı.

Eflâk'a hâkim olmak için Fâtih tarafından yardım gören Drakul eski voyvodaya bağlı kalan yirmi bin Ulah'ı idam ettirmişti. Bu yardımın karşılığı olarak her yıl Sultan'a Eflâk'ın ileri gelen ailelerinden seçilmiş beş yüz güçlü kuvvetli delikanlı gönderiyordu.

Daha sonraları bu vergiyi göndermekten vazgeçen Drakul, adamlarının yaptığı akınlarda ele geçen Türklere masallarda insanlara düşman canavarların yaptığı işkenceleri tatbik ediyordu. Sefahat eğlenceleri ile dolu salonlarında diri diri kazığa oturtulan Türklerin can çekişmeleri Drakul ve adamlarına şehevî zevkler veriyordu. Başka esirlerin derileri yüzülüyor,

üzerlerine tuz ekilip, daha fazla acı çekmeleri için keçilere yalatıyordu. Bir seferinde ülkesinde bulunan bütün dilencileri ziyafete çağırdı, hepsini şarapla iyice sarhoş ettikten sonra bulundukları binayı ateşe vererek haşarat gibi dumanla boğulmalarını sağladı. Bebekleri olan kadınların memelerini kesiyor, çocuklarının başlarını kan akan yere yapıştırıyordu. İnsanları kaynatmak için büyük kazanlar yaptırmıştı. Bir gün gezgin rahiplerden birini, eşeği ile beraber kazığa çekti. Metreslerinden birinin karnını yararak çocuğu olup olmadığına baktı. Eflâk'a dil öğrenmeye gelmiş dört yüz Macar genci, panayırlara katılmak üzere bulunan altı yüz Alman tüccarı ve beş yüz Eflâk asilzadesi bir gün içinde kazığa geçirildi, yakıldı ve duyulmadık işkencelere maruz kaldı. Bunama krizleri geçiren bu canavarda acı çektirmeye karşı korkunç bir arzu vardı. Kendisinden çekinen halkı onu cellât diye çağırırdı; Türkler ise kazıkçı anlamına gelen Vlad derlerdi.

Fâtih'in sarayında bu canavarın bir kardeşi vardı; Sultan onu Eflâk tahtına geçirmek istedi. Drakul'a Hamza Paşa ile Yunus Beğ'i göndererek bunlar görüşme yaparken, Türklerin idareyi ellerine geçirmelerini tasarladı. Ancak tuzağın haberini alan Drakul, iki elçinin ellerini ve ayaklarını kestirerek mevkilerine lâyık olarak gördüğü iki gemici direğine geçirdi.

Bizzat padişahın idare ettiği birlikler yüz kadırgaya binerek Tuna boyunca Vidin'e kadar geldiler ve karaya çıktılar.

Drakul halkının kadın ve çocuklarını Türklerin eline geçmemesi için ormanlara yolladı. Gecenin karanlığından istifade ederek Osmanlı karargâhına yaptığı baskında epey ilerlemesine rağmen, yeniçerilerin zamanında müdahalesi ile kaçmak zorunda kaldı.

Başkentine kadar voyvodayı kovalayan Fâtih, şehre girdiğinde yirmi bin Türk, Bulgar, Eflâk'lıdan meydana gelmiş kazıklı cesetleri ve henüz tanınır durumda olan elçisi Hamza Paşa'yı dehşetle farketti.

Bu vahşi Neron'un yerine kendi adamını tahta geçirdi. Macaristan'a Hunyad'ın oğlunun yanına kaçan Drakul önce bir kalede hapsedildi; sonra serbest bırakıldığında bir avuç cellâdı ile tekrar Eflâk'a döndü; korkakları etkileyen dehşet havası ile yeniden prensliği eline geçirdi. Ancak bu sefer kölelerinden biri tarafından kafası kesildi ve Türklere gönderildi. Türkler Drakul'un kesik başını Eflâk şehirlerinde dolaştırarak ülkeye tam anlamıyla sahip olduklarının delilini gösterdiler.

XXI

Eflâk'dan dönen Fâtih Sultan Mehmed Han, Cenevizli Gatelusyo ailesinin Paleologoslar'dan aldığı Midilli adasına sefer düzenledi. Marmara'yı aşarak Bursa'da ordu topladı. Dağların dar boğazlarından geçerek Midilli adasından az bir mesafede bulunan Edremit'e kara ordusu ile beraber ilerliyordu. Mahmud Paşa'nın kadırgaları üzerinde adaya geçti.

İstilânın görünürdeki sebebi, Midilli adasının hâkimiyetini eline geçirmek maksadıyla kardeşini bo-

ğazlayan Nikolas Gatelusyo'yu cezalandırmaktı. Birkaç gün süren bombardımanlar sonunda şehir surlarının yıkıntıları altında kaldı. Sürekli akınlardan sonra Nikolas kaleden dehşet içinde çıktı ve padişahın ayaklarına kapandı. Fâtih onu ve suç ortağı olan yeğeni Lucio'yu affetti. Adalar'ı kasıp kavuran Midilli'li üç yüz korsan hemen idam edildiler. Adanın sakinleri üçe ayrıldı; zenginler İstanbul'a yollandı burjuvalar mükâfat olarak yeniçerilere verildi ve yoksullar da adada tarım yapmak üzere bırakıldı. Trabzon'un son imparatorunun amcası olan Alexis Komnenos'un dul karısı Midilli adasında bulunuyordu; güzelliği dillere destan olmuştu. Fâtih bu kadını haremine aldı. İstanbul sarayından vaktiyle kaçmış olan devşirmelerden biri Nikolas Gatelusyo'nun yanına gelmişti. Galetusyo tarafından bu çocuğa sığınma hakkı verilmesi Cenevizli valinin ölüm kararı oldu. Yeğeni Lucio ile üzerlerindeki af kararı kalktı, zindana atıldılar ve ölüme mahkûm edildiler. Ancak İslâmiyeti seçmeleri sayesinde hayatlarını kurtardılar. Bir müddet eski şan ve şerefleri ile yaşadıktan sonra bir gün evlerinde boğulmuş olarak bulundular.

Böylece on iki adanın en güzellerinden, en şairâne olanlarından biri; portakal bahçeleri, asmaları, sevimli koyları, şehirler ile dolu Midilli, Türklerin eline düşmüş oluyordu.

XXII

Eğriboz ve Rodos'un gelecekteki fetihlerini hazırlayan Midilli adasının fethinden dönen Sultan

Mehmed Han, Avrupa topraklarına geçti, Edirne'de yüz yirmi bin azab ve on beş bin yeniçeriyi arkasına takarak Venedik'in Adriyatik kıyılarındaki hâkimiyetine son vermek maksadıyla Bosna krallığına doğru yürümeye başladı. Bizans imparatorluğundan Slovenlerin saldırıları ile daha önceden ayrılmış olan Bosna bir seferin sonunda bağımsızlığını ve hükümdarlarını kaybetti.

Zincire vurulan Boşnak kralı İslâm kanunlarına göre muhakeme edildi, Sultan ile beraber sefere katılan ve vicdanî endişelerini gidermekle yükümlü olan yaşlı bir şeyh (*) âdil bir hâkim gibi davranmaktansa dalkavuk gibi davrandı ve kralı suçlu bularak, idamının gerektiğine hükmetti. Fâtih de şeyhe dönerek, idama mahkûm ettiği kralı, oğullarını ve yeğenlerini kendi elleriyle idam etmesini buyurdu. Hem kadı, hem cellât olan şeyh kılıcını çekti ve kralı sülâlesi ile beraber ortadan kaldırdı.

Arnavutlar gibi dinlere karşı ilgisiz olan Boşnaklardan otuz bini Osmanlı ordusu için seçildi ve yeniçeri ocağına yollandı. Bosna o zamandan beri İstanbul'un bir sancağı (vilâyet) hâline gelmiştir.

XXIII

Adriyatik kıyılarında ve karasında güçlü kalesini kaybeden Venedik, hâlâ limanlarında, adalarında ve

---

(*) Şeyh Ali Bistam'î, Boşnak kralı kendisinden vergi istemeye gelen Türk elçilerini katlettiği için idama mahkûm edilmiştir. (Ç.)

bilhassa Türk imparatorluğunun kalbinde sahip olduğu Eğriboz adası ile gücünü devam ettirebiliyordu. Tehlikeyi sezen Venedik, senatosunda yaptığı görüşmelerden sonra, henüz Osmanlı egemenliğini hazmedememiş Mora'da ayaklanma çıkararak kendi topraklarını emniyete almak istedi. Deniz kuvvetleri kumandanı seçilen Louis Lorendano ile kara orduları kumandanı olarak atanan Bertholdo, Mora limanlarına çıkartma yaparak Isparta Arkadya Nauplidon ve Argos'u ayaklandırdı, Korent boğazını kesen surlar yıkıldı; otuz gün içinde yeniden yapılan surların üzerine bir düzlük inşa edilerek, dinî âyinler yapıldı.

Bu geçidi zorlamak için on bin çerinin başında gelen Ömer Paşa başından yaralandı; maiyetindeki subaylar Venedik gülleleri altında şehit oldular. Ancak sadrâzam doksan bin azab ile zamanında yetişti. Boğazı terkeden Venedikliler bozgun hâlinde Mora'ya doğru kaçıştılar. Her yerde Venediklileri ve âsîleri kovalayan Türkler isyan eden yöreleri şiddetle cezalandırdılar.

Daha talihli çıkan Venedik donanması, Osmanlılardan birkaç adayı aldı, hattâ Çanakkale boğazını aşarak güçlü topları ile Gelibolu önlerine kadar gelebildi. Erişilmez gözü ile bakılan Eğriboz adası, daha fazla kadırga, sur ve top ile takviye edildi.

II. Mehmed, son Karamanoğlu İbrahim'in ölümü ile meşgul olduğundan bir müddet için Eğriboz ve Rodos'u ihmal etti. İhtiyar İbrahim yedi oğul bırakmıştı. Bunlardan altısı, II. Murat tarafından İbrahim'e evdeş olarak verilen Fâtih'in halasının oğulları

idi. İshak adındaki yedincisi bir cariyenin oğlu olup, babası tarafından çok tutuluyordu. Hattâ Karaman Beyliği'ni İshak'a vaad etmişti. Haksızlığa uğrayan altı oğul, babaları ile İshak'ı Karaman'da bir kalede sıkıştırmışlardı. Bu kuşatma esnasında İbrahim Beğ ölmüş, İshak ve arkadaşları, iç savaşta başarı sağlamak maksadıyla kâh Venedikliler kâh Akkoyunlu Türkmen sultanı Uzun Hasan ile anlaşmalar yapıyordu. İshak ve altı kardeşin en büyüğü olan Pîr Ahmed, II. Mehmed'e ayrı ayrı elçiler göndererek taht üzerindeki haklarının tasdik edilmesini sağlamak istiyorlardı.

Hepsinin taleplerine sırt çeviren Fâtih, Türk istilâsından önce Bizans eyaleti olan Karaman'ı, kendisinin Bizans imparatorlarının bir halefi olması dolayısıyla, yine imparatorluğa ait bir eyalet olarak ilân etti. Yanına sadrâzamı da alarak Karaman üzerine yürüdü. Konya ve Lârende (Karaman) şehirleri büyük fâtih önünde kolayca teslim oldular.

Yanındaki azabları ile Toros'ları aşan Mahmud Paşa, dağların boğazlarında Karaman kuvvetlerini sıkıştırıyor, bozguna uğratıyor, Karamanoğlu'nu bir daha eski topraklarında hak iddia etmemesi için imha ediyordu. Konya'ya avdet ettiğinde Padişah'ın kendisi hakkında fazla yumuşak davrandığı şeklinde bir kanaate varmış olduğunu farketti. Rum asıllı bir devşirme olan Mehmed Paşa, sadrâzamlık makamında gözü olduğundan Mahmud Paşa'yı Fâtih'in gözünden düşürmek istiyordu. Mehmed Paşa, Karamanlıların tamamen boyunduruk altına alınması için görevlendirildi. Görevini bir kumandandan ziyade bir cellât gibi davranarak yerine getirdi. Fâtih bu cinayetlerden fay

dalanabilecek bir taraf buldu; Boşnak kralını kurtarmak istediği gibi Karamanlıları da kurtarmak istediğine dair sadrâzam hakkında söylentiler çoğalmaya başladı. Eski bir Türk geleneğine uygun olarak Fâtih son darbeyi indirmeden, sadrâzamı Mahmud Paşa'yı uyararak kendisinden memnun olmadığını belirtti.

Bir gün ordu Konya'dan Bursa'ya dönerken gece için konakladığında, Fâtih yanındaki çavuşlara emrederek, Mahmud Paşa'nın çadırının rüzgârâ karşı olan tarafındaki iplerin kesilmesini istedi. Emir yerine getirildiğinde, çadır uyumakta olan vezir-î âzam'ın üzerine devrildi. Bu hareket altında yatan tehdidi anlayan Mahmud Paşa hemen padişahın ayaklarına kapanarak kendisinden af diledi.

Gaddar ve ihtiraslı Mehmed Paşa, Karamanlıların kanı ile sadâret makamını eline geçirdi. Böylece, Toros dağlarının eteklerinde kurulmuş olan Karaman ülkesi ebediyen Türk imparatorluğuna ilhak edilmiş oldu. İshak Beğ, Akkoyunlu devletine sığındı. Fâtih'in oğullarından üçüncüsü olan Şehzâde Mustafa, Konya'da kalarak Karaman eyaletini idare etmeye başladı. Pline (*) tarafından Küçük Asya'nın en meşhur kentlerinden biri olarak belirtilen Konya, ikinci kurucusu Selçuk Sultanı Alâeddin'in bütün izlerini, camilerinde, mimarî eserlerinde. su yollarında taşımaktadır

XXIV

Bu arada Arnavutluk'un yiğit kahramanı İskender Beğ yakınlarının bir utanç olarak niteledikleri uzun

---

(*) Romalı bir yazar.

barış devresinden nihayet sıkılarak ve padişahın Anadolu'da olmasından istifade ederek Makedonya üzerine yürüdü. Venedikliler ve Papa tarafından satın alınmış olan bir Arnavut rahibi olan Pierre Angelo İskender Beğ'e imansızlara verilen her türlü sözün tutulmaması hâlinde işlenecek günahtan affedildiğini bildirdi. Dirrachium'lu bu papaza gönderilen kardinallik şapkası Papa'nın da o affı tasdik ettiğini doğruluyordu. İskender Beğ'in karışıklık çıkarmasından çekinen ve bu asînin eceliyle ölümünü bekleyip ondan sonra topraklarını ilhak etmeyi düsünen Fâtif, İskender Beğ'e bir mektup yazarak mütareke şartlarına riayet etmesini ve barışa bağlı kalmasını istedi. İskender. bu davete, zafer ve yağma hırsıyla yerinde duramayan yirmi bin Arnavut'u Drimon kıyılarna yığmakla cevap verdi. Seçilen yerde rakip ordu ne kadar kalabalık olursa olsun, dağların eteklerinde savaşmaya mecbur olacağından sayısının bir önemi kalmıyordu. İllirya kralı Gentius Romalıları beklerken de aynı yeri seçmişti. Yerler daima insanlar ilham verirler.

İskender Beğ, üzerine gönderilen iki Osmanlı ordusu bozguna uğramaktan kaçınamadılar. İkinci orduya kumandanlık eden Balaban Paşa da devşirme edilmiş bir Arnavut köle idi. Cüssesi yüzünden yeniçeri ocağına alınmış, İstanbul'un kuşatması sırasında Topkapısı surları üzerine ilk çıkan yeniçerilerden biri olduğu için paşa rütbesi kendisine verilmişti. Balaban, soydaşları olan Arnavutların savaş takdiklerini ve bölgeyi iyi tanıyordu. İskender Beğ'in gücünü dengelemek için bundan daha iyisi bulunamazdı. Üst Arnavutluk'un Dibra yöresinde bulunan İskender Beğ ve bir avuç adamını imha etmek üzere otuz bin çeri-

nin başında ilerlemeye başladı. Arkadaşlarının yalvarmaları, verilen vaadler ve padişah adına üzerine yürüyen Balaban'ın mevcudiyeti İskender Beğ'i savaştan vazgeçirmedi.

Umutsuzça çıkardığı savaşta bütün gücü ile dövüştü, altında üç at öldü, eli kolundan kopacak kadar yaralandı; lâkin bölgenin de elverişli olmasından, Osmanlı ordusu mağlûp olmaktan kurtulamadı ve Balaban Paşa, Yukarı Bulgaristan'ın kalelerinden birine çekildi.

Orduyu yenileyen Balaban Paşa, üçüncü bir defa, İskender Beğ üzerine yürüdü; aynı anda, yine padişahın hizmetinde olan bir başka devşirme Yakup Paşa, asileri Dibra eteklerinde kuşatmaya çalışıyordu. İki Osmanlı kumandanı temas kuramadan İskender Beğ her ikisine ayrı ayrı saldırdı. Yeniçerilerin başında dövüşmek için atından inen Balaban'ın cesareti hayatına mal oldu. Osmanlı ordusu tamamen yağma edildi.

Köleler, atlar, çadırlar pay edilirken, İskender'in kızkardeşi Mamaiza tarafından gelen bir haberde, Yakup Paşa'nın Aşağı Arnavutluk'un kalbi sayılan Berat şehrine girdiği haber veriliyordu. İskender geceleyin hemen oraya hareket etti. Geldiğini haber alan Yakup Paşa, Berat şehrinden on altı bin yeniçeri ile çıktı ve civardaki ovalardan birinde mevzi aldı.

İskender Beğ ne vaziyete ne de sayıya önem veridi; askerine emir olarak kendi hareketlerini örnek ve taktik olarak da göğüs göğüse savaşı gösterirdi.

Bir anda Osmanlı saflarına daldı, durmadan kılıç sallayarak Yakup Paşa'yı aradı, bulduğu yerde kısa bir uğraştan sonra kafasını kesti, atının üzengileri

üzerinde doğrularak beyaz türbanlı kelleyi yeniçerilere gösterince panik başladı.

Akçahisar'a dönüşünde halk kendisini çılgınca tezahürat yaparak karşıladı. Arnavut bağımsızlığı İskender Beğ adıyla senbolleşiyordu. Ancak Osmanlıları yener ve milletini zaferleri ile çılgına çevirirken tamah, nankörlük ve ihanet kalbinin etrafını kuşatıyor ve öz ailesinin içinde patlak veriyordu.

XXV

II. Murat'ın karargâhından kaçtıklarından beri baba oğul gibi birbirlerine bağlı olan İskender Beğ'in yeğeni Hamza, dayısı için şimdiye kadar hiçbir kötü niyet beslememişti. Ancak ihtiras Hamza'nın kalbinde yer etmiş olan sevgi ve şefkatin yerini almaya başlamıştı. İskender'in yanında yaptığı hizmetlerden ve orduda mevcut olan itibarından dolayı İskender'in ölümünden sonra onun yerine Arnavutluk prensesliğine kendisini birinci aday görüyordu. Lâkin İskender'in çok sevdiği kızkardeşinin de aynı veraset haklarına sahip oğulları vardı. Ölümünden sonra yeğenlerinin çatışmasından ve dolayısıyla Arnavutluk'un yeniden parçalanmalarından çekindiği için dağlık bölgelerde oturan liderlerden birinin kızı ile evlenmiş ve ondan münakaşasız vâris olan bir oğlu dünyaya gelmişti.

O günden beri gizliden gizliye işbirliği yapan yeğenler, milletine hizmet etmeyen ve zaferlerini halkını daha fazla boyunduruk altına almak uğrunda kullanan bir despota karşı yavaş yavaş itiraz etmeye başladılar. Kişisel bağımsızlıklarına çok düşkün olan

Arnavutlar arasında ayrılık sokmak gayet kolaydı. Macera, savaş, yağma için doğmuş olan Arnavut'ta bir milleti devletine bağlayan faziletlerden hiçbiri mevcut değildi. İsteği kanunu olur; hiçbir surette itaat etmekten hoşlanmaz ama kendisini feda etmekten hoşlanırdı.

Yeni hayatına ihanet, cinayet ve terk etme ile başlamış olan İskender Beğ, bu vahşi faziletleri sayende takdir görmüştü; er geç milletinin sadakatsiz karakterinin oyununa geleceği şüphesizdi.

İtiraz etmekten ihanete kadar giden Hamza, o zamana kadar İskender'in en fazla itimat ettiği kumandanlarından olan Akçahisar'ın kumandanı Moses'i tarafına çekmeyi başardı. Hamza ile Moses, Arnavutluk'u iç rekabetlerle parçalamakla kalmıyorlar, kendilerine Arnavutluk'un en güzel vilâyetlerini vaad eden Fâtih'in casuslarına da kulak kabartıyorlardı. Er geç ihanetinin ortaya çıkacağından çekinen Hamza çareyi Arnavutluk'tan kaçmakta buldu.

XXVI

Fâtih faydalı kaçaklara yapılan muamele ile, yani hem eli açıklık, hem de küçümseme ile Hamza'yı karşıladı. Bunca ihanetten sonra Hamza'nın bir daha İskender Beğ'e dönemeyeceğini kestirdiğinden, otuz bin kişilik bir Osmanlı birliğini emrine verdi. Moses de bu arada boş durmamış Yukarı Arnavutluk'un İskender Beğ'e muhalif olan aşiretlerini etrafına alarak on beş bin kişilik bir Arnavut ordusu teşkil etmişti. Bu kuvvetlere bir de Balaban Paşa'nın seksen bin ki-

şilik ordusu ilâve olunca, yüz on bin kişiden meydana gelen ordu Akçahisar'ın dar vâdisine girdi. Ovada düşmanları, şehir içinde hainler ile çevrilmiş olan İskender Beğ, iki ordunun birleşmesini beklemeden, hemen dağlara çıktı, şöhretinden istifade ederek Arnavut köylerinden teşkil edilen altmış bin kişilik bir kuvvet topladı ve anîden hem Hamza'ya, hem de Balaban Paşa'ya saldırdı. İki ordu gafil avlanınca mağlûbiyet gözükmekte gecikmedi. Arkadaşları tarafından terk edilen Hamza ve ve Moses çarpışmaya fırsat bulamadan İskender Beğ'in adamlarının eline düştüler. Zincire vurularak İskender'in önüne çıkarıldıklarında tahminlerin aksine İskender Beğ onların hayatlarını bağışladı ve Akçahisar'da zindana atılmalarını istedi.

XXVII

Hamza'nın ordusuna vaktinde erişemeyen Balaban Paşa, sabaha doğru Akçahisar önünde gözüktü. Atını surların önüne doğru sürüp şehir halkını despot İskender Beğ'e karşı isyana teşvik için konuşma yaparken, nişancı bir Arnavut'un tüfeğinden çıkan bir kurşun boğazını deldi. Hemen atını döndürüp karargâha koşturdu ise de askerleri ancak onun ölüsü ile karşılaştılar. Kumandanlarının öldüğünü gören Osmanlı ordusunda bozgun başgösterdi. Durumdan istifade eden Arnavut öncü kuvetleri geri çekilen Osmanlıları epey kırıp zayiat verdirdiler. Daha önce Türkler tarafından işgal edilmiş şehirler de Türk garnizonlarına karşı ayaklandılar. Böylece Arnavutluk bir adamın iradesi sayesinde ikinci defa işgal edilmekten kurtuluyordu.

Zafer, vatan ve adalet ölümünü isteyen ve Türkleri Arnavutluk'un içine kadar sokan hainlerin kanını gerektiriyordu. Hamza ile Moses ölümlerini bekliyorlardı. Yargılanmak üzere İskender Beğ'in önüne çıkarıldıklarında Hamza ayaklarına kapanarak bağışlanması için yalvardı. Kederli bir şekilde kendisine hitap eden İskender şöyle dedi:

«Seni bir oğul gibi yetiştirdim ve sevdim; ellerimi kanınla kirletmeyeceğim. Benden ikinci defa hürriyetini ve hayatını alacaksın. İhanetinin kefaretini vatanına yeni hizmetler yaparak öde; yok eğer hâlâ bana ihanet etmeyi düşünüyorsan Türklerin yanına dön.»

Moses de aynı şekilde bağışlanmıştı; başka askerî birliklerin kumandanlığına getirildi. Son derece duygulanan Hamza kanını İskender Beğ'e adadı; fakat başka bir derdi vardı:

Karım ve çocuklarım Edirne'de padişahın sarayında rehin olarak tutuluyorlar. Eğer, Fâtih benim affedildiğimi öğrenirse, mahsus yenildiğimi sanacak ve ihanetimin cezası olarak karım ve çocuklarımı öldürecektir. Bunun için beni tekrar zincire vurun, zindana atın. Sonra ben gizlice kaçıp kurtulmuş gibi yapacağım, Edirne'ye giderek padişahın güvenini kazandıktan ve yeni tasarıları öğrendikten sonra buraya döneceğim. Bu şekilde hem ailemi kurtarmış olacağım hem de vatanıma yeni bir hizmette bulunacağım.»

Bu şekilde iptidaî hilelere alışmış olan İskender Beğ bu isteği kabul etti. Sözde kaçmış gibi görünen

Hamza, Türklerin yanına döndü. Ancak casusları vasıtasıyla Hamza'nın niyetini çoktan öğrenmiş olan Fâtih, Hamza'nın ihanetini onu zehirleterek ödetti.

XXIX

Arka arkaya gelen yenilgiler, bunca kumandanın ölümü II. Mehmed'i fena hâlde kızdırmıştı. İlkbahar gelince iki yüz elli bin kişilik bir ordu hazırladı, Bizans surlarını darmadağın eden toplar, en usta lâğımcılar seferber edildi. Artık Arnavutluk'un bağımsızlığı ne kalelerde ne de dağlarda yaşayabilirdi. Ağır ağır bütün Arnavutluk yeniden fethedildi.

Arnavutluk kralı bir avuç sergerdenin başkanı durumuna düşmüş durmadan dağlara kaçıyordu. Fâtih bütün Arnavutluk'u bir kaç defa katetti. İskender Beğ ve adamları dağların zirvesinde Osmanlı ordusunun çekilmesini bekliyorlardı.

Bütün Arnavutluk'u boyunduruk altına alan Fâtih, ilerdeki baskınlardan çekindiği için ordusunu ülkenin içinde bırakmadı, ancak en dağlık bölgenin etrafından altmış bin piyadeden meydana gelen bir çember meydana getirildi.

XXX

Osmanlı ordusu çekilir çekilmez İskender Beğ saklandığı delikten çıktı, ülkenin bütün aşiretlerine haber yollayarak Leş kentinde konsey toplayacağını ve bundan sonra Türklere karşı nasıl mücadele edileceğinin tartışılacağını bildirdi.

Arnavutluk'un bütün liderleri, çağrısına uyarak Leş'e geldiler. Büyük konsey, Venedik, Ceneviz, Papa, Napoli, Macaristan kralı ve Burgonya dükü tarafın dan destekleniyordu.

İskender Beğ, Batı hristiyan dünyası için İslâmiyetin istilâsına karşı dikilen hristiyanlığın son savunucusu idi. İllirya dağları artık bundan böyle İstanbul'un surlarının görevini yapacaktı. Konsey, Leş'in en büyük kilisesinde açıldı. Toplantıya tanık olan Venediklilerin naklettiğine göre İskender Beğ, Homerus'un kahramanlarına eş bir nutuk söylemiştir.

Bir kaç ay daha o kıyı şehrinde yaşayan İskender Beğ, yaşlılığın verdiği bir hastalıktan gözlerini kapamıştır. Arnavutluk da kendisi ile birlikte ölmüştür. Dul eşi ve oğlu İtalya'ya Napoli krallığına sığınmışlardır. Arnavutların bağımsızlıkları göktaşı gibi kısa ve şahane olmuş, ancak millî karakterlerinin bir özelliği olarak destanî bir kahramanlık olarak kalmıştır. **Kahramanlık mucize yaratır, ancak bir milleti yaratan tek şey fazilettir.**

XXXI

Arnavutluk tarafında sükûna kavuşan Sultan Mehmed Han, İskender Beğ'i kışkırtan Venedik'in Akdeniz'in derinliğinde en güçlü kalesi ve en zengin mülkü ola Eğriboz'a bütün kudretiyle hücum etti.

Mevkii, genişliği, zenginliği, demir cevherleri, başkenti Khalkis, anıtları, tapınakları Homerus'un destanlarında dile gelen şairâne güzelliği, Temistokles'in

Perslerle ilk defa yaptığı savaşın şanı ile dolu hâtırası, Venedik'i zenginleştiren, ticareti, güçlü kuleler ile donatılmış ve içeri girilmesini önleyen köprüsü, nihayet Osmanlılara ait deniz ve toprakların ortasında Venediklilerin beslediği filo ve kara kuvetleri Eğribozu, Yunanistan, Epir ve Trakya'nın Cebelitarık'ı yapıyordu. Venediklileri Eğriboz'da yıldırmak, Venedike saldırmakla eşdeğerdi.

Karaman seferinden sonra görevinden azledilen Mahmut Paşa, donanmay-ı hümâyûn'un başına kapdan paşa olarak ţayin edildi. Üç yüz elli büyük kadırganın istikametleri Eğriboz'u gösteriyordu. Sultan Mehmed Han da yüz bin kişilik bir ordunun başında gelerek adanın karaya en yakın olduğu noktada, vaktiyle Kserkses'in kamp kurduğu yerde otağını kurdurdu.

Venedik donanması ilk defa Osmanlı donanmasının gücünden çekinerek Atina körfezinin bir köşesinde sığınıp kaldı. Kadırgasının köşkünden Temistokles'in mezarını görebilen amiral Canale bundan hiçbir kahramanlık ilhamı alamadı. Mahmud Paşa gamilerini birbirine kenetleyerek karadan adaya yüzen bir köprü yaptı.

Bütün ada üzerinde sadece başkent, surlarının arkasında Venediklilerin elinde kalmıştı. Genel vali Paola Erizzo kurtuluş için değil şan, şöhret için dövüşüyordu. On yedi gün içinde yapılan üç hücumda Türkler yirmi bin şehit verdiler; Fâtih'in altınları ile kandırılmış bir hain, Thomaso Schiavo di Lebano kumanda ettiği topçu birliklerini Türklere sattı. İha-

neti çok geç öğrenen Erizzo haini sarayın penceresinde astırttı.

Kadınların bile gedikler üzerinde savaşa katıldıkları dördüncü saldırıda surların üzerinden atılan kayalar ve gülleler sayesinde Türkler on beş bin şehit daha verdiler. Ancak beşinci hücumda şehir düştü. Erizzo'nun kaçabileceği tek yer şehrin iç kalesiydi. Nihayet kayıtsız şartsız teslimden başka çıkar yol gözükmediği için Erizzo ve askerleri Türklere teslim oldular. Adanın Rum ahalisi padişahın tebaası sayılarak İstanbul'a gönderildi.

XXXII

Kaptan-ı derya Mahmud Paşa bu sefer ile efendisinin yeniden takdirini kazandı. Rakibi vezir-î âzam Rum Mehmed Paşa, Anadolu'da Karamanlıların sığındıkları yerlerde bir sefer yapmış ancak ordusunun yarısını kaybetmiş ve hiçbir fayda sağlayamadan geri dönmüştü. Görevinden azledilen Mehmed Paşa, İstanbul'a döndüğünde cinayetlerinden başka bir şey getirememeşti. Yerine sadrâzam olan İshak Paşa, Türklerin egemenliğini Karaman'a götürmek üzere yeniden yola çıktı. Fâtih'in iki oğlu, Amasya valisi Bâyezid ile Karaman valisi Mustafa da birliklerini yanlarına alarak Karamanlılara yapılan sefere katıldılar. Bu iç savaşlar sırasında atılganlığı ve zarafeti ile yeniçerilerin sevgilisi hâline gelen şehzâde Mustafa, kardeşlerinin rekâbetini, babasının endişelerini çekiyordu.

Vezir-î âzam, Toros dağları üzerinde denize beş yüz kulaç mesafe de, içinde Karamanoğlu ailesinin fert-

lerini saklayan bir kaleyi eline geçirdi. İran'a kaçmış olan iki Karaman beğinin yeğenleri bir prenses, güzelliğinden dolayı armağan olarak Fâtih'e yollandı. Bir müddet sonra Karaman prenslerinin hâkimiyetlerini sağlamak bahanesiyle Türkmen orduları Suriye sınırını aşarak Osmanlı topraklarına girdiklerinden, bizzat Fâtih sefere katılmak zorunda kaldı.

Eğriboz seferinde yeniden sultanın takdirini kazanmış olan Mahmud Paşa, sadaret makamına tâyin edildi ve ilk hizmeti sırasında gösterdiği gayret ve dirayet ile efendisine yeni zaferler kazandırmak maksadıyla ordunun kumandanlığı verildi. İlk defa olarak iki müslüman devlet Osmanlılar ve İran Akkoyunluları birbirleri ile çapışacaktı. Fâtih'in devrini anlatmayı biraz geri bırakalım ve Osmanoğlu ile Küçük Asya'yı çekişmeye gelen İranlıların tarihini gözden geçirelim. İki müslüman devletin ezelî düşmanlıklarının kaynağı olan ortak inançlarının ayrı tefsirleri durmadan körükleniyor, Osmanlı tarihinin olduğu kadar İran tarihinin de önemli bir kısmını teşkil ediyordu. **Osmanlılara olduğu kadar İran ve Arap kavimlerine de son derece zararlı olan bu düşmanlık, Batı hristiyanlığının İslâmiyet tarafından tamamen istilâ edilmesini önleyen tek sebep olmuştur.** Doğuşundan itibaren Ömer'in taraftarları ile Ali'nin taraftarları arasında meydana gelen ihtilâf ile, İslâmiyet zaafının tohumlarını taşımaya başlamıştı.

ONİKİNCİ KİTAP

I

Eski adıyla Persler, yeni adıyla Farslar veya İranlılar, tarih öncesinin karanlık beşiğinde kendiliğinden türemiş ilkel bir kavimdir. Tarih sahnesinde milletlerin eskiliğini gösteren yüksek medeniyet, olgunluk ve takiben siyasî, ahlâkî ve edebî düşüşlerini aynen gösterirler. Onlara Doğu'nun Yunanlıları veya İtalyanları diyebiliriz. Türkistanlılar kadar kahraman, Hindûlar kadar filozof, Araplar kadar sofu, Çinliler kadar sanayie düşkün, Türkler kadar fâtih olduklarından kendilerine komşu bu ırklarla sürekli olarak Yukarı ve Aşağı Asya'yı çekişirler. Gelenek, sanayi, siyaset, san'atlar, edebiyat, şiir, felsefe ve din faaliyetleri son derece gelişmiş olduğundan, İran, insan zihninin en parlak beşiklerinden bir olmuştur.

Bundan başka üstünlüklerinden gelen kötü tarafları olduğunu, kendilerine göre tabiata daha az uyuşmuş olan ırklara karşı küçümser baktıklarını, manevî kurumlarının dengesiz olduğunu, kolayca mizaç değiştirebildiklerini, isyana karşı meyilli olduklarını, sözlerinde durmadıklarını, hilekârlığa kadar varan diplomatik inceliğe sahip olduklarını, her türlü kılığa girmelerine sebep olan iki yüzlülüğün çok itibar gördüğünü, inançlarına göre değil de çıkarlarına göre hareket ettiklerini söyleyebiliriz. Diktatörlük karşısında çabuk eğilirler, hürriyet gördüklerinde ise küstah-

laşırlar; hamle yaparken cüretli, yorgun olduklarında cesaretsizdirler; siyasette daima aşırılığa giderek dalkavuk olurlar, namuslu insanın en büyük düşmanı olan güvensizliğe sahiptirler. Kısaca bir milleti asîl yapan geleneklere ve ahlâksızlığın bütün özelliklerine sahiptirler.

Eskiden olduğu gib şimdi de Fars milletinin görünüşü böyledir.

II

Farslar en eski devirlerden beri her tarafı sıra dağlarla kaplı ve çevril olan, Çin ve Türkistan'dan Amu Derya nehri, Hindistan'dan Umman denizi, İskitlerden Hazar Denizi, Ruslardan Karadeniz ve Türkler ile Araplardan büyük Bağdad Çölü ile ayrılmış geniş ülkede otururlar. Toprakları kolay işlenir ve verimlidir; gökyüzü çoğunlukla berrak, iklimleri sağlamdır. Irkları zârif, ince ve güçlü görünüşte olup ata binmekte mahir, silâh kullanmakta ustadırlar. Partlar, onlara ata binme ve kaçarken ok atma kabiliyetlerini bırakmışlardır.

Doğu milletlerinin yaşama tarzlarına hemen uyarak yere ve aşiretlere bağlı özellikler gösterirler. Bir yerde göçebe, diğer yerde yerleşik hayat sürerken, Doğu Anadolu'ya komşu eyaletlerde (*) sürülerinin

---

(*) Yazar, İran'da yarı yarıya, bilhassa batı bölgelerinde Türklerin yaşadığının farkında gözükmemektedir. Okuyucu İranlı adı altında yazarın bahsettiği insanların tarihini ve özelliklerini okurken tamamen Türklere has özelliklerin farkına varmalıdır. Nitekim, Doğu Anadolu'ya komşu eyaletlerde hiç Fars yaşamamakta, göçebe olarak nitelenenler tamamen Azeri Türkleri olmaktadır.

arkasında otlaktan otlağa çadırlarını taşırlar. Şiraz, Tebriz, Isfahan ovalarında tarımcı; büyük şehirlerde zanaatkâr; başkentte saray adamı; ordularda savaşçı; pazarlarda tüccar; haremlerinde şehvetli; eğlence hayatlarında şair ve feylesof; bilgelikte olduğu kadar günah işlerken de daima aşırılığa kaçan Farslar'ın en belirgin özellikleri hayâlperest olmalarıdır.

Bu hayâlperestlik fazileti, zaferi, ihtirası, aşkı, yükselme hırsını, suçu o kadar canlı renklerle boyar ki, onlara heyecanın en güçlü taşkınlığını ve sebatsızlığın canlılığını verir. Uzun müddet aynı şeyi arzu ederse herşeyi elde edebilecek bir milletir.

III

Tarihleri, dehâlarının aynası gibidir. Şairler tarafından çadır altında anlatılan Arap masallarına benzer. Başka hiç bir milletin tarihi bu kadar değişiklikler ve karışıklıklar ile dolu değildir. Dağlarının üzerine gelen gölgeler gibi herşey garip, hârika, çabuk ve geçicidir. Başkentleri çölde görünen seraplar gibi daima görünüp kaybolur; sülâleler ortaya çıkar, yıkılır, yerlerine başkaları gelir. On asır boyunca yedi defa büyük imparatorluk hâline gelmişler ve istilâya uğramışlardır. Tarih boyunca ilerleyişlerini izlemek son derece zordur. Mukadderatlarını meydana getiren olaylar, insanın gelişimini sağlayan yavaş ve düzgün akışa uymaktan ziyade bir şiire veya romana benzer. Tarihçinin gözlerinin önünden geçerlerken baş dönmesi verirler.

IV

I. Darius olduğu sanılan Gustasp, İran'ın bir eyaletinde kral olan babası tarafından cezalandırılmak istenince, eski bir destana göre, Batı İmparatorluğu'na yani Bizans'a kaçar. Kızı Katyun'a bir koca arayan Bizans imparatoru, imparatorluğun bütün asîl gençlerini sarayın penceresi önünden geçirtiyordu. Gustasp erkekçe yakışıklılığı sayesinde Katyun'un hayranlığını çeker. İmparator, geçmişi bilinmeyen bir yabancıya gösterilen ilgiden dolayı hiddetlenir. Kızını Gustasp'a verir ve kendilerine hiçbir yardımda bulunmaz. Gustasp karısını İran'a götürür, taraftarlarına geldiğini haber verir, babasının tahtını kardeşlerinden almak üzere bir ordu teşkil eder ve ayaklanır. Tam savaşacakları sırada onun büyüklük hakkını kabul eden kardeşleri, silâhlarını teslim ederler ve tacı onun başına koyarlar. Babası da tahttan tamamen feragat eder ve inzivaya çekilir. Gustasp savaşır, bütün İran'ı tek bir el altında toplar ve Batı İmparatorunu ülkesine dâvet eder. İmparator küçümsediği yabancının Gustasp olduğunu ve kızının on iki krallığın imparatoriçesi olduğunu görür. İşte bu hükümdar Zerdüşt dinini, yani ateşe tapmayı kabul etmiş ve milletine kabul ettirmiştir.

V

O zamana kadar dinleri, yarı senbolik, yarı putperest esrarlı Hint dinlerinin bir türü olarak gözükmüştür. Eski İran tarihinin derinliklerine inen bir tarihçi şöyle der:

«İran'ın ilk dini, kudreti ile dünyaları yaratmış olan ve onları ilâhî gücü ile idare eden yüce bir yara-

tığa inanış şeklinde ortaya çıkmıştı. Aşk ve hayranlık karışık saygılı bir korkuyla o yüce yaratığa taparlar; yaşlılar ve babalar için dinî bir saygı duyarlar; insanlara kardeşçe duygularla bağlıdırlar; insanın yaratılışından beri yardımcı olan canlı dünyanın temsilcileri hayvanlara büyük sevgi duyarlardı. Hattâ bitkilerde bile, bir derece aşağı olmakla beraber, saygı duyulacak bir hayat ve zekâ görürlerdi.» İşte bu Hindistan'ın metafizik uydurmalardan ve halkın ilâvelerinden uzak ilâhî doktrininin esasıdır.

Ancak Hindistan'da olduğu gibi İran'da da hurafelerle ve halkın cehaletiyle bozulan bu doktrinler zamanla putperestliğe dönmüşlerdir. Gustasp zamanında yetişen ve bir nevî peygamber sayılan Zerdüşt, iyice dejenere olmuş bu dini düzeltmeye çalıştı. Halkın tabiatına çok aykırı düşecek senbolleri atarak değil, Yaratan'a olan hayranlığı onun yarattığı ve idare ettiği şeylere karşı tapınma olarak değiştirdi. Bu vasıtaların arkasında ve üstünde Zerdüşt onların yüce Yaratıcı'sını seviyor ve halkı da sevmeye ikna ediyordu. Bu vasıtaların içinde parlaklığı, kudreti, hareketi, yakıcılığı, gece gündüz gökyüzünü süsleyen yıldızlar sayesinde çokluğu ile etkili olan ve insanların gözüne en fazla ilâhî özelliğe sahip gibi görünen ateş'i seçti; ancak ateş bir tanrı değil, onun senbolü idi. Putperest İranlılara tek Tanrı düşüncesini birden vermemek için ateş gibi bir senbolü ortaya atan Zerdüşt'ün taraftarları daha ilerki nesillerde senbol ile Tanrı'yı birbirine karıştırmışlar ve atalarının saf inançlarından uzaklaşmışlardır. Bu olay da göstermektedir ki, **insanlara bir gerçeği anlatmak için onu hâtâlı kavramlarla birlikte sunmamalıdır, zira inanç ve zekâca zayıf**

olan insanlar onlara uzatılan hâtâ üzerinde durarak, kabul ettirilmek istenen gerçeği göremezler.

Zerdüşt'ün doğarken bulunduğu odayı aydınlattığı ile sürülür. Genç yaşında Elburz dağlarına çekilmiş düşüncesini geliştirmeye çalışmıştır. Oturduğu mağaranın duvarlarında eşyaların, mevsimlerin, yıldızların esrarlı tasvirleri bulunmaktaydı.

Zend Avesta adında kutsal bir kitap çıkardı; hem ebedî ateşin sönmemesine dikkat edecek, hem de kitabını halka okuyacak olan rahipler sınıfı teşkil etti. Gustasp bu dini kabul etti ve halkına da inandırdı. Zerdüşt dini, Hz. Muhammed'in dininin İran'da yayılmasına kadar yaşadı.

Gustasp'dan sonra gelen sülâleler zaman zaman Türkistan'ı, Hindistan'ı, Çin'i, Arabistan'ı Suriye'yi istilâ etmişler ve ellerinden çıkarmışlardır. Cemşid tarafından Persepolis'de inşa edilmiş olan ve daha sonra Makedonyalı İskender'in istilâsı sırasında yıktırılan dev eserlerin kalıntılarına Batı medeniyetinin gözü ile bakılırsa hayrete düşmemek mümkün değildir.

İslâmiyet'in çıkışından dört asır sonra, Arap istilâsını takiben birbirlerine düşen prensliklere ayrılmış olan İran'ın bir kısmında Bağdad halifeleri hüküm sürüyordu. Horasanlı müslüman bir sultan olan Mahmud (*), Hindistan'ı eline geçirdikten sonra İran'ı hâkimiyetine aldı ve bütün zenginliği başkenti Gazne'ye getirdi.

Adaleti, inancı kadar sağlamdı. Haksız, kendi yakını bile olsa cezalandırmaktan kaçınmazdı. Kurduğu sülâle Selçuklular tarafından yıkıldı.

(*) *Gazne Türk Devleti'nin kurucusu Gazneli Mahmûd*

VI

Selçuk aşiretinin Türkleri, Hz. Muhammed'den dört yüz yıl sonra bir imparatorluk kurdular; fakat bu imparatorluk da Cengiz Han'ın Türkistan orduları tarafından yıkıldı. Türk ırkının çeşitli hükümdarları İran'ı çeşitli krallıklara parçaladılar. Bu krallıklardan birinin sultanı olan Mesud'a kırk tane Türk esir satılmak üzere getirilmişti. Mesud'un veziri otuz dokuzunu satın almış sonuncusunu da çocuk olduğu için esirciye bırakmıştı. Vezir'e dönen çocuk, «otuz dokuzunu Sultanınıza duyduğunuz sevgi için satın aldınız, beni de Tanrı aşkına alınız» demiştir.

Vezir, **Ilgıdız** adındaki çocuğu satın almış, onu sarayın mutfak dairesinde bir işe yerleştirmişti. Bu mütevazi hizmetten zekâsı ve gayreti sayesinde daha yüksek makamlara yükselmiş, vezir olmuş ve nihayet halkın sevgisini kazandığından birgün tahta oturmuştur.

Daha önce anlattığımız gibi Temir, oğullarından en olgunu ve siyasî olan Şah Ruh'u İran topraklarını idare etsin diye bırakmıştı. Şah Ruh, İran'ı yetmiş bir yaşına kadar idare etti. Astronomi üzerine çalışmaları yeni yeni ortaya çıkarılan oğlu Uluğ Beğ, Arap ilim ekolünün son temsilcilerindendir. Faziletli, fakat silâh kullanmakta pek mahir olmayan bu padişah, oğlunun tahta göz dikmesiyle hem krallığını, hem de hayatını kaybetmiştir. Bu cinayetin tek karşılığı altı ay süren fırtınalı bir hükümdarlık devresidir Suçlu oğul kendi ordusunun nefretini kazanmıştır. Temir'in torununun torunları kısa sürelerle tahta çık-

mışlardır. Vaktiyle Temir'in Van'a kadar sürdüğü Akkoyunlu Türkmen aşireti, Doğu Anadolu boğazlarına, Ağrı dağı eteklerine yerleşmişti. Temir'in istilâsı geçtikten sonra yeniden ovalara indiler. Başkanları Uzun Hasan kendisine başkent olarak Diyarbakır'ı seçmişti.

İran'ın iç karışıklıklarından istifade etmesini bilen Uzun Hasan, yiğit Türkmenleri ile çekişen prenslerin ordularını dağıtmış, onları birbirlerine yendirerek, yok etmişti. Eyâlet eyalet bütün İran'ı elinin altında toplayan Uzun Hasan, Temir'in mirasına konmuş ve İran tahtına oturmayı başarmıştır. Karışıklıktan usanmış olan ve kudretli idaresinden çekinen Türkler, Araplar ve Farslar ses çıkarmadan kendisine tâbî olmuşlardır.

Bu beğ felâket içinde geçen hayatı boyunca yaptığı uğraşlarla, siyasetle pişmiş bir hükümdardı; yüreği ne kadar ihtiraslarla dolu ise, mizacı da o derece atılgandı; ihtirasını daima zaferle süslemek isterdi, kazandığı zaferleri de İranlı'lar adına kazandığını söylerdi. Fâtih Sultan Mehmed gibi İsfahan'daki sarayına dâvet ettiği Avrupalılar ile ticaretin, sanatların, topçuluğun esaslarını tartışırdı. Tasvirlerini yapan Avrupalılar, kendisinden, yetmiş yaşında olmasına rağmen dinçliğini muhafaza eden, sevimli yüzlü, heybetli duruşlu, gayet iyi ata binen bir hükümdar olarak bahsederler. Ok ve kılıç kullanmakta son derece mahir olup, çerileri tarafından çok sevilir, daima hareket içinde bulunmaktan hoşlanırdı; II. Mehmed'in eliyle gerçekleşen İstanbul'un fethini ve Avrupa ile Anadolu'nun Türkleşmesini kıskanç gözlerle takip ediyordu. Fâtih ile aynı Türklerin torunu olan

fakat ondan daha yaşlı ve sınırları içinde daha rahat olan Uzun Hasan'ın durumu buydu.

Sultan Mehmed Han, bütün Karaman ülkesini imparatorluğuna kattığı, Karamanoğlu'nun soyundan gelen Türkmenlerin elinden Tokat ve diğer önemli kentleri aldığı zamanlarda, İran'da hüküm süren Uzun Hasan'ın endişeleri giderek çoğalıyordu. Küçük Asya'nın iç işlerine karışmak için elinde gerekli bahaneler vardı. Karamanlı İbrahim Beğ'in iki oğlu İshak Beğ ve Pîr Ahmed, Akkoyunlu Devleti'ne sığınmışlar, Uzun Hasan'ı güvenliği ve şanı için Karaman Devleti'nin ihya edilmesi hususunda ikna etmeye çalışıyorlardı. Halbuki üstünlük ihtirasının, İstanbul'un fâtihine karşı duyduğu hasetten başka kışkırtmaya ihtiyacı yoktu. Başından beri Osmanlıların düşmanı olan Venedik ve Rodos Şövalyeleri ile birleşti.

Müşterek hristiyan filosu Akdeniz sahillerinden Karaman'ın kıyılarına saldırırken, Akkoyunlu ordusu Doğu Anadolu'nun vâdilerinden geçerek Erzurum'a doğru ilerliyordu.

Babasını bekleyen genç şehzâde Mustafa, Uzun Hasan'ın ordusunun ilk saldırısına mâruz kaldı; gösterdiği büyük şecaat sayıca azlığını örttü ve bir müddet eşit şekilde direndi. Küçük oğlu Cem'i İstanbul'da bırakan Fâtih, yanında Rumeli ordusunu ve büyük oğlu veliaht şehzâde Bayezid'i alarak Doğu Anadolu'ya doğru ilerlemeye başladı. Oğlu Bayezid'e tahtı teslim edeceğinden onu savaş alanında sınamak istiyordu.. Bayezid'in endişeli, kıskanç ve aşırılığa düşkün karakteri ordugâhların sert disiplinine ihtiyaç duyuyordu.

Karaman ülkesinin kapısı durumunda olan Tokat kenti, Akkoyunlu veziri Ömer Beğ ve Uzun Hasan'ın yeğeni Yusufça Mirza tarafından ele geçirilmişti. Akkoyunlu çerileri Temir'in çerileri gibi acımasız davranıyorlardı. Karaman'dan sürülen iki beğin mevcudiyeti ve eski tebaalarına karşı duydukları intikam duyguları, bu savaşa fetih ve iç savaş karakteri veriyordu. Cesareti sayesinde basit bir yeniçeri neferliğinden kumandanlık rütbesine kadar yükselen Gedik Ahmed Paşa, Konya önlerinde Uzun Hasan'ın ordusunun bütün ağırlığını taşıyordu. Hazırlıklarının yavaş gitmesinden ve ordunun ağır ilerlemesinden usanan Fâtih, oğlu şehzâde Mustafa'ya durmadan mektup yazarak gayretini ve sebatını tazelemek istiyordu. Bu mektupların şatafatlı ve aynı zamanda yırtıcı tarzı padişahın İran şahına karşı duyduğu nefreti gayet güzel açıklamaktadır. Bu mektupların birinde şöyle demektedir:

«Kahraman ve saadetli oğlum! Şanımın aydınlık aksi olan sen, bilki idam edilmeye lâyık olan Uzun Hasan bize hakaret ve tehdit dolu haberler yollamıştır. Bu deliye karşı nefretten başka bir şekilde cevap vermekten kaçındık; dehşet verici şekilde sessizliğimizi muhafaza ederek bu tilkinin tavşan olmasını sağladık; şimdi savaşan aslanlarımızla onun üzerine yürüyoruz! Bizi beklerken düşmanın kumandanlarını yen! Şu anda ordularımızın başkumandanı sensin.»

Bu mektubun arkasından Davut Paşa kumandasında bir öncü kuvveti gönderildi. Sadrâzam Mahmud Paşa tarafından şehzâde Mustafa'ya gönderilen bu kuvvetin Akkoyunluları püskürtmeye kâfi gelmemesi sonradan vezir-î âzam'ın idamına sebep olacaktır.

Mahmud Paşa, padişahın, Uzun Hasan'ın kendisinden üstün olan kuvvetlerine karşı ilerlemesini yavaşlatmak istiyordu. İlk darbelerin şehzâde ve kumandanların karşılamasını arzuluyordu. Bir dahaki sefer için daha kalabalık bir ordu hazırlıyordu. Babasının ve vezirin bu tereddütleri esnasında Kıreli gölü yakınlarında Akkoyunlular tarafından saldırıya uğrayan şehzâde Mustafa o kadar sebat ve inançla döyüştü ki, Türkmen ordusu bozuldu ve Mirza Yusuf canını kurtaranlarla Erzurum'un doğusuna kaçtı. Şehzâde bu zaferi babasına bir zafernâme ile bildirdi ve idam edilen kumandanların kellelerini İstanbul'a gönderdi.

VII

Bir kumandan için çok fazla başarılı olan bu zafer, Sultan Mehmed'in hem gururunu okşadı, hem de kıskandırdı. Bir kaç gün daha Üsküdar'da kalarak Uzun Hasan'a muhteşem bir mektup yazdı:

«Şöhret hırsıyla dolu olanlar durmak bilmezler, talihin kendilerine tanıdığı fırsatları adaletsizce kullandıklarından dolayı övünürler; işte bunlar kudretlerinin yutulacağı uçurumun kenarına geldiklerinden emîn olmalıdırlar. Başları şeytanın düşündüğü kötülüklerle doludur. Başından onları kov ve insanların anlaşmasını sağlayan akıla kulak ver. Bizim imparatorluğumuz İslâmiyetin merkezidir; kâfirlerin kanı her zaman İslâm'ın kandilini tutuşturan yağ olmuştur; eğer bize karşi gelirsen, imanımızın düşmanısın demektir. Atımı eyerledim, kılıcımı kuşandım. Tanrı beni intikamının alıcısı olarak seçti. Kolum, adını yeryüzünden silmeye yetecektir. Sana söyleyecek da-

ha fazla sözüm yok! Daima iyilik arayan, mes'ud olsun!»

VIII

Uzun Hasan'a bu mektubu gönderen Fâtih Sultan Mehmed yüz yirmi bin kişilik ordusu ile oğlu Mustafa'ya Beypazarı'nda kavuştu. Babasının elini öpen Mustafa, Amasya valiliğinde bulunan Bayezid ve Fâtih, hep beraber Fırat nehrine doğru ilerlemeye başladılar. Yeğeninin kumandasındaki ordusunun yenilgisinin intikamını almak üzere Batı'ya doğru ilerlemiş olan Uzun Hasan, stratejik bir mevkide ordusunu yerleştirmişti. Murad Beğ'in aşırı cüreti ile fena başlatılan ilk Osmanlı saldırısı Uzun Hasan tarafından kurulan bir tuzağa düştüğünden bir çok paşa ve beğ şehit veya esir düştüler. Osmanlı imparatorluğunun seçme kumandanlarını eline geçirdiği için Akkoyunlu sultanı bir hayli gururlandı.

Mora Beğlerbeği Timurkan'ın oğlu olan ve tutsak düşen bir kumandan, «o kadar sevinme, efendimizin ordusunda bizden çok daha fazla cesaretli yüz binlerce asker var,» dedi.

Bir an için endişe eden Fâtih, cesaretini kazandıran bir rüya gördü. Rüyasında Akkoyunlu sultanı ile teketek bir döğüşe girmiş, göğsüne kadar şiddetli bir darbe vurmuştu ki, parçalanan yüreğinden bir kısım yere düşmüştü. Bu kehanete içten inanan Fâtih ve oğulları altı gün müddetle Uzun Hasan'ın peşini takip ettiler. Otlukbeli'nin tabiî basamakları üzerinde vaziyet alan Akkoyunlu ordusu ortada Uzun Hasan, kanatlarda iki oğlu tarafından yönetiliyordu. Fâ-

tih'in iki oğlu Bayezid ve Mustafa beğler babalarının her iki yanında Osmanlı ordusuna hükmediyorlardı.

Şehzâde Mustafa kumandasındaki akıncılar ve azablar ilk hücumu yaptı; saldırının şiddetinden Akkoyunlu ordusunun sağ cenahı bozuldu, Uzun Hasan'ın oğlu Zeynel Mirza öldürüldü. Azabların ağası Mahmud atından inerek Zeynel'in kafasını kesti ve oğlunun adına babası padişaha sundu.

Bütün ordu bu ölümde, rüyanın kehanetinin doğru çıktığına hükmetti; zira Farsça oğulların adı «babanın kalbinin bir parçası» anlamını taşıyordu.

Kardeşinin hareketinden cesaret alan Bayezid de karşısına düşen Akkoyunlu ordusunun saflarına daldı. Bir anda kusatılan ve perişan edilen Uzun Hasan ölen oğlu ve yenilen ordusu için ağlayarak savaş alanından kaçtı.

Uzun Hasan ve döküntülerini kaçırmak istemeyen Fâtih, Akkoyunluların arkasından geliyordu. Kara Hisar önlerine geldiklerinde, vezir-î âzam Mahmud Paşa, şüpheli bir âraziye girmeden önce kaleyi düşürmek için kuşatma yapılmasında ısrar etti. Hiddetlenen Fâtih, sadrâzamının çekingenliğini hakaret edercesine azarladı. «Bana lâzım olan kaleler değil ordulardır!»

Kara Hisar, Sultan Mehmed'in önünde direnmeden teslim oldu. Bu kalede zaferden beri elinde tuttuğu kırk bin esiri âzat etti. Gayesi İran'a karşı tampon olarak kullanmak istediği Türkmenlerin dostluğunu kazanmaktı. Elde ettiği zaferi ve Uzun Hasan'ın Şiraz'a kadar kaçışını bildiren mektupları Avrupa Mısır ve Asya devletlerine, Türklerin İran üzerine kazandıkları ilk zaferi müjdeliyordu.

Uzun Hasan'a Şiraz'da erişmek için ordularının

çöller aşmak zorunda olması Fâtih'in yavaş yavaş geri çekilmesini sağladı; dönerken, Akkoyunluların sahneden çekilmesi ile yalnız kalmış olan Venedik ile Rodos şövalyelerine karşı nasıl davranacağını tasarlıyordu. Şehzâde Mustafa, Karaman'da bulunan ordusu ile bu eski beyliğin eyaletlerinde sükûneti sağlamak üzere görevlendirildi. Fakat bu şehzâde daha uzun zaman babasının teveccühünü göremedi. Bir söylentiye göre sadrâzam Mahmud Paşa'nın tavsiyelerine uyan Fâtih oğlunu aceleyle İstanbul'a çağırdı. Karaman ülkesini idare etmek için üçüncü oğlu Cem Sultan'ı yolladı; henüz on sekiz yaşında olmasına karşılık erken gelişmiş faziletlere, kabiliyetlere ve cesarete sahip olan bu şehzâde sarayının iftiharıydı. Hem şair hem savaşçı olan Cem babasına ithaf edilmiş, Farsça bir divan yazmıştı. Göğüs göğüse savaşa karşı son derece meyli olan Cem Sultan, Selçukluların Sultan'ı Alâeddin'in fevkalâde ağır silâhlarını hafif buluyordu. Gençliğine, sevimliliğine ve savaşlardaki maharetine hayran olan Karamanlılar kendisini imparatorluğun baş savaşçısı olarak nitelediler ve en ufak bir itiraz göstermeksizin idaresi altında yaşadılar. Ailesi içinde en sevimli, en ilgi çekici ve en talihsiz olan bu şehzâdenin maceralı hayatını Batı ve Doğu ülkelerinde takip edeceğiz. Babası bilmeden bu gencin hayatına mâl olacak bir faciayı hazırlıyordu.

Şehzâdenin şöhreti ve Osmanlı olmaları, Sâdeddin ve Solakzâde adlarındaki Türk tarihçilerin Cem Sultan üzerinde durmadıkları ve bu konunun sadece Rum ve İtalyan tarihçileri tarafından ele alındığını kaydedelim.